

АНАТОЛЬ ЮРИНЯК

КАМІКАДЗЕ ПАДАЄ САМ

Оповідання й фейлетони

— 1973 —

АВТОРСЬКЕ “СЛОВО ДО ЧИТАЧА”

Мова про читача моєї повістярської збірки “КАМІКАДЗЕ ПАДАЄ САМ” — читача вже фактичного і читача майбутнього, перспективного.

Почнемо з мудрих слів сивої давнини, з латинців: *Ars longa, vita brevis est* (“Мистецтво вічне, а життя коротке”) казали латинці, що були — на спілку з стародавніми греками — батьками європейської культури.

Коли людина чує в собі іскру творчості, вона прагне в цій творчості себе виявити, так би мовити, реалізувати духовно — па додаток до щоденного “буденного” свого обличчя. Є це законне хотіння злагатити і помножити свій внесок в суспільство, злагатити і подовжити короткий вік свого земного буття, утривалюючи себе для потомності. Одним це вдається більше, другим менше, бо тут відограє роль не лише сила творчого хисту, але й життєві обставини, зигзаги й примхи біографії. Якщо мова про автора цих рядків, то він стратив понад двадцять років зрілого віку, обпікшись на першій же спробі пера в умовах “райського” режиму.

Потреба швидше надолужити втрачене не давала змоги “виношувати в голові” твори довгими роками, перетрушуючи й обточуючи їх як належить, усуваючи геть слабше, зайве. Час наступав на п'яти.

Звідси, дорогий Читачу, моя порада:
не суди збірку по одній-двох речах, а перечитай усю: тоді напевно стрінеш і те, що тобі сподобається.

А. ЮРИНЯК

Адреса:

A. Yuryniak,
2229 Montana,
Los Angeles, California 90026, U.S.A.

“Нема, не існує в природі правильних, чистих людей, але майже в кожному індивіді є щось правильне і чисте: в одного одне, в іншого друге, ще в іншого — третє. Отож вибиряйте і монтуйте! Ваша думка матиме кожночасно свіжу поживу.”

(“Ідеаліст і сноби”)

“Я не думаю, що можна говорити про культуру нашої доби як про стару. Хіба можна говорити про життя — в цілості, всього людства — що воно старе чи молоде? На однім кінці воно старе, на другому — молоде; тут ось вмирає, там народжується; в однім кінці бабусі Землі бачимо упадок, в іншому знову — підйом і дозрівання.”

(“Ідеаліст і сноби”)

Anatol Yuryniak

K A M I K A Z E F A L L S

S H O R T S T O R I E S

The Association of Ukrainian Writers
“S L O V O”

Анатоль Юриняк

КАМІКАДЗЕ ПАДАС САМ

О повідання й фейлетони

**ОБ'ЄДНАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
“СЛОВО”**

Авторські права застережені

Copyright by Anatol Yuryniak

Тираж — 500 примірників

— “БАТУРИН” —
Друкарня Аскольда і Лідії Ємець

Лос Анджелос — 1973 — Каліфорнія

НЕДОСТУПНА І ВІДВАЖНИЙ

Старший агроном Допіро і ветлікар Кайданський лежали на траві поблизу річки і перекидалися словами про вигоди й невигоди холостяцького життя. Неодружений Допіро бачив у холостяцтві самі мінуси. Натомість одружений Кайданський бачив усі мінуси у житті супружому.

— Коли б я тепер мав до вибору — нізащо не одружився б! — з притиском заявив Кайданський: найкраща жінка не може компенсувати мужчині втрату свободи!

— Добра мені свобода, коли не маєш близької людини: ні тобі порадитися, ні поділитися радістю, а як коли, то й сумом...

— Власне, хібащо сумом, бо радощів уже не матишеш. За це тобі ручу я, Кайданський і всі 16 років моого супружого життя.

На цьому розмова урвалася: сторони, як то кажуть, стояли “на абсолютно протилежних позиціях”, на полюсах.

Проте, день був чудовий, сонце й повітря п'янили радістю, і обидва приятелі відчули потребу знайти якийсь компроміс.

— Воно, кінець-кінцем, можна й одружитися, — здавав позицію першим ветлікар. — Але наперед треба “об’єкт” свій усебічно “провентилювати”. До речі, як твої справи з Клавдією? Скорі підете до ЗАГСу? Чи, може, сороківки чекаєш?

Допіро мав 37 років і нераз підкresлював, що він “принаймні ще три роки в запасі має”. Однак цього разу він на “запас” не покликався, а сказав:

— Боюсь я жіночого лукавства й несталости... щось

Клавдія почала дуже крутити. Чи не має вона кого іншого, а я, дурень, тільки голову собі нею морошу?

— А я що тобі раджу? — взяв у рот якусь стеблину Кайданський. — Одружишся — ще більше матимеш мороки! А щодо задоволення фізичної потреби...

Кайданський не встиг закінчити, бо Допіро перебив:

— В тім то й річ, що Клавдія не така: без шлюбу тримається на дистанції, наче недоступна фортеця.

Кайданський гучно зареготав:

— Ха-ха-ха! Недоступна фортеця, кажеш? То вона спеціально для тебе: ціну собі набиває. А позатим...

Допіро аж на лікоть звівся.

— Що позатим? Признавайся, Бога ради! Ти щось знаєш, чув?..

— Тьху! — Кайданський виплюнув з рота стеблину, що перед тим жував. — Мені й чути не треба: знаю наперед. Запам'ятай собі раз назавжди, що недоступних жінок не було, нема й не буде, від бабуні Єви почавши. Жіночий спротив, якщо він не маневр (що буває таки частенько), обумовлюється трьома моментами: де? коли? з ким? Граматику не забув ще? Пам'ятаєш: обставини місця, часу, способу...

Апльомб Кайданського дратував Допіра:

— Не думав я, Кайданчику, що ти такий цинік. Хіба ж можна всіх жінок рівняти на один копил?

— Під цим оглядом не тільки можна, але й треба! — не дав себе збити з тону Кайданський. — Звичайно, для якогось там неврастеніка навіть власна жінка буває недоступна. Саме неврастеніки — всілякі там захмарні поети тощо — пустили в обіг цей недотепний вислів: “недоступна жінка”. Взагалі, це продукт “переманіженості” нашої цивілізації. Я переконаний, що у так званих нецивілізованих народів таке поняття як “недоступність жінки” не існує.

— А звідки ж це тобі відомо? Хіба ти знавець усіх народів? — намагався підрівати апльомб приятеля Допіро.

Та Кайданський зручно викрутився:

— А про що, власне, мова? Про жінку! А жінки скрізь, в усьому світі збудовані однаково... Але мені вже пора

йти: третя година. Обмізкову жіноче питання насамоті.

З цими словами Кайданський піднявся.

— Ну, ні, — встаючи й собі, мовив Допіро: — на-смажився і я вже досить.

** **

Клавдія Семенівна ніколи не сподівалася, що в її по-дружньому житті так швидко з'являться "кваси". Звідки — здавалося — їм узятися, коли вона так кохає Сергія, а Сергій її? До того ж по всіх головних пунктах супружого життя вони легко і швидко домовилися: а) дітей покищо не мати; б) заводити й підтримувати тільки ділові знайомства; в) з кастроулями в хаті не совгатися (це значило — харчуватися в їдалні тієї фабрики, де вони обое працювали).

Проте вже після першого року супружне життя Клавдії з Сергієм стало давати "перебої". А минув ще рік — і Сергій майже щодня вибирався вечорами з хати — їздив, нібито, на збори та засідання: то "конструкторів", то "пляновиків", то "калькуляторів". Спершу Клавдія широко дивувалася — як багато "профілів" має її чоловік-інженер.

Сергій, надодачу, вдома фатально забував адреси тих зборів (бож місце їх так часто мінялося!). Додому повертається пізно, скаржився на змученість (це якщо жінка ще не спала) і просив дати йому "святий спокій".

Щоб наче компенсувати дружину за постійну самітність вечорів, Сергій Петрович познайомив Клавдію з двома своїми співробітниками — "веселими ребятами" — як він їх називав. Один із цих "ребят" — прилизаний, як перукар, і з якимись водяністими очима — вже другої візити ліз із обіймами і говорив різну "пошлятину", аж довелося рішучо вказати йому на двері.

Гірко і бридко стало Клавдії. Першим її рішенням було — розвестися; другим — виїхати геть із цього міста; третім — не виходити більше заміж.

Перше і друге невдовзі було здійснене. Щодо третього, то... минув рік-два, і Клавдія піддала його ревізії, в наслідок чого ухвала вже звучала так: "Не виходити ні-

коли заміж, якщо мужчина наперед ділом не доведе свою шляхетність, тобто, що його любов — це не тільки скроминущий “жар тіла”, але й тривкий і тривалий “жар душі”; і що власне він, цей жар душі, то пак духове єднання займає у жениха перше місце.

— Але як ти це розумієш — “довести ділом”? — питала Клавдію її тітка Олена Дмитрівна, що була для Клавдії першою порадницею в трудних хвилинах життя.

— Ось це й мені самій неясно, — призналася Клавдія. — Покищо конче треба придумати щось таке, щоб відкараскатися від того Допіра. Небезпечно, страшно йому прямо сказати, що він осоружний. Допіро ж тепер мій безпосередній начальник і до того ж завідувач “спецчастини”. А ви ж знаєте, тіточко, що моя біографія не вельми пролетарська...

Обидві жінки радилися довго.

** **

Коли чергової суботи у звичну годину Допіро по-дзвонив на ганку знайомого будинку, то був дуже здивований, що двері відчинила не Клавдія, а її тітка.

— Заходьте, будь ласка! Клава буде за якої півгодини: мусіла екстренно до подруги поїхати в якісь негайній справі. Просила, щоб ви її почекали... А я зготую зараз чайок.

Допірові не дуже сподобалася ця історія з екстренним відвіданням якоїсь невідомої йому подруги. Він був амбітний. Адже ж вони вдвох мали йти сьогодні до театру, і Клавдія це прекрасно знає!

Він витягнув із кишені годинника: восьма година. Якщо Клавдії не буде протягом півгодини, пропадуть театральні квитки — отже цілих 18 карбованців...

— Ви, мабуть, до театру з Клавою мали йти? — висловила здогад Олена Дмитрівна: — можете не хвилюватись, бо вистави сьогодні не буде.

— Як так? — здивувався Допіро. — А ще ж сьогодні перед обідом квитки продавали! Яка ж причина і хто вам це сказав?

— Сусідка наша, вона контролеркою в театрі працює. Не в порядку, каже, щось там з огріванням. Труби чи що полопали...

Говорячи це, Олена Дмитрівна вже наливала чай у склянки і ставила на стіл масло й хліб, запрошуючи гостя роздягнувшись і "чаювати", бо спішити однак нікуди.

— Що ж, маєте таки рацію, — роздягаючись, ствердив гість: — хто чекає, тому спішить нічого...

Про себе ж Допіро подумав, що це якраз зручна нагода поговорити з тіткою насамоті і дещо випитати в неї відносно Клавдії. Тому, сівши за стіл і попиваючи "чайок", Допіро по двох-трьох незначних фразах про те, про се, раптом запитав:

— Чи ви, Олена Дмитрівно, не агітуєте, бува, Клавдію проти мене?

Допіро при цьому дружньо посміхався, наче це мав бути жарт. Проте тітка добре бачила, що це таки муляє гостеві, що він таку підозру таки має. І тому вона удали шире здивування.

— Що ви, Кліме Потаповичу! Чого б це я Клаву проти вас агітувала?.. І чому ви таке подумали?

— Бо вже не знаю: чим з'ясувати, що Клава все далі й далі відсуває наш шлюб і якось навіть уникає про нього говорити?

— А хіба вона вже дала згоду, і осталося лише визначити дату шлюбу? — вже справді іциро здивувалась Олена Дмитрівна.

— Ну а якже? Та Клава вже навіть не перечила, що реєструємось напередодні першого травня! Аж тут на тобі: позавчора ні з того, ні з сього раптом заявила, що мусить відтягнути реєстрацію аж до листопада...

Олена Дмитрівна важко зідхнула.

— Ех, Кліме Потаповичу!.. Доведеться, як видно, сказати вам усе...

— Як "усе"? — непорозуміло закліпав очима Допіро: — То досі від мене щось скривали?.. Чи, може, я зле зрозумів?

— Бачите... — ніби в замішанні мовила тітка: — є речі, про які говориться лише з неминучності... як нема

вже іншого виходу...

Непорозуміння і неспокій Допіро досягли краю.

— Що ж таке? Та кажіть вже швидше!

— Клавдія мусить відбути складну й небезпечну операцію... або поховати назавжди надію на подружнє життя.

Несена до рота склянка чаю так і спинилася напівдороги в руці Допіра.

— А-а т...то щ...що за оп...перація? — насилу видувшив питання Допіро. Від тремтіння руки і легкого перехилення склянки краплі чаю впали на скатерку.

— Ми з вами не хірурги і не гінекологи. Але, гадаю, почутого від мене досить, щоб... призвати Клаві рацію щодо відтягування шлюбу...

Допіро витирав хусточкою чоло й потилицю: чай таки надто гарячий... взагалі в квартирі дуже напалено... Врешті, він, Допіро, щойно пригадав (а був зовсім забув!), що біля театру його ждатиме один старий приятель... приїхав аж із Казахстану, де пробув майже два роки... вони вчора випадково стрілились у трамваї і умовились на сьогодні бути разом у театрі.

— Так вистави ж не буде! — нагадала ще раз тітка.

— В тому й річ! А я не запросив його до себе. — Ви ж знаєте, як далеко я живу — і приятель слушно нарікатиме, якщо я не прийду на умовлене місце. Тож дуже дякую за гостину, але мушу поспішати. Прошу ласкаво перепросити за мене Клаву...

Олена Дмитрівна гостя не затримувала: вона бачила прекрасно, що він "іспиту" не відержив. Але, розуміється, зовні цього не показувала.

— Ви ж, Климе Потаповичу, після randevu з другом ще може заглянете до нас?.. Вечір ще довгий.

— А так, так, обов'язково! Хіба що дуже затримаєсь... — збрехав Допіро.

"Так ось вона — "недоступність"! — оформилося в голові Допіра вже на вулиці. — Таки мав рацію Кайданський..."

Вже третій день у місті перебувала делегація з сусідньої області — приїхала укласи соцдоговір про змагання за кращі показники в сільському господарстві. Усім членам делегації вже осто бісіло без кінця-краю пережокувати пункти "соцдоговору". Тим більше, що майже кожен з них плянував за тиждень побуту в Н. відвідати давніх знайомих, спробувати дістати "по блату" щось із дефіцитного краму, ну і розважитися трохи поза оком найближчого начальства.

Цим настроєм не були охоплені, здається, лише дві особи: голова делегації Загребельний і молодий агроном Кость Присяйбо; перший — тому, що приїхав з дружиною, яка в позаслужові години докучала йому безкінцевими примхами та докорами, а другий — двадцятьсемирічний молодець — майже не зводив очей з друкарки.

Щоправда, на Клавдію Семенівну, що "цокала" узгіднені вже пункти соцдоговору, задивлялися трохи не всі приїжджі делегати. Але ж були то все люди старшого віку і сімейні; вони розуміли недоречність і бесплідність будь-яких "амурних заходів" щодо Клавдії.

Натомість Присяйбо був молодий, ставний мужчина і — як Клавдія встигла довідатись від жінок декотрих делегатів — "непідроблений холостяк", то значить — не платив ні кому аліментів.

Та якщо Клавдію інформовано про Костика, то — з другого боку — Костика інформовано про Клавдію. Таки там, в ОблЗУ, де відбувалися наради, Кость стрінув свого ще шкільногого товариша, інженера-пляновика Горецького. Запитаний про Клавдію Семенівну, Горецький заявив рішучо:

— Не трать, друже, пороху: це "недоступна женщина".

— Як саме? Не розумію: вона так мило зо мною розмовляє оце вже три дні... Навіть сама розповіла, що була замужем і розвелася...

— Все це правда, але всього вона таки тобі не скаже... — підморгнув значущо Горецький.

— А що таке?

Пляновик нахилився до вуха Присяйбо:

— “Женственість” не в порядку... Еге ж, коли б не це, то я б перший женихався.

** **

Після дезерції Допіра і помітного оминання її мужчинаами (очевидно, Допіро завинив — розголосив “як та баба”), Клавдію дуже втішило залицяння вродливого Костика. Може, це навіть занадто скромне окреслення “втішило” — бо тітка Олена могла б забожитися, що з появою на овіді Костика — “Клава наче вдруге на світ народилася”. Олена Дмитрівна дуже любила свою племінницю, гаряче приймала до серця її радість і горе, а тому...

Але ми сподіваємось, що читач догадливий. Зрештою — хіба варто одне й те саме подавати двічі і тим загаювати темп?

Отож Присяйбо не дурив: він таки справді перевівся на працю — хоч не в саме місто Н., то недалеко від міста — в радгоспі “Симфонія миру” дістав посаду агронома. Тепер він бачився з Клавдією мало не щодня, приїжджаючи увечорі велосипедом.

Але коли одного дня Присяйбо попросив Клавдію “зробити його найщасливішим у світі”, давши згоду вийти за нього заміж, то Клавдія відповіла не одразу: мусіла якось зібрати докупи думки, що бігли вrozтіч, одна одну заперечуючи: “А може ж він зовсім не омріяний “лицар духа”, а просто ні від кого не чув про мої “анatomічні вади”? Це ж може бути, бо він у місті мало кого знає, а ще менше має часу на балачки... Ні, “іспит” треба зробити, але... я сама не можу...”

І Клавдія вирішила: вона відішле Костика “на іспит” до тітки.

Костик напевно був немило вражений, що Клава так довго роздумує, але нетерплячки не виявив. Десь у глибині його очей причаїлась надія, може навіть певність...

Та Клавдія цього не помітила, поборюючи власний розгардіяш думок.

— Пробачте, Костю... але на такий крок я без Олени Дмитрівни зважитися не можу. Я вже вам казала, вона мені замість матері...

** **

— Чи я знаю про Клаву все? Розуміється, так! — весело сміявся Кость другого чи третього дня у відповідь на тітчине запитання. — Але я відважний. Тобто, я хочу сказати — що коли я Клаву полюбив, то насамперед за шляхетну душу, що світиться в її очах, в усміхові, у звуках її голосу... Для мене найперше — характер, душа!

— Ви таки лицар! Ви справді благородний і відважний! — гаряче стискала агрономову руку Олена Дмитрівна.

В сусідній кімнаті, приклавши вухо до дверей, стояла Клавдія. Вона не хотіла підслухувати. Більше того — вона вже каялася, що просила тітку "перевірити" її Костя. Але Олена Дмитрівна наполягала, що це конче потрібно — і Клавдія скорилася. Тепер їй страх як хотілося зрадити свою присутність і впасті на шию милому Костеві. Та це було б зламанням угоди з тіткою, і Клавдія стрималася.

** **

"Дорогий Толю! — писав Присяйбо до свого приятеля. — Пробач, що довгенько не писав. Закрутів, голубе, справу з одруженнем, то мусів чекати на фініш, щоб було чим похвалитися. І діждався. Але ж була історія!.. Міг би я був мою Клаву втратити, якби не мій здоровий інстинкт і, головне, тітка... Клавдіїна тітка — Олена Дмитрівна.

Бачиш, Толю, перше замужжя Клава мала нещасливе. А що найбільшим приятелем своїм Клава має вищеречено тітку — цього, кажу правду, генія в спідниці, — то й уклали вони вдвох чудовий плян "перевірки женихів". Перевірки способом лякання: мовляв, Клавдія не цілком здатна до супружого життя через деякі фізичні вади.

Ти розумієш? Отакий самонаклеп! Цим способом вони спекалися одного дуже настирливого жениха, який ще

й був на службі Клавдії начальством. А логіка цього са-
монаклепу зрозуміла: серйозний жених не мусить нічого
такого лякатися, бо для нього найперше — душа!

Як бачиш, я виявився саме таким “серйозним жени-
хом”! Чи ж не милий жарт долі?..

Тож запрошуєш тебе на весілля: 15 серпня щоб у мене
був о 10 годині ранку. Погуляємо, і з тіткою тебе позна-
йомлю. Вона, брате, ще молода — яких 35-36 років —
для тебе саме підходящий вік. Та й взагалі Олена Дмит-
рівна — дама “приємна у всіх відношеннях”. (Думаю,
землячка Гоголя ти ще не забув!)

Як до мене іхати? З вокзалу трамвай ч. 2, адресу мою
маєш на конверті, але ще повторюю: Лохвицька 165,
квартира 3.

Отож, приїжджай! Ніяких перешкодних моментів “не
узгляднью!”

Твій Кость Присяйбо.

КАМІАДЗЕ ПАДАЄ САМ

(Лірична історія модерного драйвера)*

— Здуріла дівчина зовсім: ось дай їй тільки чоловіка з карою)** — інакше нічим не спокусиш! І сама ж каже, що я їй до вподоби, що погляд у мене отаманський, а шевелюра на голові — справжній "штурм унд дранг". А проте — подай їй ще й авто!

Так скаржився поет Співомовка моєму сусідові Зубайлові. Я лежав у себе на канапі після обіду і добре чув їх розмову, бо двері були розчинені з огляду на духоту.

— Це ти про Лідку? — почувся голос Зубайла. — Плюнь! Натурально плюнь. Це якщо ти хочеш женитися. Але і поза женячкою Ліда тобі не підходить: занадто гарна і хитра.

— То, по-твоєму, я мав би орієнтуватися на бридких і дуреп? Добре ж ти, Костю, мене оцінюєш...

— Ну, для чого ж одразу така крайність? Я маю на увазі дівчат середніх: не красунь, але й не бридких; не Соломонів мудрих, але й не без олію в голові.

— Та зрозумій же, Костю, що мені бракує лише авта. Що Ліда обіцяла відразу побратися, як тільки я стану власником "доброї кари". І... в мене вже є навіть плян, тільки ти мені поможи...

В голосі Співомовки чулося нетерпеливе благання.

— Що за плян? Як авто добути?

— І авто, і Ліду. Ось послухай. Я вирішив негайно вчитись їзди. Ми беремо Миколу і вт疆ох...

*) Драйвер (англ. *driver*) — автовордій, шофер.

**) Кара (англ. *car*) — авто.

Голоси розмовників урвалися — як видно, хтось зачинив двері Костевої кімнати.

Мені було цікаво: про якого то Миколу згадав Співомовка? Невже про мене? Чи не сподівається він, що я йому дам для вправ свою машину?..

Другого дня ввечері до мене завітали Зубайло і Співомовка. Я передчував, що Зубайло хоче мене “експлатнути”, вжити для якихось своїх “плянів”, котрих у нього ніколи не бракувало. (Особливо майстерно вмів Зубайло використати мій сантимент щодо дружби).

— Співмузенко (так Зубайло деколи називав Співомовку) мусить купити авто. Воно йому потрібне для фінішу в жениханні. Грошей на нову машину в нього, річ ясна, чорт-ма; тож треба купити якусь стару шкапу, аби лише могла з місця рушити. Ти, Нік-Миколо, маєш в автах чималий експрієнс*) і не свиня яканебудь, а друг — отже поможеш вибрати і сторгувати. Розуміється, завтра — бож якраз субота, ми всі не джабуємо.)**

— Але я завтра мав поїхати на фарму, до земляка. Давно запрошує — я обіцяв.

— Що? Фарма?! — визвірився на мене Зубайло. — А дружба? А Співмузенкове подружнє щастя?.. То як — набік? Скажи мені — набік?!.. Сто сот чортів тому в пельку...

Я скапітулював. (Взагалі цей Зубайло своєю “дружбою” зажене мене колись на той світ!).

** **

“Кара”, яку ми купили другого дня за 40 долярів, вигляд мала жалюгідний і цілком виправдувала Зубайлове окреслення: “шкапа, що могла рушити з місця”.

Проте, за тиждень безупинного заглядання коло неї: шкрябання, стукання, чищення, фарбування — кара набрала “християнського вигляду”, і я з Співомовкою сміло відбували на ній учбові рейси за місто (о, “друж-

*) Експрієнс (англ. *experience*) — досвід.

**) Від англ. слова джаб (*job*) — праця, заняття.

бо"!), а по якомусь часі стали брати в ці мандрівки її Ліду.

Тут мушу зробити, як то кажуть, ліричний відступ.

Суть справи в тім, що Ліда (я раніш ніколи її не бачив) виявилась екстра-чудовою дівчиною — безперечним добутком американської красотної техніки на чорнобривій і пішногрудій українській базі. Дякуючи цій базі, Ліда у всіх позиціях зберігала необхідні риси своєї пращурки Єви, — роблячи ніби недійсними і хлоп'ячу зачіску, і спортиво-індустріальні штани. Інтерес її до Співомовки — як я гарненько придивився — був мінімальний, дарма що той вважав її за свою наречену.

Але... але я був по-ідіотському вихованій — справжній тобі "ходячий анахронізм", як мене називали ще в школі.

Чи потрібно виясняти далі? Я не тільки не зважувався на якусь акцію "кавалеролицянки" (неологізм Костя Зубайла!), а бентежився раз-у-раз і не відповідав на зовсім ясні "авансові ходи" Ліди. (Вона, здається, знала, що я маю "порядне авто", хоч розмови про це не було).

Як людина "фест" — правдива, мушу додати, що мою інертність щодо Лідочки дуже посилювали виразні біцепси обох рук Зубайла в асоціації з його ж таки хронічними сентенціями, на зразок: "Баба — нішо перед мужською дружбою!" — "Закон дружби ламать? — Сто сот чортів тому в пельку і сатана в придачу!!"

Але нехіть до Співомовки росла в мені швидким темпом.

— Таке самозакохане теля, — оцінював я його в думці: хіба він достойний Лідочки? І напевно вона йому нічого не обіцяла — просто дівчина не мала знайомих з "карою". Але тепер...

** **

Важка колізія: "ідіотське виховання" (не забуваймо і біцепсів Зубайла!) з одного боку, і незаперечна краса і жіночість Ліди (навіть у спортиво-індустріальних штанах!) з другого — досягала вже свого вершка. Я мучився в змодифікованій ролі Гамлета, "вивертаючи на всі боки" дурну проблему: дружба вище — чи звабне дівча?

Аж тут несподівано трапилася пригода з серії "тяжкі випадки на транспорті". "Героєм" і спричинником випадку, очевидно, стала наша сорокдолярова автомашина.

Коли ми одного — як говориться в таких оказіях — нещасного дня приїхали до Ліди, щоб взяти її на звичну прогулянку, наша "шкапа" несподівано відмовила послуху. Що вже ми не робили: і підважували, і штовхали, і дмухали, і хухали — машина ні з місця. Ліда врешті тупнула вередливо ногою і звернулася впрост до мене:

— Що ви хочете видмухати з нещасної шкапи? (Вона чула цей епітет від нас). — Замість марнувати час, скочили б і привели сюди свого кедилака — Вам же недалеко звідси! Адже так чи інак Вам треба шкапу на буксир узяти.

Це була свята правда. Але я поглянув на Співомовку. Річ у тім, що з першого ж дня наших тренувальних поїздок Співомовка просив мене, щоб я ніколи при Ліді не хвалився своїм автом і "не налазив з ним на очі", мовляв — нема на що дивитися, така сама стара шкапа.

Тепер у погляді поета я вичитав цілковитий одчай. А тут Ліда тупнула вдруге і категоричним тоном заявила, що "вона не дасть з себе дурочку робити": взялися, мовляв, покатати, то везіть!..

Словом, не було ради — я швидко пішов по свого кедилака.

** **

Райдугою ніжних тонів розквітають, цвітуть пишно сади на Поділлі.

("Як далеко — ой далеко! — втекла молодість моя...")

Срібним дзвоном п'янить душу спів і паоці розмаю — української весни — на Поділлі, на Поліссі, в степах Таврії широких, над Славутою-Дніпром!

(З нетелевізійної програми "Було колись — не вернеться...").

Та вся романтика (Ех ти, тугоностальгіє!) — "ключча з остюками в зубах" ("барокковий" вислів Зубайла!) в порівнянні з тим небесним сяйвом очей і дзвоном слів, якими зустріла мене Ліда:

— То це ваша кара? Яка чудова! Яка знаменита!.. Ну щось такого... Не до подумання!..

Я аж зашарівся від таких похвал і пробелькотів щось скромно-дурнувате, вроді: "не така аж дуже... бувають ліпші..."

Бачу — Співомовка відразу надувся і став тренувати трагічний вираз лиця.

Ми поїхали. Співомовка пів дороги мовчав, потім почав деклямувати щось трагічне на тему "поламаного життя". Але Ліда його не слухала: всі свої погляди, сміх і мову вона дарувала мені. Я чув себе на сьомому небі.

** **

Спалахом страшним шугають блискавиці... Оглушливо гуркоче грім!.. — Це Кость Зубайло вичитує мені і Співомовці "патер-ностер" за вchorашню пригоду.

— Га! Не єде кара... То падай, падай, чортів сину, в нестямі! Біснуйся, верещи... не бійсь — одразу в хату втекла б Лідочка!

А тепер — дідько зна, що й робить... — Та знаєш, чортова табакерко, — вдесяте насипався на мене Зубайло, — знаєш, що це ти наробыв?! Та тепер на одруженні поета клади хрест... самий звичайний хрест! Бож швидше я буду президентом Америки, ніж Співмузенко зможе нову кару купити! І де твоя дружба, чортів гуманісте? Я ж уплянував був чудову містифікацію: наступного тижня Співмузенко мав позичити твого кедилака і поїхати з Лідочкою в ньому — нібито в своєму, щойно купленому — на реєстрацію шлюбу. Я і ти — в ролі свідків! А тепер що ж?.. Тепер...

Він бушував ще довго — цей "папаша дружби" — як він сам себе любив прозивати. Потім, говорячи мовою романів, запала гнітюча тиша. А за тишею враз — гураганна "Зубайліяда": це значить, що Кость Зубайло витрусив з наших кишень усі гроши і впорядив грандіозну випивку з "морально-виховним додатком". Цей додаток полягав у тім, що я тричі просив у присутніх пробачення за зламання дружби і обіцяв надалі "заради дружби —

піти хоч на смерть!"

І ось тут-то я й попав у сильце!.. Бо Зубайло змайстрував уже другий, просто таки диявольський плян — відучити Лідочку від нездорового захоплення "кедилаками, бюїками та іншою автомобільною поганню". Плян свій Зубайло тут же нам виклав.

— Поперше, — докторальним тоном повчав він мене і Співомовку, — під час однієї з прогулянок на Заріччі вашої трійці (третя особа — Ліда) ви натрапляєте на циганку, яка пропонує поворожити і "сказати найбільшу правду за найменшу плату". Ворожачи спершу мужчинам, циганка подає декілька влучних окреслень — це щоб заахотити Ліду, хоч вона, здається, взагалі любить ворожбу.

Ну, от, Ліді ж циганка (тільки ж не робіть дурнуватих облич, якщо впізнаєте в "циганці" мою добру приятельку!), наспівавши довгометражних компліментів і віщувань близького весілля-шлюбу, скінчить "Олеговим комплексом"...

Я і Співомовка непорозуміло переглянулися, потім — запит очей на Зубайла.

— Не в курсі справи, що таке "Олегів комплекс"? — помітив нашу розгубленість Зубайло. — Пригадуєте передбачену сивим ворожбитом смерть Олега-князя від власного коня? Ну, а тепер замість коня — авто! "Циганка" радитиме Лідочці конче уникати їзди в авті — не всякому, а саме у власному або приналежному дуже близькій людині. Мовляв: "Ось дивіться — від серця показує... значить, авто власне або родича чи мужа... а ось тут бачите — покручено як: це каліцтво..." Словом, циганка вже свою "словесність" добре знає.

Я і Співомовка знову перезирнулись, немов кажучи: — рішучо геніяльна бестія цей Зубайло!

А він по павзі інструктував нас далі:

— Правдоподібно, Ліда це ворожіння висміє. І тоді (тут Зубайло подивився на мене довгим пильним поглядом) — нам не обійтися без Миколи... так, без Миколової дружби, в якій він отут тричі присягався! (Мені стало недобре при цих словах. Але я мусів не реагувати, а виждати — куди він хилить). Микола має, їдучи з Лідою без

Співпatalахи, симулювати одного дня "ексидент"*) — та-
кий собі невеличкий струс... розуміється, з якимсь там
ушкодженням авта — воно ж у нього заасекуроване...

— Що?! — вигукнув я вражено: — Ти хочеш, щоб я
пускався на каліцтво, та ще й Лідочку туди штовхав?!

— Хто тебе змушує її калічити, голово ти дубова!
Легенький струс — і вже красуня пригадає слова ворож-
ки, вже авт боятиметься, як вогню!

Та я розпалився:

— Це нечувано! Це ідотизм! Я розумію — можуть
бути всілякі жарти, коли в голові — чад алькоголю... Але
твій серйозний тон... прецизність подробиць — це з спир-
товими випарами не в'яжеться... і взагалі... Ні! Спровадь
собі з Японії якогось камікадзе, а Миколі дай спокій!

Та не такий був Кость Зубайло, щоб від нього можна
було відчепитися. Тим більше, що я ж був один проти
двох: Співомовка негайно став по боці Зубайла.

— Баба ти душорозтарахана! — напосідав на мене
"папаша дружби".

— Тажкажеться тобі ясно: ле-ге-нь-кий струс! Щоб
тільки налякати й підтвердити слова ворожки... Чи ти вже
перестав розуміти найпростіші речі?

Тут Зубайло зробив ефектовну павзу і по ній прито-
чив свій убивчий "аргумент дружби":

— А може ти наважився нас відцуратись, поламати
дружбу? То так і сказав би відразу. Ми ж бо мусимо
знати...

У голосі Зубайла забриніли нотки погрози.

Раптом у голові моїй бліснула одна думка — і я вирі-
шив здатися, погодитися на акцію "легенького струса".

** **

Ось вже майже тиждень, як я щовечора, прийшовши
з фабричної праці і швиденько передягнувшись, іду з Лі-
дою за місто, кружляю по тренувальній площі (де вчать-
ся їздити автомобілем новаки) і шукаю нагоди "легенького

*) Нещасний випадок (англ. *accident*).

струсу". Це справа нелегка, бо спершу я хотів був стукнути авто в такому моменті, коли Ліда не сидітиме в ньому. Але вона мусить сказати людям, що сиділа. Коротше кажучи, ми мусимо змовитися і спільно вдвох обманути Зубайла, Співомовку і взагалі всіх.

І от уявіть собі: взаємна симпатія наша явно прогрессувала; вже були обійми і поцілунки — і то досить палкі. А почати змову — язик не повертається. Бож тоді довелося б сказати — для кого і для чого потрібен отой "струс". А це мусіло хоч будь-кому звучати бридко, цинічно.

Тому по двох-трьох днях роздумування наважився я "легенько струснути" авто таки з нею, Лідочкою. Для цього намірився використати складені побіч тренувальної площині якісь порожні бочки. Але чималу купу цих бочок навіть у тумані було видно, бож і ліхтар поблизу світив. Тому я облишив бочки в спокої і став націлюватися на телеграфні стовпи, що перетинали край площині. Взагалі, чорт-зна що — оця камікадзова роля!

І ось котрогось (здається, з черги п'ятого) дня моєї з Лідочкою їзди (вже після "ворожіння циганки", з якого Ліда дійсно посміялася) моя пасажирка, якось проникливо на мене глянувши, каже:

— А драйвер з Вас, як я бачу, поганенький. Бо що може бути простіше і легше — як наїхати на телеграфний стовп! Особливо тепер, як зайшла ніч!..

“Знає все! — пронизала мозок блискавична думка. — Ale звідки? Яким чином?!”

— А Ви не боїтесь? — питала її всторч.

— Я покищо бачу, що драйвер боїться!

І очі їй дивно заграли, здригнулися виклично уста.

“Ах ти ж, красуню смертельна!” — спалахнуло-обек-ло мене: — я ж ось тобі покажу, чи я боюся!”

І я гукнув у шаленому захваті:

— Королева мусить жити, вмирає лише паж!

По цих словах — бездонний, безкрай Лідин погляд. Подив і захват, цинічний виклик і любовна жага — сплелися в ньому в нестримно звабний вузол. Кудись вбік, у далеч відсунувся час...

Не переч, читачу: бувають у житті хвилини, заради

яких ще варто жити; хвилини жагучого раювання, життя моментом краси. Коли не знаєш — що яскріє дужче: в небі зорі, чи дівочі очі поруч, а чи, може, власна душа?..

— Чи не хочуть сині очі бачити ясні зорі?

Стукнули дверцята авта, і вже зовні голос задзвенів:

— Так! Мені світять зорі і драйверів лицарський дух!

Я виразно чув — як безсмертний дух ширяє над марним тілом. Краса хвилини впліталась у гірлянду краси вічності...

— “Камікадзе падає сам!” — переможно залунало в авті.

За секунду почувся страшний тріск. Фоєрверк іскор, бризнувши могутньо, вкрив увесь простір, вилонивши гостру стрілу болю. Далі провалля.

Коротка мить свідомості: мене кудись несуть.

.....

Вже два тижні я лежу в шпиталі; голова перев'язана, рука в гіпсі. Відбув операцію зламаного ребра і видужую повною парою. Ліда приходить до мене щодня і наснажує-лікує поглядом очей і звуками голосу. Між нами уже все домовлено: по тижневі після виходу з шпиталю — ми поберемося.

** **

Я закриваю дописану сторінку щоденника. Ще чую вогкість в очах і тепле хвилювання в грудях...

Та вже світ мрій заступає сіра дійсність: сіра мжичка мрячить за вікном, сірі від неї обличчя перехожих. Сіро кривляється в гримасі (бачу без дзеркала!) мої уста:

— “Герой! Автомобільний камікадзе!”

З кабінета бачу, як у своїй кімнаті перед люстром чепуриться Ліда. Це вона чекає — як майже щодня останнім часом — приходу Зубайла.

Напівдороги від брів до уст вона робить у чепуренні павзу і, не повертаючи до мене обличчя, на всю хату скандує:

— Щоб мені на цім тижні була нова сукня і нова кара!

В такі хвилини я пристрасно кличу духа камікадзе. Та він не з'являється: видно, навістив мене в житті він тільки раз!

НЕЗВИЧАЙНІ ПОДІЇ В НЕЗВИЧАЙНОМУ КЛЮБІ

У клубі "Для душі", заснованому футболістами міста Ен, одного дня сталася революція. Вчинили її жінки й сестри футболістів. Революція жінок, як і належиться, була безкровна, якщо не рахувати того, що шестирічному Толькові, який прийшов у клуб разом з матір'ю, раптом з невідомих причин пішла з носа кров. Тим більше вартий подиву її, революції, успіх: управа клубу признала за революційним жіноцтвом права співгосподаря і два спецжіночих дні в тижні.

Цю близькучу перемогу трохи затъмарили негайно виниклі суперечки між самими жінками: декотрі жінки наполягали, щоб "спецжіночі дні" були закриті, тобто до клубу в ці дні чоловіків не пускати. Більшість однак вважала таку вимогу за шкідливий лівий закрут.

— Я ще розумію — бути в клубі без власного чоловіка, особливо якщо він вже обрид. Але бути в клубі взагалі без чоловіків — це справжній дефетизм. Це не перемога над чоловіками, а боягузвство, страх перед ними! — так авторитетно заявила Мері Френдбой, визначний лідер революційного жіноцтва.

"Лівозакрутники" потерпіли ще й другу поразку — в питанні "котрі саме дні": вони хотіли, щоб "спецжіночими днями" були субота і неділя; а тимчасом ухвалено вівторок і п'ятницю — дні, запропоновані згаданою вже Мері Френдбой.

Перед обранням проводу жінsekції клубу зголосилась до слова Текля Комансюди.

— Наш провід мусить бути колективно-колегіальний, без голови... пробачте, з головою, але змінною, в порядку черговости. Ми на віддалі атомової ракети не повинні до себе допускати таких суто чоловічих недуг як тиранія і культ особи. Оскільки досі всі пропозиції Мері Френдбой тут схвалено — а це вже тхне культом особи, — то ми не повинні обирати її до проводу секцій.

У висліді голосування до бюра ввійшли: Зоя Тихоплут, Ліза Ідеалова і Текля Комансюди.

Після зборів у натовпі жінок на коридорі і ще навіть на вулиці почалася жвава дискусія на тему — що робити з "Пропам'ятною книгою об'єднаного жіноцтва м. Ен", у якій то книзі Мері Френдбой присвячено велику підхлібну статтю. Темпераментна меншість настоювала, щоб крамольні сторінки негайно вирізати і спалити. Розважна більшість проте вважала, що досить просто наклеїти на них краєвиди міста Ен і фотографії нового, колегіально-го проводу.

** **

Призначеного дня в клубі "Для душі" бюро жінsekції з контрольною комісією вкупі відбувало своє засідання. Предметом наради була доповідь Лізи Ідеалової на найближчих сходинах жіночої громади. Ліза представила тези своєї доповіді "Краса і мужність в аспекті жіночої революції". В максимально стислому викладі нашого репортера (ім'я його ми подамо далі) Лізині тези зведені до таких точок:

Без чоловіків людство, на жаль, існувати не може. Але такі чоловіки, як сьогодні, нічого не варти. Ми, жінки, мусимо взяти на себе історичне завдання обернути чоловіка з слуги мамоні на слугу красі і мужності. Очолити цю важку, але й почесну акцію перевиховання чоловіків мусить наш авангард — революційне жіноцтво міста Ен.

— Я думаю, однак, що варто мати й співдоповідь, запросивши для цього Катрю Поперечницю, — зауважила Зоя Тихоплут. — Катя завжди вміє знайти в темі свіжий аспект і взагалі спеціалістка щодо ферменту...

— Окей! Я радо передам їй запрошення іменем бюра, — охоче погодилася Ліза.

По вирішенні ще деяких дрібних справ (зокрема ухвалено, з уваги на специфіку теми і сподівання великого напливу жінок, чоловіків на доповідь не пускати) нараду закінчено.

АЛЕ...

Коли жінки вже грюкали вихідними дверима на вулицю, за шафою, що стояла в куті, почулось якесь шарудіння. Потім шафа помітно зрушилась з місця і в утворений отвір просунулась чоловіча постать. Чи потребуємо зрадити таємницю? Читач, мабуть, і сам здогадується: це був наш репортер Джім Спритний.

Не думай, читачу, що Спритний — такий великий аматор усіляких сховок та підслухувань. Ні. Він не раз висловлювався, що “в ділянці розкриття жіночих секретів любить діяти “прямо і любовно”. Але в даному разі всі його спроби “закрутити любов” з кимсь із жіночого проводу зустріли “фанатичний спротив” (його власний вислів) і тому він мусів обрати “шафлян”.

Але тут у Спритного дещо обернулося не так. Бо, беручи принципово (а то ще кажуть: “якщо ходить о стисливість”, — чудесний вислів, між іншим!), наш Джім плянував засісти не за шафою, а таки в шафі: адже з нутра легко шафу зробити “невідкривальною” — якщо зайшла б така потреба. Та нутро її було вицерть виповнене книжками, і цо їх винести було вже ніколи і небезпечно.

** **

На розреклямовану доповідь Лізи Ідеалової жінки прийшли громадно. Стільців у залі не вистачало і придільники мусіли їх додати з сусідніх кімнат.

За президіяльним столом цвіли обличчя (де ж пак — стільки народу!) Теклі Комансюди і Зої Тихоплут — вони мали по черзі головувати. Лізочка також була радосяйна, але вона разом з цим і помітно хвилювалась. Серед звичного шуму голосів почувся низький альт Мері Френдбой: вона висловлювала голосне невдоволення, що “навколо

самі баби і ні одного чоловіка".

Пізніше виявилось, що це не так, бо наш старий знайомець Джім Спритний, убраний пожіночому і в темних окулярах, безінцидентно пересидів у залі аж до кінця сходин. Тут ми почуваємо милив обов'язок сердечно подякувати репортерові Спритному за цінні інформації — як з попередньої наради бюра, так і з самого мітингу.

— Поклавши руку на серце, — так почала свою доповідь красномовна Лізочка, — нас, жінок, треба бити, бити і ще раз бити! Бо ми марнуємо великий дар, даний нам від природи — дар жіночої краси і кохання, його силу і вплив на чоловіків! Так-так, мої дорогі: ми красу — цю велику, незмірну силу — пустили в дешевий торг, на тандиту. Хто має повнішу кишеню, той може мати красуню з красунь, хоч би духово він був ніщо, не мав за собою тіні відваги, самопожертви, героїзму, — словом, саме того, що повинен мати справжній чоловік.

(По цих словах із залі почувся вигук-запитання: "Де ж вони, ті справжні чоловіки!" Є підстави гадати, ще цей вигук належав Спритному, але він це заперечує).

— Справжній чоловік, — вела далі Ідеалова, — не боїться стати в обороні слабшого перед насильником, правди перед брехнею, батьківщини перед ворогом.

Від того, що в чоловічій половині розпаношилися тандитники, боягузи, раби гроша і дрібних хотінь, — світ став нудним і сірим, як осіння сльота. Чи добре нам у такому світі? Хіба нам не хочеться чогось яскравого, гарного, величного? Це гарне, величне бачити, чути... черпати в ньому радість і наснагу життя?..

Павза, котру тут зробила Лізочка, була — за свідченням того ж таки репортера Спритного — найкрасномовнішим пунктом її доповіді. Переможно оглянувши залю, що майже вся тримала хусточки біля очей, Ідеалова зідхнула і з високого патетичного реєстру переключилася на ніжне, задушевне піяно:

— А був же час... Був час, коли чоловік, котрий не вчинив бодай одного якогось подвигу, не відзначився в якісь благородній дії, — не міг навіть показатися перед очі своєї "дами серця"! Та й жінки й дівчата глянути на

нього не хотіли — він був ніщо. Оце була стимуляція! Не багатством, навіть не знатністю роду, а власне особистим геройством здобував чоловік любов жінки — байдуже, що та любов подеколи (якщо мова про любов "дами серця") обмежувалась ніжним усміхом чи поглядом очей.

— Так то ж було середньовіччя! А ми живемо в добі атома і міжпланетних ракет!

(Це вигукнув фальцетом, не втерпівши і наражаючи себе на небезпеку, Джім Спритний. Розуміється, це була його велика помилка як репортера. Бо вигукнувши, він мусів одразу вдатися до низки запобіжних заходів: симулюючи раптовий зубний біль і мандрівку до вмивальні, щоб ніби "прополоскати рот і закапати зuba", а насправді — щоб змінити місце і уникнути підоозри. Наслідком цього пропала друга половина Лізиної доповіді і ми змушені безпосередньо подати читачам співдоповідь Каті, записану Спритним вже в іншому, найдальшому кутку залі).

— Я, на жаль, не маю дару красномовства і тому говоритиму просто, без прикрас, — так почала свою мову Катя Поперечниця. — Революційні жінки — матері, сестри і доні! В чому сук справи? Чи ж справді в отих середньовічних байочках та зідханнях, про які тут розводилася Ідеалова? Сук справи зовсім в іншому — в тім, що світ іде до загибелі! До знищення атомовою і водневою бомбами його ведуть наші чоловіки і взагалі чоловіки, що дістали завороту голови на ґрунті прогресу науки і техніки. І найперше завдання революційного жіноцтва — це змобілізувати всі засоби, щоб відвернути небезпеку третьої світової війни. Бо то був би кінець усьому людству. Я згоджуєсь, що жіноча краса і чар кохання — велика сила, її треба якнай ширше використати організовано і пляномірно!

— А головне — солідарно! — почувся чийсь вигук з дальнього кутка залі.

— Цілком слушно! — підхопила Катруся: — солідарність і плян вирішують усе! Ні одна дівчина, ні одна дама не повинні дарувати свого кохання — та що я кажу? Не тільки кохання, а навіть слабкого поцілунка, навіть прихильної усмішки тим чоловікам, що носять вояцький мун-

дир або працюють в галузі термоядерної зброї чи в парламентах голосують за кредити на озброєння!

— Чудесно! — вихопилась Івга Нерозсудна:

— “Жіночі чари — проти атомбомби!” — як це імпонуюче, навіть розкішно звучить...

— Не перебивай! — кинула їй Катря: — я повторюю (скандує): тут треба діяти організовано, дружно і без сантиментів. Невагітні жінки кадрових військовиків повинні негайно вимагати розводу — або хай чоловіки зречуться військового ремесла! Заручені дівчата — негайно відкинути своїх наречених-військовиків! У кожному повіті, в кожному великому місті створити спеціальний “Комітет жіночої акції” з найвідданіших, найвітряваліших представниць революційного жіночого руху. При кожному такому Комітеті має діяти спеціальний Жіночий суд, що каратиме тих жінок, які зважилися б ламати чи взагалі саботувати жіночу революційну акцію. Я закругляюсь, певна нашої солідарності, і кінчаю закликом: “Усі засоби нашої любові й ненависті проти очманілих атомників-чоловіків!”

Почались запитання (шкода — не можемо читачам їх подати, бо в нашого репортера знову виникли якісь хвилеві неприємності з сусідками), потім відповіді і, нарешті, дискусія. Найцікавіше промовляла в дискусії Настя Мрійна, мову якої Спритний записав сповна.

— Дуже красно і до діла промовляли тут мої попередниці, але я ще хочу трохи додати. Подруженьки і вся революційна жіноча громада! Коли наша хвальна доповідачка говорила про середньовіччя і лицарську любов, то мені аж дух захоплювало: таке то все гарне і величне — лицарські турніри, двобої, походи... Виблискують шоломи, панцери, мечі. Рвуть землю під собою баскі коні...

Тож не кожне військо і не кожна війна — так я собі думаю! — жінкам осоружна, а лише війна сучасна, атомно-ракетна. Бо вона швидше і раніше, ніж вояків, нищить безоборонну людність: стариків, жінок і дітей. А подруге — сьогоднішня війна зовсім не плекає в чоловікові відваги, сприту й вітрявалості — всього того, що нас приваблює, що дає справжню насолоду жіночому серцю.

Справді бо: скинути бомбу на ледве бачений об'єкт — це потрапить зробити найбільший боягуз! Так само випускати атомові і ракетні стрільна з одного континенту на другий — понад моря й океани, вище гір високих — де, питую вас, в чому саме може тут виявится особисте геройство і сприт вояка, коли тут діє точний розрахунок і автоматизм машини?

А де машина, подруженьки, там бездушність; а де бездушність — там злочинство! Це чудесно розумів близько двісті років тому славний Жан Жак Руссо, відповідаючи негативно на питання: чи розвиток науки і техніки сприяє піднесенням етики й моралі людей?

Тому подаю клич: **“Назад — до краси й мужності Середньовіччя!”** До чесного змагу чоло в чоло, до бою рукопаші, коли справді перемагає людський сприт і відвага, справність людини, а не справність бездушної машини.

Наша віданість і любов тим чоловікам, які вертатимуть до меча і панцера, до баского коня — замість огідного автомата і ракетних літаків!

Натомість жадного поціулунка льотчикам, танкістам, атомним артилеристам і взагалі учасникам та прихильникам сьогоднішніх способів ведення війни!"

Опlesки, що вкрили останні слова Мрійної, були надзвичайні. Але дивувало те, що вони не стихали, а наче посилювалися. Раптом хтось гукнув:

— Війна!! На місто падають бомби!..

По цих словах у залі знялася жахлива метушня — всі кинулися до вікон і дверей, несамовито б'ючи їх кулаками.

** **

Спритний прокинувся. Крізь віконні заслонки пробивалося проміння вже височенького сонця, а в двері кімнати гримала і гукала господиня. (Спритний зараз пригадав, що сам же просив її вчора розбудити його). На ліжку біля подушки лежала звечора читана книжка:

“Війна і жіноче кохання”

Історично-психологічний нарис.

РЕВАНШ ПАНІ КАТРУ

Я майже невідривно спостерігав її на протязі вечора і не міг збагнути — звідки це передчуття, подих трагічного, що огортає мене раз-у-раз при погляді на неї. Я врешті почав аналізувати всю її зграбну постать, почавши з хлоп'ячої зачіски і кінчаючи ступнями ніг.

Рішуче не було в неї нічого трагічного, поки вона була в товаристві, у жвавому людському оточенні.

Навпаки: сміх її був такий безтурботно-дзвінкий, а очі такі заразливо-веселі, що в цілості це був немов живий водограй радости й оптимізму.

Але я озброївся терпцем, намігся бути витривалим. І дочекався, поки зміг підстерегти її саму, біля дзеркала.

Чи ви знаєте, що людина, дивлячись на себе в дзеркало, "відкривається" спостерігачеві якнайбільше?

У всякому разі таємницю трагічного пані Катру — безспірної королеви вечора — я пізнав біля дзеркала.

Вона майже не приглядалася до своєї зачіски, брів, очей; лише поглядом миті окинула свій бездоганний бюст і стан. Зате довго і пильно приглядалася до уст, ніби чогось шукаючи в їх лініях. Декілька раз вона повертала обличчя з анфасу в профіль і навпаки.

Я мусів признати, що така увага пані Катру до своїх уст була абсолютно оправдана: їх конфігурація і вираз, коли вона не сміялася і не говорила, був незвичайний. Здавалося, вони весь час проте були в русі. Але рух цей був незалежний, "не зіганий" з цілим обличчям.

Очевидно, пані Катру добре знала цю свою аномалію, бо воліла завжди бути у веселому і рухливому товаристві: коли вона розмовляла, сміялася, — її уста не творили такого дисонансу з рештою обличчя.

Характеристична була ще хода пані Катру: дуже енергійна, прудка і разом з тим якась ламана, бо обривалася раптом, несподівано.

** **

Відома мені історія пані Катру починається з ділістського періоду, коли вона звалася Катрусею, мала років десь між 20 і 25 і була чудовою "квіткою степів України". Так її називав місцевий таборовий поет, який проте не здобув її прихильності і з великого горя подався кудись геть.

Більше ічастя мав сержант Чужинецького Легіону, мосьє Катру. Він прибув до Буцен-Буцену, маючи тримісячну відпустку, до своєї давньої симпатії — оглядної добродушної Гретхен. Але що був старим емігрантом з "Малоросії" (так він називав Україну), то заходив у діпі-табір, де й познайомився з чарівною Катрусею.

Був це сумний час репатріації. По містах і селах Німеччини гасали, мов у себе вдома, широкопогонні репатріаційні офіцери, заганяючи "на родіну" невільних підданців СРСР. Схоплені жертви нераз перетинали собі жили, викидалися з авт і вагонів, якими їх проваджено в сталінський рай. Траплялися й такі, що обвішували себе червоними "бантами" і починали хапати своїх земляків, щоб заробити "прощення".

Частині "людей Сходу" все ж таки пощастило уникнути репатріації, хапаючись за всі можливі засоби. Для нашої Катрусі таким засобом було одруження з сержантом Катру.

Однак поза згаданою охоронною фікцією це заміжжя не дало Катрусі майже нічого, крім нового прізвища. Бо по двох місяцях подружнього життя сержант мусів вертатися в Марокко — час його відпустки скінчився. А що поза Чужинецьким Легіоном мосьє Катру не мав дослівно ні кола, ні двора, то практично він покидав Катрусю на призовляще і назавжди.

Щоправда, їй не хотілося так думати і вона довгенько чекала від нього обіцянних листів із запрошенням на віллу десь у романтичному Провансі.

Та час минав — і пані Катру зрозуміла, що вілла і Прованс — омана. А тут якраз почалась кампанія виїзду ділі за океан. Пані Катру приспішила заходи — і на ашуранс містера Бембела, відшуканого в Америці земляка, прибула в США.

Містер Джан Бембел (в передситизенській добі — Іван Бамбула) на трагічних лініях Катрусиних уст не розумівся. Він лише бачив перед собою справді гарну, наче квітка, землячку і небавом запропонував їй вийти за нього заміж. Бо був бездітним удівцем, мав два domi і проперуючий вікночистильний бізнес.

Слід гадати, що пані Катру вийшла заміж за містера Бембела не з любови. А що це вже було друге таке одруження (бо їй Катру не був її обранцем, а лише рятунком від репатріації), то для гарної і темпераментної жінки воно вже становило трагедію, у якій Катруся сама собі не хотіла призватись.

Ось на цей, власне, час припадає мое перше знайомство з “квіткою степів України”.

Вдруге я зустрів її аж по трьох з лишком роках, коли вона вже розвелася з містером Бембелом і поспішала “взяти реванш” — насолодитись вільним, незалежним життям гарної жінки, оточеної поклонінням і змаганням чоловіків за її прихильність. Очевидно, жила в ній і туга за справжнім коханням — вона ж бо досі його не мала.

При розводі Катруся дісталася один дім і частину банкового конта бувшого чоловіка; і це дозволяло їй не навантажувати себе одразу працею поза домом.

Мені вона тепер показалася ще кращою, ніж за першої зустрічі. Але дисонуючий вираз уст був наявний, може навіть у більшій мірі, ніж раніше.

Якось під час одного побачення з нею удвійку я особливо гостро відчув, що життю Катрусі загрожує якась катастрофа. Це безжурне, одчайдушне занурення з головою у вир танку та співу, злива компліментів та зідхань юрби поклонників, бравурна ігнорація опінії “твerezого суспільства”, — все це мало в собі щось виклично-зухвале, і разом тріснуте, надривне, якийсь передсмак недалекої катастрофи.

Коли я, добираючи обережних слів і тону, висловив перед нею це своє передчуття, пані Катру дзвінко розсміялася:

— Боже, яка пісна фізіономія!

Так прошуміли, проминули два роки. Роки “реваншу юности” любої Катруси.

А роком пізніше прийшла її трагічна любов. Трагічна — бо любила тільки Катруся, любила безтязно.

Він же — Зданек, молодий чех-скрипаль — не скривав, що вона в нього не єдина; що, врешті, в двох солідних сім'ях його вважають нареченим, хоч він, мовляв, одружуватись взагалі не квапиться.

Катруся і не важила на одруження: Зданек був п'ятьма роками молодший за неї. Але боліло те, що скрипаль ставив її в ряд своїх полюбовниць, відбираючи в неї найскромніші ілюзії поділеного, обопільного кохання.

“Чи ж він не знає — скільки статечних і гарних чоловіків ще так недавно запобігали моєї прихильності? — перебігала нераз у голові Катруси гірка думка: — яка ж примхлива річ — людська любов і щастя!”

І тут Катруся сказала собі вголос, що її друге діування скінчилося. Що не вернуться вже весни, коли вона чула в собі безліч сили й чарів і туманила голови роєві чоловіків. Звідси росло, від самої себе приховане, пристрасне бажання: якмога довше при собі затримати Зданека. Чи не тому вона навіть зраділа, почувши себе вагітною: втайні, десь на самому споді душі, ворушилась їй надія... Катруся вголос не сміла її висловити.

Не бувши певна скрипалевої реакції, вона про вагітність свою йому не сказала — хай колись, пізніше.

І ось сьогодні він її помітив сам.

Спершу Катрі стало лячно: а що як геть відкинеться, не приде вже ніколи?

Наступна мить дала полегкість: будь-що-будь не треба вже тайтись далі! Хоч хай і сердиться, та не непевність...

Проте скрипаль не сердився і навіть, як здавалось, не дуже й здивувався. А проте... а проте — хіба ж так повинна реагувати найближча відтепер людина, батько майбутньої спільноти дитини?

Скрипаль не радів і не жутився. Він сказав, стежачи за колами цигаркового диму:

— Розуміється, це справа твоя. Між нами раніш не було про це мови. Треба було мене попередити...

Це тоном вибачного незадоволення. А потім зразу зовсім іншим, грайливо-легковажним тоном додав:

— Та журитись не слід. Як це каже Юрко: “Нехай журяться ті, що за залізною заслоною лишились”.

(Юрко — також скрипаль, але дуже негарний з лиця. У тій самій оркестрі, що й Зданек.)

Катруси стало недобре: занудило всередині, підкотилася клубком до горла, і світ в очах загойдався. Зданек чимдуж схопив карафку з столу, водою бризнув на лице, відкрив вікно.

Але ласкавих слів утіхи не промовив. І руки, як притулував плече і стан, здалися їй цілком чужими. Врешті, відразу пішов, щойно їй полегшало.

** **

Пані Катру перебула операцію, після неї ще понад місяць хорувала (операція гладенько не пройшла), і встала з свідомістю, що втратила все дорогое: втратила дитину, майбутнє, втратила кохання. Красень скрипаль навіть провідати не прийшов.

Юрко ж, заходячи нераз — із жалю, може, з недотепства — ще навіть пробував брехать, що Зданека немає в місті: на гастролі, мов, послали...

Дивлячись на негарні, маленькі очі Юрка і його якесь покопирсане, вугрювате обличчя, пані Катру читала в ньому незмінне захоплення і думала:

“Яка шкода, що цей Юрко такий негарний. Якби він хоч трохи був можливий, то я й міті не вагалася б. Цей би мене шанував...”

Вийшовши по двох місяцях перерви знову між люди, змізерніла Катруся відразу спостерегла зміну. Чоловіки вже не увихались біля неї, а похапцем відкланявшись, негайно кудись поспішали; колись такі радіючі і сяючі при зустрічах обличчя тепер виглядали вкрай заклопотаними

або цілком байдужими, глухими.

Щоправда, стосувалось це чоловіків. Бо жіночі обличчя і тепер при зустрічах "розцвітали". Але це вже не був заздрісний подив і захоплення, лише зловтіха:

"Що, серденько, дотанцювалась? Ото ж тепер не задавайся!"

Катруся важко було погодитися з думкою, що для неї настала пора печалі і зідхань. Вона продала свій дім, усе, що було в домі, і виїхала на другий край континенту.

I тут для пані Катру почався неприємний період різного клопоту і турбот.

Привикши бути господинею, вона без власної хати відчула себе прикро. Тому, ще не маючи сталої праці і не розвідавши як слід ціни будинків, вона купила дім, явно за нього переплативши. А що довгенько ніхто не приходив до неї за помешканням, то мусила йти шукати роботи. По довгих пошуках знайшла її в пекарні — дісталася місце продавальниці. Платня мала, та добре й це, бо конто в банку геть змаліло.

Аж раптом приїхав Юрко.

Тепер, у Каліфорнії, він не здавався таким прикро-негарним.

А в тім, життя — вважай — і так скінчилось вже, ми-нуло. I вибирать нема вже з кого й що...

** **

Якось по двох роках заїхала до Катруся Валя, колишня подруга і свідок її головокружних успіхів у місті Ен.

При Юркові розмова подруг не в'язалась. Але коли він вийшов, Валя кивнула головою в бік дверей і трохи наївно спітала:

— I ти можеш з ним... бути в одному ліжку?

У відповідь очі Катрі здригнулися, і на щоку викотилася велика сльоза.

— Що ти, Катруся?..

— Важко мені: де й та добрість Юркова ділась — дорікає раз-у-раз Зданеком... і взагалі...

Катруся витягла носову хусточку, щоб витерти рясні вже сльози.

“НАУКА ЖИТТЯ”

Іван Іванович, він же “дядя Ваня”, прокинувся охоплений якоюсь тривогою. Чомусь неприємно-шорстка була подушка, і в спальні, такій звичайно тоскно-знайомій, вчуvalася якась нова риса, що непокоїла. Він аж відгорнув ковдру і піднявся на ліктях, оглядаючи уважно обстанову.

Проте все було як звичайно.

“В чому ж річ? — натужно думав Іван Іванович. — Правда, вчора була вечірка з нагоди мого 50-річчя... Ну, гульнули трохи. Він сам хильнув, може, трохи й зайде. Але ж це траплялося й раніше — тривоги, однак, такої не було... Може, накоїв чого в ресторані? Може, витратив усі гроши і тепер мусітиму “класти зуби на поліцю”?..

“Алеж не міг я своє 50-річчя справляти в оцій квартирі — де б тут змістилися три десятки людей?”

Іван Іванович узяв з нічного столика цигарку й запалив.

“Мабуть, забагато філософствував у підхмеленому стані! Треба крок за кроком пригадати, відновити в пам'яті всі свої “спічі”... (Іван Іванович давно мав нагоду переконатися, що “підхмела філософія” — його злющий-презлющий ворог).

Він приліпив очі до стелі і зусильно пригадував.

“...Якщо розглянутись уважно, людина до п'ятдесяти років перебуває, так би мовити, в підготовчій класі життя, — глаголав дядя Ваня, водячи очима по обличчях слухачів. — Навіть сороклітня людина — це мало того що учень, але ще й учень нетямуший, нерозуміючий значення й конечності науки. І тільки проживши півсотні років,

коли вже багато можливостей утрачено, починаєш розуміти науку життя.

— Еге-ге... — протягнув “вічний опозиціонер” Петро Іванович, у товаристві найменованій “Петрівочка”. — Яку саме науку ваша милість розуміє під “наукою життя”?

— Ну, я так і знат, що подавай вам усе з абетки, бо народ темний! — добродушно підморгнув до слухачів Іван Іванович.

— “Темна наша батьківщина і темні в ній ліси”! — патетично вигукнув Фед'ко Росомаха і за секунду додав:

— Асоціація! Хвильовий.

— Сховайся з своїм Хвильовим! — вихопилася Лідочка: — Оповідайте, дядя Ваня!

Дядя Ваня прокашлявся.

— Наука життя — це не якесь нове філософське вчення чи концепція. Її не можна уйняти в систему пунктів і параграфів. Я можу визначити її лише так:

— Наука життя — це наука про те, як жити, щоб мати право на ложі смерті сказати: “Я не змарнував життя. Я справді жив, а не животів і лишив по собі духово-культурний слід”.

Хвилинку здавалось, що це всім заімпонувало. Справді бо: жити — це змагатися духом, якнайшире, якнайповніше виявляти своє духове обличчя; це горіти творчістю і полишити по собі тривалі, невмирущі вартості у скарбниці людського духа. Із звичним нашим животінням за немилою (бо не з покликання, а з примусу) працею це справді не має нічого спільного.

Але Панас Опеньок розбив настрій:

— Це, прошу вас, фрази. Ви нам все таки полотно програми розгорніть, назвіть конкрети. Я покищо бачу, що ви тіло, матерію хочете знехтувати: мовляв, живи духом! Забуваєте, що вже римляни казали: “У здоровому тілі — здоровий дух!” Якщо товариство дозволить, я ось прочитаю коротенькі “Прикінцеві записи”, щось на кшталт цивільної сповіді однієї відомої й шанованої особи (імени я тут не потребую називати). Ця особа незадовго до смерті ствердила, що змарнувала власне життя саме тому, що занедбувала своє тіло.

Серед присутніх назагал переважали "тілесники", і "Прикінцеві записи" вирішено відразу послухати.

"В 16 років віку, — почав читати, розгорнувши зошита, Панас Опеньок, — я не вмів грати в м'яча, не вмів плавати, не вмів танцювати, не ходив на лижвах і не сковзився, не їздив на велосипеді. Все це мені здавалося непотрібним, безвартісним, бо не духовим. Я ж пильнував тоді тільки духових вартостей, носився з духом день і ніч, оминаючи всі матеріально-тілесні спокуси життя, куди входили також і дівчата. Бо всі дівчата моого оточення, крім однієї недужої, ніяких прагнень духа не виявляли. Навпаки — були сугубо матеріалістичного вигляду і вдачі.

Мамуня мою поведінку хвалила, а батько взагалі на-ми, дітьми, не мав часу близче цікавитися, з головою пірнувши в свою археологію.

Ви можете з мене сміятися, але до одруження, тобто аж до 26 років, фізично я зовсім не знав жінок. Додам, що моя наречена "нареклась" мені сама і вона ж пізніше оженила мене на собі з допомогою своєї енергійної тітки. Я відогравав, отже, цілком пасивну роль, і цей "стиль" панував і в дальшому, вже супружому житті. Ясно, що у моєї дружиночки я не мав найменшого авторитету.

— Ти тільки дурну політику знаєш! — нераз говорила вона з притиском. — А кожна жінка скаже тобі, що політика — це заняття для дідів. (Тут треба додати, що "політикою" моя дружина називала всю сферу духових людських інтересів і діяльності, отже не лише дійсну політику, а й релігію, філософію, літературу й мистецтво).

Сьогодні я думаю, що в цім пункті Валентина Хомівна (так звали мою дружину) мала цілковиту рацію. Найкращим доказом цього є те, що по смерті Валентини Хомівни, коли мені було вже 45 років, я відчув у собі просто таки непереможний гін реваншу, потребу надолужити втрачене на протязі попередніх 25 років. Та ба! Те, що замолоду даеться жартома, без жадної натуги, те в 45 років вимагає вже значних зусиль і тренажу. На це потрібен час, а його вже бракує, бож треба заробляти на прожиток...

І я спасував. Не так, може, зусиль злякався, як піддався намові свого приятеля, професора Енка. Цей завж-

ди брав у багнети мої, сказати б так, молодечі пориви:

— Пізно, брате, похопився, не сміши людей. Забув хіба Пушкіна: “Блажен, кто смолоду бил молод! Кто в 20 літ бил франт іль фат, а в 30 вигодно женат!”

І що ж ви думаете? Розуміється, дурний був, що його слухав. Бо десять років пізніше, коли мені вже було 55 років, я знову переконався, що не було ніякої рації в 45 років вважати себе старим і жити тільки “духом”. Тіло, фізична природа і її потреби заявляли свої права ще й тепер. Кортіло плавати, грati в м'яча, танцювати; вабили гарні жінки. Алеж усе це треба було мені починати майже “з абетки”, що таки справді було пізно. А як пріємно було користати з тих небагатьох уміlostей, що я їх набув колись у молодому віці!

“Яка жадоба життя!” — кинув хтось репліку ніби з жалем. Панас Опеньок підвів голову, оглянув присутніх і закрив зошита.

— Ця людина прожила 78 років, — сказав по павзі Опеньок. — Отже, для занять політикою, філософією і мистецтвами вона мала ще майже чвертьстоліття!.. І остання фраза “Прикінцевих записів” звучить як “Мементо” і своєрідний дорожовказ:

“Розвивайте замолоду і дух, і тіло! Також бійтесь передчасно вважати себе старим!”

Іван Іванович пригадує, що його вкололи почуті тоді рясні оплески присутніх. Він спробував будь-що-будь “відігратися”.

— Дозвольте! — заспішив гаряче. — Поперше, я зовсім не збираюся, як тут висловились, нехтувати матерію, тіло. Я хотів лише вирівняти фронт, привернути, так би мовити, належне співвідношення. Бо воно нині абсолютно викривлене: тіло, матерія цілком заслонили собою дух, привалили і придушили його.

Що ж до молодечих поривів містера Опенька, чи пак його, врешті так і не названого протеже, — то, розуміється, Пушкін мав цілковиту рацію. І якщо вже трапилося так, що хтось у 20 років не був ні “франт, ні фат”, то наподоблювати їх у 50 років — очевидне безглаздя. “Довліє дневі злоба його”, — сказано в Святому письмі. Для

кожного віку людини існують свої гідності й розваги; невправляння ковзанів чи гри в м'яча зовсім не має означати зневажання тіла. Існують різні системи тілесних вправ, опрацьовані відповідно до категорії людського віку.

Зокрема хочу спинитися на проблемі любови і подружнього життя в старшому віці. Я не відкидаю певної рації навіть пізніх шлюбів, десь на межі п'ятого і шостого десятка років. Але було б смішно в цих випадках будувати подружжя на "коханні та зідханні". Там, де це ніби має місце, насправді фальш, удавання, нецира гра; тобто, в суті справи, обман і самообман. А кому це потрібно? — спитаю я вас. Подружнє життя — це насамперед повне, абсолютне взаємне довір'я обох сторін, довір'я, що виключає будь-яку фальшиву гру.

Почулися голосні оплески. Хтось навіть гукнув: "Браво!" І дядя Ваня відчув себе скаковим конем.

(Тут ось вона й причаїлась, уся "філософська небезпека"! Бо Іван Іванович, щоб унагляднити висловлені твердження, звернувся до власної біографії).

— Я, наприклад, сам не проти того, щоб одружитися, і маю цілком певну кандидатку на таку спілку. Але признаюсь щиро: хоч ми стрічаємося часто, проте про кохання ми ні разу не говорили і слов'я під вишнею не слухали. Натомість я на цих зустрічах мав нагоду впевнитись, що Любов Сергіївна на основні життєві проблеми, з подружжям пов'язані, дивиться так, як дивлюсь на них я. І давайте мені сьогодні яку завгодно красуню, а я таки Любови Сергіївни на неї не проміняю. Повторю: любовна пристрасть у віці півсотні років — це або фальшива гра, або дивацтво, хвороба. Я особисто, хвалити Бога, від такої хвороби вільний.

Говорячи це, дядя Ваня поглядав на пані Корнелю. Він знав: Корнеля нахвалялася в якомусь товаристві, що нема мужчини, який не упадатиме біля неї день і ніч — варто лиш їй цього забажати. Нахваляючись, пані Корнеля нібито назвала його персонально — "для прикладу".

"Але з ким, власне, вона прийшла сюди? Я сам, від свого імені, її ж не запрошуував... чи не з тим таки шибеником Єхидним?" — губився в здогадах дядя Ваня. А коли

глянув знову на Корнелю, йому здалося, що вона зазивно йому кивнула.

— Ви сьогодні справжній Ціцерон красномовства і Платон мудрости, — зухвало потискав йому руки невідъ звідки виринулий Єхидний. І, нахилившись до самого вуха дяді Вані, видихнув з горілчаним сопухом: — Вас дуже просить пані Корнеля до свого столу. Слово чести!..

Іван Іванович знову впіймав лукаво-зазивний погляд пані Корнелі і, чемно підтримуваний Єхидним, рушив до її столу. “Не з’єсть же вона мене, — пересувалась думка: — А моя протилюбовна промова, як видно, не абияк її діткнула...”

— І як вам не сором виступати проти кохання, проти жіночої краси? Ви ще ж мужчина в соцю! — граючи безбожно очима, зустріла його Корнеля. — Сідайте біля мене і сповідайтесь: адже ви в своїй промові “бре-бре”?..

— Браво! Бравіссімо! — загорлав Туз, що сидів біля Корнелі з другого боку.

— З приводу сповіді “чебурахнемо” ще по маленькій!

— Розумніссімо! — наливав уже чарки Єхидний.

Дядя Ваня почував, що йому пити вже не слід і почав відмовлятися. Ale з цього нічого не вийшло, бо поруч сиділа Корнеля й теж пила, виголосивши навіть один тост: “За навернення до жіночої краси нашого дяді Вані!”

Власне, якраз повна чарка, вихилена після цього тосту, остаточно вибила його з сідла — він далі не пам’ятав уже ні своїх слів, ні діл.

** **

Іван Іванович присунув близче нічний столик і став шукати серветку, чи бодай носовичок, щоб витерти зі-пріле чоло. Bo власне тепер він підходив до джерела тривоги, що так муляла його, відколи він пробудився: **що з ним було далі? З ким і як, нарешті, він дістався додому?**

I раптом його кинуло в жар: з туману несвідомості, що в ньому втонув кінець нічного бенкетування, вихопився ще один промінь світла:

...Він, Іван Іванович, їде в машині, і голова його ле-

жить на м'яких колінах жінки. Він хоче підняти голову, щоб поглянути жінці в обличчя й подякувати, але не може. Мотнувши безпорадно туди-сюди головою, він видушує з себе:

“Л-л-люба, д-д-дорр-рогга!..”

Чийсь грубий сміх загойдав повітрям, а вслід голос (чи не Єхидного?..) — “Ну, пані Корнелю, першу половину парі ви вже виграли: ваші чари дужче за його “найду життя”!..

... — Ху ти, як по-дурному дався тим негідникам на кпини! — скривився гірко Іван Іванович. — Так до безпам'ятства напомпуватись... А як паскудно в роті... Тъху!.. Піду пошукаю, може, огірка кислого знайду...

Він устав з ліжка і в білизні та виступцях почимчивав до кухні. Огірки, на щастя, були. Він апетитно випив огіркового росолу та з'їв два огірки з шматочком черствого хліба.

Переходячи вітальнею, зупинився поглянути на себе в дзеркалі. На нього дивилася скуювдженна голова з припухлими очима і носом у червоних жилках.

— Ідіот, йолоп! — полаяв себе дядя Ваня. — Куди вже тобі пити! Та ще з такими одчайдухами як Стьопа або Туз!..

І він почав це пильніше придивлятися до своїх зморшок.

Раптом зачув неначе в синовій спальні хтось дише.

— Що це!? Невже Сашко вернувся з відрядження? І вночі?.. Наперед не сповістивши!?

Дяді Вані з хвилювання похололо в грудях і він навшпиньках рушив до спальні.

Двері були трохи відхилені, і дихання чулося виразніш. Спершись об одвірок, бо дрижали дрібно ноги, Іван Іванович заглянув у спальню.

...То були напевно чари, але в образі реальнім, у його власній квартирі явленім його власним очам: на ліжку, розкинувши руки і зсунувши геть ковдру, лежала красуня. Буйні кучері розметались по подушці, розхилені уста цвіли трояндою і одкривали біле намисто зубів.

Думка, що ця казкова красуня могла його в авті ніж-

но підтримувати, що його голова лежала в неї на колінах — струсила цілою його істотою. Затаївши подих, навшпиньки відійшов він від дверей. Він мусів негайно одягти найкрацій свій костюм, причепуритись, підготуватись... На його уста вже напливали перші слова захоплення й подяки: “Пані Корнелю... пані Корнелю... Ви чарівна, як чарівний цей ранок! Як чарівне ваше ім'я: ніжно-тремтливе і разом мужньо-шляхетне! Ім'я римської патриціянки!.. Спіть спокійно, моя чарівна феє! Я не потурбую вашого сну! Я питиму вашу красу і ждатиму, щастя повний, вашого пробудження...”

Дядя Ваня напевно вголос цього не казав — так промовляла лиш його внутрішня істота, його душа. Та сама, що “не слухала соловейків” із Любовію Сергіївною, кандидаткою на подружню пару; та сама, що іще вчора так “переконливо-розумно” філософувала, заявляючи про свою невразливість на жіночу красу.

Дядя Ваня не почував сорому за крах своєї “протилюбовної концепції”. До його “науки життя” само життя вносило поправку.

Вже наступного дня мені стало здаватися, що я таки був з Діяною надто нечесний. А третьої ночі вона мені приснилась в абсолютно принадній формі. Чи то не був знак майбутнього звороту наших взаємин, початок згоди на її "бальшой апетіт"?

Але Діяна раптово зникла. Виявилось, що худюща, патикоподібна сусідка (також "дачниця"), бувши за щось лютая на Діяну, шпигувала за нею і підглянула сцену "безсорохного нападу генеральші на неповнолітнього" (тобто на мене!). У цих обставинах Діяні не залишалось нічого іншого, як зникнути з овиду.

Та ось у липні того ж таки літа приїхала до нас тітка Ніля (Неоніла), батькова рідна сестра. Вона по смерті чоловіка вчителювала в якомусь глухому селі і в листах раз-у-раз скаржилася на безпросвітну нудьгу (була ж і бездітна). Писала, що хотіла б переїхати і вчителювати десь поблизу нас. Але батько мій не переймався сестриними клопотами і не завжди навіть відповідав на листи. Злагодивши це, тітка Ніля наважилась приїхати сама, не чекаючи запросин. Вона в освітньому відділі виконкому довідалась, що поблизу нашого хутора, в с. Зеленожабинцях будують нову школу. Тож приїхала "щоб бути більше і не дати про неї забути". А заяву на вчительську посаду вона, мовляв, уже подала куди слід.

Ми мусіли признати тітці повну рацію.

Першого ж дня Ніля здобула мое неповнолітнє серце. Дякуючи мені за поміч у переносі валізок з брички у призначенну для неї світлицю, вона, мило посміхаючись, промовила: "А ти вже великий, Юрасю... А чи можна тебе поцілувати? Так, по-свійському — ти ж мій племінник..."

Добрий психолог був з моєї тіточки — її "підхід" мені дуже сподобався. Та я соромився це виявляти. Спустивши очі долу, я промимрив зовсім не до речі: "Ми вас чекали... ще вчора..."

"Ха-ха-ха!" —вибухла сміхом тітка Ніля і вмить притислася устами мені до уст: раз, потім другий. Відчувши, що я вже відповідаю, Ніля притислася втретє, одною рукою гортаючи мою коротко стрижену чуприну. Голова мені паморочилася від нестримного бажання, що заливало

всю мою істоту. Я не відразу збагнув відхильний порух тітки її ласкаві слова: "Пусти вже, Юрасю. Хіба можна так? Хтось може ввійти..."

Тоді лиш я спостеріг, що міцно тримаю її в обіймах.

Тієї ночі я спав кепсько: заваджала тітка. Хоч, звичайно, її в спальні не було. Натомість на сусідньому ліжку хропів "на всі заставки" брат Мусій.

Нілі не бракувало акторських здібностей (це я усвідомив ген-ген пізніше). Не бракувало її і досвіду в любовних справах. Тож ледве чи хто з домашніх — не кажучи вже про сусідів і гостей — здогадався б про мій з тіткою "гріх", якби... якби не мое "невковирне хлоп'яцтво" (вислів любої тіточки). Вона справді мала зі мною клопіт: хоч як насамоті дресувала мене, навіть часами відмовляючи мені ласки (яко кару за неслухняність), — проте я й далі зорив за нею завороженими очима, забуваючи оточення, негуючи присутніх.

Річ ясна, що мої домашні помітили це. Але батько взагалі мало цікавився нами, дітьми; мати ж була нервова, не любила і боялася всіляких прикрих сімейних розмов. Тому в ролі наставника-судді виступив мій брат Мусій. Покликавши мене в свою кімнату, він цільно зачинив двері і почав:

"Юрку, я знаю все. Ти ще зелений і тому дурний. Ця наша тіточка не тільки гарна на вроду, але й велика розпушниця. Вона тебе замучить. Розумієш — що значить неповнолітньому мати фізичні зносини з такою жінкою?! Їй то нічого боятись виснаження! А дітей — сам знаєш — вона мати не може. Я тебе прошу й наказую: стримайся хоч до кінця вакації! Бо нам не хотілося б витуряті тітку з хати **тепер**: адже за півтора місяця в Зеленожабинцях скінчати будову школи — і тітка Ніля сама від нас відіде, житиме в шкільному будинку. Отже, не будь дурнем і візьми себе в руки, не доводь до гніву батька і до сліз нашу любу маму! Даєш мені слово, що більш цього не буде?"

Я мовчав. Мені хотілося вдарити брата за образу тітки Нелі, за те, що він її назвав розпушницею.

— Що ж ти мовчиш? Хочеш, щоб я ще покликав сюди батька? (павза). Пам'ятай і те, що твій дурний "роман" може донестися до вух твого директора — і тоді ти напевно вилетиш з гімназії. Та й тітка може позбутися посади... До речі, вона завтра пойде на тиждень-два в Хорол, гостюватиме в своєї сестри.

Перспектива розголосу і різних неприємностей для мене та для Нілі серйозно налякали мене. Ще більше вразила мене вістка про від'їзд Нілі, хоч би й тимчасовий. Я тут же постановив собі ще того самого дня знайти час і місце відбути з тіткою "сцену прощання". Однак приїхали гості, серед них якась співачка, і Ніля весь вечір була при фортепіяні — акомпанувала. А другого дня вранці, вставши й причепурившись, я вже Нілі не застав.

Минуло довгих і нудних для мене п'ять днів. Увечері Мусій знову покликав мене до себе.

— Ну як — вгамувався трохи? А я тоді всього тобі не сказав: дуже вже якось дико ти виглядав — наче хотів кинутися на мене з кулаками.

— Бо ти тітку образив... — мовив я понуро.

— Отож я й здогадувався про причину й не хотів далі тебе дразнити.

Я мовчав, чекаючи дальших слів брата. Інтуїція підказувала, що він головного ще не сказав. І я не помилився. Бо Мусій ніби зовсім байдужим тоном спитав: "Ти хорольську адресу Нілі знаєш?" —

Я не знат, що сказати: адресу Нілі я знайшов у своєму літньому плаці, писану її рукою. Але на мій лист, хоч минуло вже п'ять днів, я відповіді не мав.

— Я це тому питаю, — вів далі Мусій, — щоб ти паперу дарма не псував: однаково Ніля твоїх листів не дістане.

— Ну вас усіх до дідька! — не витримав я і пішов геть, grimнувши дверми. Я постановив собі з Мусієм більш не розмовляти.

Та по кількох днях Мусій зупинив мене в саду слова-ми: — Маю для тебе, братику, важну новину — лист з Хорола.

— Від тітки Нелі? — стрепенувся я.

— Еге ж. Хоч не від неї, та про неї. Пише Антін Іванович, наш добрий знайомий. Ти його повинен знати — він недавно у нас був.

— Ну що ж він пише? — ніби байдужо кивнув я на лист у руці Мусія.

— На, читай сам! Бо мені ти ладен не повірити.

Лист був довгенький. Але після неминучих привітів та здоровних побажань відразу йшло те, що мене цікавило. Антін Іванович писав, що йому “не дають дихати” дві жінки: власна супружниця і новоз’явлена “зірка” — красуня Ніля. Перша день-у-день мучить ревнощами, а друга хвилює, бо манить і водночас глузує.

— Гарна бісова личина, алеж і кокетуля стовідсоткова! — так закінчив свій лист Антін Іванович.

Серце моє стислося, як у передчутті лиха:

— Брехня це все! Лист зфабриковано. І ти... і ти...,

Спазма душила мене, слова обурення застрягали в горлі.

— Та чого ти розприндався? — вже тратив спокій Мусій — Ось небавом приїде Антін Іванович і сам тобі все розповість...

Я не став дожидати приїзду Антона Івановича. Маючи в кишенні близько трьох карбованців, я потай узяв батькового коня і чкурунув до Хорола (прибл. сорок кілометрів од нашого хутора). Тут упродовж одного дня я постарів на декілька років — не тілом, звичайно, а душою.

Чи знала, чи думала тітка Ніля про те, яку глибоку травму заподіяла тоді вона юнацькому серцю?..

ЦНОТЛИВА БЕЗСОРОМНИЦЯ

(Зворушлива історія молодої вдовички)

Катерина Іванівна була зграбненька дамочка років за тридцять, мила з лиця і безмужня. Казала, що сім років тому втратила чоловіка в якійсь літаковій катастрофі.

Власне, вона ніколи не сподівалася для себе такого довгого періоду безмужжя: була ж непогана і порівняно ще молода!

“Стрибати в гречку” вона не любила — все сподівалась, що ось-ось вийде заміж і житиме подружньо за всіма приписами.

А воно якось не вийшло. Спочатку Катрія декого відкинула, бо чоловік її був кращий. А потім підходящі кандидати не траплялись. Було враження, що навіть оминали, вважаючи її зарозумілою: мовляв, “не може скласти собі ціні”.

Тим часом природа свого вимагала. Оглядаючи перед сном свою тілесну вроду, перед дзеркалом, Катрія іциро дивувалась:

“І куди вони, ті мужчини, дивляться? Таж у мене є все, що належить жінці, і навіть у непоганій пропорції. Куди до мене отій сухоребрій Оленці, що минулого тижня одружилася з інженером Капустою! Або кривобокій Степаниді, яка підчепила ставного Вороненка, що в нього, до того ж, і грошей ціла купа!..”

Проте ці критичні метикування нічого Катрі не давали, і проблема одруження стояла на місці.

Вже вдовичка оглядала себе в дзеркалі цілком голу чи — як то кажуть — у “костюмі Єви”. Вже навіть позирала прихильним оком на декого з муринів, що разом із нею в одній фабриці працювали. Правда, Шурочка-напер-

сниця її остерігала: "Гляди, такі діють удох, утryoх — це жах!"

Але женихів, хоч би поганеньких, не наверталось, — хоч плач!

Одного разу вдовичка, ідучи в переповненому людьми автобусі, не відсунулась (а колись, давніше, обов'язково б це зробила!) від якогось розхристаного молодця, що, бувши "під мухою", поклав її руки на коліна і плів якусь нісенітницю, з якої можна було більш-менш виразно схопити лише одну фразу: "От би мені таку жіночку!" Пасажири не дуже звертали на його белькотіння увагу, а Катря вже з боязно-приємним, безсоромним хвилюванням думала про те, що їй робити, якщо цей добре підпилий "моло-дець" від неї не відчепиться по виході з автобуса (його зупинка була там, де й її — так сказав!).

Та її побоювання і сподівання були даремні: "автобусний жених" ще сяк-так, з допомогою кондуктора (цей був радий, що позбувається такого пасажира!) зійшов з автобуса, але по кількох кроках спіtkнувся об край тротуару і простягнувся пластом на всю свою довжину, ставши за пару секунд об'єктом опіки поліціята.

Вдовичка прийшла додому сама.

Незабаром Катерина Іванівна стала "безсоромницею". Так, принаймні, охрестили її жінки з двоповерхового дому, що височів напроти її мешкання, по другій стороні неширокої вулиці. (Це була околиця скраю міста).

Що ж сталося?

А сталося те, що тепер вдовичка так захопилася нічним спогляданням на свою вроду, що забувала затягувати вікно заслоною — і це при досить яскравому свіtlі в її спальні. Отож жінки з будинку потойбіч, підглянувши Катрине хизування своєю "Євиною природою", зробили з того свої, безсоромні, висновки.

Але були в двоповерховому домі й мужчини. Не знали — чи котрась із жінок не втерпіла і "втаемничила" свого чоловіка чи коханця, — чи, може, таки без жіночої допомоги котрийсь із Адамових пожильців спостерігував "постать Єви", — це, повторюємо, лишилось не'ясованим.

Але вдовичка скоро помітила, що на її вроду задивляються з потойбічного дому не тільки жінки, а й мужчини.

Спершу вона негайно гасила світло і “переживала” погляди мужчин вже в ліжку. Потім лише повільно одягала нічну сорочку, почуваючи млосно-хтиве лоскотання у всьому тілі. А далі сміливо увихалася “голяка” по кімнаті, ніби чогось шукаючи.

Це дало свої наслідки. Вертаючись вечорами з праці, Катерина Іванівна стала помічати на хіднику, а деколи навіть у вестибюлі (до 11 год. ночі вхідні парадні двері не замикалися) того чи іншого мужчину з “двоповерхового дому”. Одні пробували розмовитися чемно (“як із сусідкою”, мовляв): “Як себе почуваєте, Катерино Іванівно, — ми ж з вами сусіди! То я оце й думаю: чи не пішли б ми разом у кіно? Дружина, бачте, має відпустку і поїхала до сестри, а я не люблю ходить у кіно без дами...”

Але такі “кавалерсько-сусідські підходи” не імпонували вдовичці: не було в цьому нічого палко-романтичного, “пригодницького”, а разом із цим і не мало жодних перспектив матримоніяльних: адже сусід був одружений!

Інци, молодші, поводилися інакше, але теж по-дурному: вони підморгували, робили якісь знаки руками і чекали від неї “авансів”, чи пак видимих ознак “згоди”. Дурні телепні! Це ж не в чотирьох стінах кімнати: їх можуть почути й побачити сусіди, взагалі свідки. Вона ж — не якась там вулична...

Найгірше, однак, те, що як перші, так і другі вважали її негативну реакцію за щось ніби неочікуване, навіть кривдаче їх — отих раптово зацікавлених “кавалерів із двоповерхового дому”. Ніби вона не мала права відхиляти їх дурне залицяння — бо відходили надувши, як сичі, а деколи ще й стиха прозиваючи її “безсоромницею”.

“Доведеться, мабуть, пошукати іншого мешкання, в іншому районі міста...” — міркувала незадоволено вдовичка, переконуючись, що її “безсоромності” двоповерховий дім зовсім не розуміє.

Аж раптом прийшла черга на “справжнього жениха”. Було це так. Наступного вівтірка (це був її “вихідний”.

чи пак вільний від роботи 'день), о 9 годині ранку до неї подзвонили. В рурці почувся симпатичний голос якогось мужчини, що питав — чи не міг би він за годину завітати до неї в справі асекурації життя: він, мовляв, асекураційний агент такої-то компанії, має на її вулиці обслугжити сьогодні двох заасекурованих вже осіб, то заодно поінформував би її про вигідні умови іхньої компанії. Назвав фірму, назвав себе: Володимир Данилович Тертенко.

Катерина Іванівна і зраділа, і схвилювалась: хто він такий, цей агент? Може неодружений?.. І яких років — може якраз для неї підходячих?.. Названу фірму воначула, але її співробітників не знала нікого. "Ну, та це вдень, попереджає телефоном, — отже нічого боятися... А заасекуватися, якщо умови вигідні, таки справді варто..."

І Катря відповіла згодою: можна прийти.

Самозрозуміло, швиденько причепурила мешкання, перевірила перед дзеркалом свій туалет і "зрежисерувала" ще раз усмішку привітної господині.

Асекураційний агент виявився ставним, гарним мужчиною років 40, отже небагато старшим за неї. В руках мав солідну течку, з якої відразу витяг купу паперів і почав інформувати Катрю, яка то надзвичайна вигода бути заасекурованою в їх компанії.

Хвилинами обличчя візитера здавалося Катрі вже десь баченим. Але він признався, що живе в іншому, віддаленому районі міста, а в цій околиці вперше. Був делікатно-милий і швидко здолав загітувати Катрю до вступу в їх "велику родину забезпечених на все життя". Не гаючи часу, став виповнювати анкету Катріними персональними даними.

— О, то ви якраз мого дня народження, тільки на п'ять років пізніше! — вигукнув радісним тоном Тертенко. — А ніколи б не сказав: бо Ви виглядаєте на років 27-28, ніяк не більше! І вже, кажете, сім років без мужа... Живете черницею?

Вдовичка мусіла засоромитись:

— Не трапляється якось... мало де буваю... працюю до пізнього вечора. А ще ж я недавно в цьому місті, мало маю знайомих. На роботі ж — самі мурини та порторіканці...

— Вірю, вірю, — погоджувався гість. — Я ось ніби й більше маю часу бувати поміж людьми, а, проте, втративши від німецької бомби жінку, таксамо досі не женився: надто молоді — мені вже не до пари, а мого віку — повірте! — оце вперше зустрічаю таку інтелігентну і милу пані.

Катерина Іванівна замахала в повітрі рукою, ніби за-перечуючи, а водночас кокетуючи:

— Ну ѿ таке вже скажете! Ніби мало в місті гарних і мілих пань...

Тертенко спритно спіймав Катрину руку і галантно поцілував.

— Милішої од вас не бачив!

Господиня від приємного зворушення зашарілась: цей гарний брюнет її рішуче до вподоби — відразу видно, що добре вихований.

— Пишіть уже далі — що там у вас ще... — скромно спустила долу очі. А помітивши з боку гостя якийсь не-певний рух у напрямі до неї, — вона трошечки відсунулась.

Тертенко споважнів, швидко скінчив анкету і дав їй підписати.

— Завтра якраз засідання дирекції. Я постараюсь обов'язково оформити ваше прийняття і відповідні документи. А в п'ятницю після праці зможу принести їх вам. О котрій годині дозволите прибути?

Катерина Іванівна не знала ще, яку годину призначити, як гість вже допоміг, підносячи календар, що висів на стіні кухні-їдальні і мав проти певних днів якісь позначки.

— Навіть, якби на п'ятницю припадала любовна зустріч, то все таки забезпечення на життя — справа важливіша!

— Що ви, Володимире Даниловичу, — дай вам, Боже, здоров'ячка за веселі жарти!

Катря справді була в найкращому гуморі.

— Прошу о восьмій годині вечора. Навіть краще сьома тридцять!

— Дуже добре. Я тоді просто з праці — і до вас!

** **

Залишившись сама, Катря солодко-млосно потягнулась перед дзеркалом.

“Такий вихований, так себе добре тримає... А мене сподобав — це видно зразу. Чи не була я з ним занадто церемонна?.. Маруся он каже, що нинішні мужчини не дуже люблять церемонних. Проте ж, це перша зустріч — не могла ж я... Та й він такий стриманий, делікатний... Хоч очі його... гм, як би це висловитись... очі безсоромні — так наче він тебе ними роздягає... Руки цілує, а очіма в декольте зазирає!.. О-ох, це, мабуть, “скромний не-скромник”! — вголос засміялась зворушена Катря.

Зненацька сама собі лукаво підморгнула:

“А я ось візьму та й одягну в п’ятницю блюзку з глибоким викроєм... Отоді хай зазирає!..”

** **

Цього разу портфель Тертенка був ще грубший, ніж у вівторок. Справа з’ясувалась, коли гість його відчинив: там були не самі лише папери й часописи, а й пляшка вина і деяка закуска. Ставлячи це на стіл, Тертенко ніби перепрошував:

— Знаєте, бігаєш увесь день, то й поїсти як слід не маєш часу. А додому їхати було вже ніколи, — то я з оцим просто до вас...

— Та навіщо було турбуватись? Я вже б якось вас почастувала. Он кава вже готова на плиті, і до кави де-що маю. Але що ж ви отак в пальті й капелюсі стоїте? Дайте, я повішу, в квартирі ж не холодно.

Сівши за стіл, на якому господиня вже ставила каву і тістечка, гість провадив своє:

— Катерино Іванівно! А все таки — щоб я з цим не носився, вип’ємо цього вина та й шпроти ж таки для нас, не для кого ж. А вино це ще батько мій любив. Ось читайте: “Зоря Півдня”!

І взявся відкорковувати пляшку. А що знайшлись у Катрі до вина чарки, то й випили по одній “за приєм-

не знайомство".

Вино справді було приємне, але видалося вдовичці занадто міцним.

— Що, міцненьке? Беріть шпроти. То лише перша чарка така. А ось друга — вже піде як по маслу!

Катря другої чарки пити не хотіла: в голові їй шуміло (мабуть, чарки були надто великі!) — вона ж так рідко вино заживала!.. Вже й не пам'ятає коли.

Але гість просив так настирливо, присунувся близенько, взяв її за руки:

— Ще одну, тільки одну. За наш бізнес і миле знайомство... Катерино Іванівно, Катрусю!.. Треба ж до пари!..

Катря врешті "пригубила", чи пак одпила трошечки.

Але Тертенко так просив, благав "не чинити юому пристрасності", бо, мовляв, він сам пити не може, а пити хоче, — що вона кінець-кінцем випила до дна — і після того відразу почула, що сп'яніла.

— Оце я люблю, Катрусю! — ніби в захопленні заувівшись, поклав гість руки на її коліна. — Ви ж підете за мене заміж? Підете?.. За мене, за Володю, що Катрусю покохав з першого ж погляду...

Голос "Володі" звучав ніжно-переконливо. У всьому тілі Катрі розлилась тепла, приємна знемога.

"Якось це вже дуже швидко... Чи ж я така справді п'яна?.. Треба ж наливати каву, бо захолоне..."

Раптом Тертенко схопив її в обійми і залішив уста жагучим поцілунком.

Знеможена, хапаючи ніздрями повітря, Катря почула гарячі, рвачкі руки під блузкою і слабо зойкнула.

"Катрусю, Катрусењко!.." — дзвеніло-шуміло їй в ушах...

Враз їй полегшало: звільнилися уста і легше стало грудям. Катря глибоко набрала в них повітря раз, другий. Від цього не знати коли розстібнута блузка розійшлась на боки, і в отвір наївно глянули звільнені перса. Вона хотіла їх сковати — і не могла: жагуча хвиля безсоромній знемоги, що йшла знизу, заливалася її всю.

Почуваючи, що зноситься в повітря, Катря вхопила-

ся за Володькову шию.

“Це ж моя спальня... Чому нема світла?..”

** **

— Жіночко моя чудесна, безсоромниця голенька!..

Володя зірвався з ліжка і ввімкнув електрику.

Катруся вже була твереза.

— Ой, не треба!.. Не треба, Володю!..

Вона в поспіху горнула на себе все, що могла. Володя рвачким рухом розсунув на вікні важку заслону.

— Що ти зробив?! Заслони! Звідти ж видно!..

Володя був напевно ще п'яній. Бо вхопив її з ліжка і реготався, несучи голу до дзеркала:

— Чого ти боїшся, дурненька? Ти ж заасекурована!

А що видно — то нехай бачать, як женихаються і виграють парі!..

Це був неймовірний жах: адже тепер вони були якраз проти вікон двоповерхового дому!

Проте кричати на гвалт Катря не могла: збіжалася сусіди, Марія Свиридівна... Що вона їм скаже?..

І вона розпучливо ховала голову на грудях Володі, тримтіла всім тілом, тулилась, мов дитя. Навіть не бачила як з вікон двоповерхового дому сцену спостерігали дві пари жадібних очей.

І раптом Володі стало її шкода.

— Ну не плач, дурненька, не плач!.. Ось я зараз заслоню вікно, погашу світло — і ти будеш спатки.

Хотів одірвати її од себе, щоб заслонити вікно.

— Пусти, Катрусю... — говорив уже ніжно-ласково і сам дивувався: “Хіба ж така мала б бути безсоромниця? Щось воно не так. І чи не дурне, справді, моє парі?.. Ну що ж, що ходила гола? Так у себе ж у кімнаті: може, до купелі йшла чи взагалі переодягалася...”

Не можучи одірвати Катрю від себе, Володя — як був із нею — так прожогом скочив до вікна і затягнув заслону. Помітив, що у вікні протилежного дому не стирчав ніхто. Згасив світло і поніс Катрю обережно, як щось

для нього миle й дороге. Укладав у ліжку, мов дитя, укривав і спивав поцілунками її гарячі сльози.

Нараз почув на коридорі, за стіною кухні, стишені кроки. І вмить згадав, що згідно з "виграним парі", він має впустити до Катрі-безсоромниці ще "тих", з двоповерхового дому.

— Не пущу!! — вигукнув так, що Катруся здригнулась, не розуміючи і притискаючись до нього.

Та в двері кухні вже постукали — зразу неголосно, потім дужче.

— Ой, хтось стукає! Чуєш, Володю, — хтось стукає з коридору до нас...

Уздрівши рух Володі до кухні, Катря гістерично закричала:

— Не пускай! Не пускай!!!..

Страшний здогад пронизав її свідомість, і вона кулею метнулася за Володьком, обхопила його руками і нестяжно цілуvala.

— Та кажу ж тобі — нікому тебе не дам! Я їх зараз прожену... покличу поліцію. Не бійся, Катрусенько, не бійся!..

Був повний рішучості битися з ким завгодно за свою Катрю.

— Що ви там торгуєтесь? Одчиняй!

Володя наблизився до самих дверей.

— Забирайтесь геть, бо покличу поліцію! Катря моя наречена!

За дверима грубо зареготали.

— Хто — безсоромниця?! Не валяй дурня! Ти вже напішився — то якого біса затримуєш інших!..

— Кажу вам: зараз телефоном покличу поліцію.

— Ого! А ти ж хто такий? За одну годину вже господарем зробився?

— Так! Так! — враз загукала Катря. — Володя господар, бо він мій, мій! Мій наречений давно!..

— От бандит! Чи бачиш — куди загнув!..

— Та ходімо вже геть, — мовив інший безнадійно: — чуєш — вже сусіди заворушились...

— Ну, ми ж тобі завтра покажемо! — кинули погрозу, відходячи.

Дальші години ночі (Володя вже остався до ранку, бо Катруся боялася її не відпускала його) були вже Катрусині, нею позначені і напоєні. Володя вперше відчув — як може жінка любити, і що така любов дає мужчині. Досі жінок він тільки “брав”. Тож мав їх багато — і ні одної. Катруся ж була справді **його**, заповняла тіло її душу — безсоро́мниця і цнотлива разом.

Коли вони пізньеньким ранком (була ж субота — для обох неробітний день) пили смачну, зготовану Катрусею каву, біля дверей обізвалася сусідка, Марія Свиридівна, що жила з чоловіком на цьому поверсі. Прийшла спитати — чи нема позичити бурячків на борщ: якраз вийшли, а муж поїхав на закупи — та десь швендяє, що її не дочекатися...

— Алеж прошу — заходьте в хату! А я зараз пошукаю.

Катря була весела і привітна, як ніколи.

Сусідка зайшла, цікаво роззираючись на всі боки.

— Це мій наречений... Володя, Володимир Данилович. Будьте знайомі!

— О, то може скоро її на весіллі погуляємо? — солодко проспівала сусідка, хоч утоні чулося розчарування.
— Гарно, гарно! А ви ж ніколи досі її не хвалилися. Мабуть, давно знаєтесь? — звернулася сусідка вже впрост до “нареченого”.

Володя вдоволено посміхнувся:

— О, вже давненько!

Катруся послала нареченому довгий, вдячний погляд очей.

** **

За півтора тижні вони одружилися і переїхали в інше місто. Мусіли це зробити, бо декілька разів Катря застала приколотий на дверях квартири напис друкованими літерами: “Безсоро́мница я”.

Та її Володя мав якісь неприємності з пожильцями

двоповерхового дому. До речі, він виявився за документами Петром Івановичем Косинським і хоч був справді “іншуровим” агентом, але зовсім не тієї компанії, яку був назавав. З цього Катруся з “Володьком” (бо він у хаті з цим ім’ям залишився й далі) не раз потім щиро репоготалися.

Але згадуючи “ту ніч”, Петро Іванович чув себе й тепер ніяково за “дурне парі” і впевняв Катруся, що був тоді “як дим п’яний”.

— Дурний ти був, мій Володю, а не п’яний! — пригорталася до нього Катруся. — Не розшолопав, що я тільки для тебе роздягалася!

— Та був трохи дурний. Але скінчив розумно. Чи ж не так?..

Вони знову ніжно обнялися.

ІДЕАЛІСТ І СНОБИ

1. "ІДЕЇ ПРОСЯТЬСЯ НА ЗЕМЛЮ"

Сидір Іванович Голка, всупереч своїй банальній зовнішності (огрядний, червонопикий, очі заплили, а вусики жевжикуваті стирчать угору), був, без сумніву, "людина з дригом". Це значило (за його власним тлумаченням), що він "дригав не ногами, а головою". Більшість, мовляв, ногами дригає, ну, ще почасти руками, а щоб головою — то ні в зуб!

Самозрозуміло, що до такого оригінала-філософа не гріх і зайди. І я заходив, хоч Голка мене запрошуував рідко. Зате приймав завжди охоче: як він нераз висловлювався, я був "бойовим слухачем" його глибокодумних теревенів. (До речі, прикметник **бойовий** у цім випадку Голка виводив від американського слова "бой" у значенні "свій хлоп").

Таку високу оцінку я здобув дуже дешевим коштом: у кожній павзі поміж Голчиними тирадами я многозначно мугикав, майже не розкриваючи уст: "Ну, я цього б не сказав...", або "Так, та не зовсім...", або "Гм... всяко можна думати..." і ще подібні беззмістовні і безвідповідальні завваги. Однак саме ці мої "мугикання" відогравали для Голки під час павз ролю необхідного трампліна для дальшого стрибка його претенсійних парадоксів.

Сьогодні Голка порушив дуже животрепетну тему еміграційної духової порожнечі.

— Ми, емігранти, живемо наче в безповітряному просторі. Власне, аж в еміграції стає відчутним і зrozумілим що значить опинитися без рідного, властивого ґрунту: мусиш або призвати, що перед тобою безнадійна пустеля

духової порожнечі, або заколисувати себе різними дурійками. Чого варті, наприклад, розмови про наше, т. зв. "амбасадорство" у вільному світі? Додаймо, що цей "вільний світ Заходу" — взагалі великий знак запитання, якщо мати на увазі цілеспрямованість політичної дії. Думаю, що генеральною прикметою хваленого Заходу є невіра в самого себе, а звідси боягузство і хронічний опортунізм.

— Ну я цього б не сказав...

— Як? Чому б не сказав? — аж підскочив Голка. — Чи не тому, що на Гітлера йшли всі разом?! Так він же сам і примусив усіх піти проти нього. Це нічия інша, тільки самого Гітлера заслуга. А не бійся, проти більшовиків уже разом не пішли! Ну, та "менше з тим", — як у нас в Шляйсгаймі казали. Ти ось краще мені скажи, що ти думаєш про нашу молодь, про дітей?

— Всяко можна думати... Залежить — як підійти...

— Помиляєтесь, сер: як не підходить, а діло ні к чорту! Кожен з нас, хто має дітей, почуває тут, що він їх позбувається, втрачає. А чого варта у власних очах своїх людина, коли вона бачить, що її найближче, найдорожче, її реальне продовження в цьому світі — діти відходять геть, відчужуються?

— Ну, не всі діти і не у всіх батьків...

— У всіх! — блиснув очима Голка. — Рішуче у всіх. Лише не в однаковій мірі. Але ж і батьки гарні, нічого казати: замість боротися за належне їм місце, боронити свою **старшість**, вони запобігають ласки в своїх дітей, підхліблюють молоді!..

— Гм, не можна сказати, щоб усі...

— А багато ти бачив таких, що ні? Назви мені їх тут же, інакше я вважатиму тебе за брехуна!

В цю мить почувся стук у двері, і на Голчине "Можна!" в кімнату вплила масивна постать з колосальним бюстом. За нею зразу ж півничком ускочив дрібнокаліберний, сухенький чоловічок з лисячим анфасом. Це був знаний усій громаді містер Финтик — прилизане, безмежно антипатичне створіннячко, але з-біса вигадливий і спритний дискутант. При ньому навіть Голка втрачав

свій неперевершений апльомб. Бо треба ще додати, що ніхто не міг доладу зорієнтуватися, коли Финтик говорив серйозно, а коли жартома.

Дама з бюстом була його дружина і називалась Ада Петрівна. Трудно було уявити зовні менш співзвучну пару. Недарма їх вкупі так і називали "Нічого спільногого"! Хто перший дав це дотепне окреслення — вже забулося, але воно просилося на язик кожному при погляді на цю пару. Суха тараня — і розкішний королівський короп щодо фігури; крайня межа лисячої бридкості — і янгольська краса тонко різблених рис — це щодо обличчя.

І саме з уваги на рідкісну красу лиця Ади Петрівни, так прикро вражав естетів її гіпертрофічний бюст.

— Ідея! — тиснучи нам руки вигукнув Финтик. — Я організовую нове культурне вогнище, що зватиметься "Товарицька Культура". Воно має гуртувати людей старших — від сорока років угору. Розумієте? Хай буде раз перевага старшим в Америці. (Тут він критично глянув на мене). Само собою, ми не думаємо замикатись і творити якесь гетто: на сходинах наших можуть бувати — за запрошенням старших — люди віку молодого. А "молодь" між тридцяткою і сороківкою може навіть бути в активному членстві. Отже всілякі "вічні студенти", старші пластиуни, старші сумівці, одумівці та мунівці, — будь ласка, з розкритими обіймами!

— Певно ж, певно, — вставила Ада Петрівна. — Як можна без молоді?..

— Ти хочеш сказати: **кваліфікованої молоді!** — звичисто похилився в бік пишного бюста Финтик, брудно сяючи маслянистим вилиском пики і модного костюма. І зразу ж випростався: — Боки в жарт! — як сказав би батько нашої перелицьованої "Енеїди". — Я маю з собою тези вступної промови для наших установчих сходин. Ви, звичайно, палаєте бажанням їх послухати?

Ніхто не встиг зареагувати, як Финтик уже гукнув: "Мовчання — знак згоди!" І, хвацько витягши з кишені зошита, раптово почав "вистрілювати" з нього свої тези.

“ — **Перше.** Старість на 90% йде впарі з розумом, знанням, бо основа справжнього знання — власний дос-

від. Тільки таке знання має повну переконливість, бо воно не "награне" з чужого голосу, а своє.

— **Друге.** Молодь завжди легковажить досвід. Але це легковаження переступає межі, коли старші себе не боронять, чи то вважаючи це нельояльним супроти оточення і установ Нового Світу, чи то вважаючи це цілком безвиглядним і безнадійним.

— **Третє.** Ми повинні всіма способами і шляхами "набивати собі ціну" в очах молоді, в очах власних дітей, щоб не потрапити в категорію виключно постачальників гроша, а позатим — зайвих на бенкеті життя.

— **Четверте.** Один з найпевніших засобів утриматися — це організація свого духово-культурного життя, щоб наші діти бачили, що ми, старші, не розгублені, що ми **вміємо духово жити і маємо чим жити**. Тоді вони проймуться до нас пошаною, бо бачитимуть, що ми не безхребтні і шануємо самі себе".

Я слухав, розsvявивши рота, і на обличчі моєму напевно малювалося захоплення: "Мої думки! І як він, бесідія, так їх достеменно вгадав?"

Фінтик уже сидів на стільці, обводячи наші обличчя поглядом тріумфатора. Я поглянув на Сидора Голку і трохи отетерів: Голчине обличчя було якесь скривлене і ніби аж позеленіло. Задиркуваті вусики конвульсійно сіпались, а очі потемніли від злости. Голку душила заздрість. Фінтик чудесно це бачив і, чи щоб довше посмакувати свій тріумф, чи щоб відпружити атмосферу, грайливо промовив, дивлячись лукаво Голці ввічі:

— Прекрасний екстракт ваших поглядів і тверджень. Чи не так?

— Бліскітки завжди спершу справляють враження... Але воно дуже швидко зникає, — криво усміхаючись цідив крізь зуби Голка. — Головне ж, нічого нема про ту "Товариську Культуру", яку ви організовуєте... невже вас спокушають лаври київського дядька поруч з бузиною?

— О, ні, — мене спокушає скромність і поділ праці з дружиною.

— Гм, не розумію... — переглянувся зо мною Голка.

— Я собі взяв тільки принципи і, так би мовити,

"під'їзд" до справи. Про саму ж організацію говоритиме Адочка.

І відразу до неї: — Адочко, тебе просять

— Просимо! Просимо! (Це я з Голкою, бо що ж нам зоставалося чинити?)

Ада Петрівна була чудовим промовцем. Вона промовляла так плино і логічно-струнко, що мені не раз закрадалася підозра: чи не "визубрює" вона текст своїх виступів із наперед написаних шпаргалок? Але Адочка з майже тою самою легкістю виступала і по незнаній їй наперед матерії, — наприклад, в дискусії на тему вперше вислуханої доповіді чи реферату. Якась феноменальна здібність, уперше зустрінута мною в жіночому середовищі!

Такі рефлексії перебігали в моїй голові, коли, красиво стріпнувши зачіскою, Ада Петрівна почала:

— Чи з нами, українською інтелігенцією, все в порядку? Чи ми бодай трохи живемо духовим життям? (Павза, і зниженим тоном додала): А без цього, річ ясна, ми перестаємо бути інтелігенцією...

— Я заявляю сміло: більшість нас цілком не живе духовим життям, а тому з нами абсолютно не гаразд! Поминаючи окремі щасливі випадки, наш "джаб" нічого спільногого з нашою попередньою "старокрайовою" діяльністю не має. Це завдало нам такої травми, що ми, поза незначними винятками, без спротиву катимося вниз, ступінь за ступенем залишаючи колись осягнені духово-культурні позиції.

— Не аналізуючи по-справжньому причин (де ж пак — усе ніколи!), ми дивуємось, що тратимо авторитет в очах власних дітей. А тим часом — у дітей саме тому зникає до нас, батьків, і взагалі до нас старших, повага, що ми себе сами не поважаємо, не шануємо свого духового надбання, навіть цураємося його як, мовляв, зайвого і непотрібного баласту в нових наших умовах.

— Гай-гай! Ось тут, власне, суть проблеми. Перекреслювання себе у зрілому віці — це важка травма, яка призводить, врешті, до повної духової інвалідності.

— І якби хоч таке цурання самого себе було наслідком терору чи взагалі непозувного тиску держави й

нового оточення! Коли ж власне в Новому Світі цього немає. Наших людей пхає забувати своє і знецінювати попередній свій доробок просто відсутність хребта. Наче цей хребет ми загубили, пливучи сюди в хвилях Атлантики!..

“Конденсуй, Адочка, конденсуй!” — нахилився до дружини Финтик, коли вона на мить зробила павзу, щоб ковтнути води зо склянки.

Я ладен був роздерти Финтика за цю — як мені здавалося — незаслужену, цинічну заввагу. А тут ще з другого боку Голка мені шепоче на вухо: “Щось наш Ціцепрон став справді трохи драглисний...” Я ледве стримався, щоб не дать йому в пiku доброго ляпаса.

Ада Петрівна мило всміхнулась у наш бік, даючи зрозуміти, що павза скінчилася.

— Сучасне цивілізоване суспільство, зокрема в Америці, це яскравий приклад грубої переваги і розпаношення матеріального, “джабо-бізнесового” первня в житті індивіда і громади. Цей первень вже задушив низку духових потреб людини, і процес цей щодалі невпинно посилюється. “Товариська Культура” покликана зупинити його, збалансувати матеріальні й духові складники людського життя, зліквідувати дотеперішню разочу перевагу матеріальних інтересів.

— Гармонія духа і тіла — ідеал, якого досягти в 100% неможливо. Але людство завжди його прагнуло і прагнутиме, як довго в ньому жевріє вогонь Прометея. Цей ідеал присвічує і нам, ініціаторам “Товариської Культури”.

— Декілька слів щодо самої назви і статутових справ.

— Не секрет, що тільки в товаристві собі рівних діють стимули виявити себе з кращого боку, а тим самим — бути кращим. (Бо людина, кінець-кінців є те, чим і як вона себе виявляє!). У товаристві собі рівних, але різноманітних індивідів людина має змогу перевіряти себе, відповідно тренувати свої розумові і психічні здібності, які без такого вжитку та вправ затрачують гнучкість, еластичність, — взагалі “тратять форму”, подібно до того як без тренінгу тратить форму спортовець.

— До сказаного слід додати, що “Товариська Культура” — це, так би мовити, продуха в позаджабовий світ свободи. Бож “джабовий світ” — світ необхідності, сфера минулого, як минуше наше тіло. “Товариська Культура” — світ свободи й творчості, сфера вічного й нетлінного, як вічний і нетлінний наш дух.

— Адочко! — гукнув Финтик, комічно сплеснувши руками: — ти абсолютно потопаєш у ліриці. Дозволь закінчити вже мені — чисто по-діловому!

“Фе, який бридкий тип!” — подумав я і щосили за-перечливо покрутив головою:

— Ради Бога, дайте Аді Петрівні скінчити!

— Я ще тільки один момент. — Вдячно поглянула в мій бік ораторка. — Врешті, як вважає наш господар... — повернулась вона до Голки.

— О, будь ласка! — озвався той.

— Так ось... До кого ми звертаємось? Кого ми закликаємо в наші осередки “Товариської Культури”?

— Розуміється, не тих, які загубили охоту (чи, може, й не мали її ніколи!) боротися за свою духовість і почивають себе більш-менш затишно, обіклавшись телевізорами, килимами, домами. Так само й не тих, які хоч і признають, що “їх душа не на місці”, але тут же додають: “Але що ж? Нічого не вдієш: це Америка!” (Інакше кажучи, — “Не тратъмо, куме, сили...”).

— Ми кличемо до себе тих, хто послідовний у розумінні і практичному вжиткові **закону боротьби всього сущого**, хто, боліючи душою на вид матеріалістичного засилля, активно протиставиться йому, бореться за віднову захитаної рівноваги матеріального і духового в житті цивілізованого людства.

— Це ж, зрештою, так нормально: кожна жива істота не мусіла б здавати своїх позицій без боротьби. І ті індивіди, що відхиляються від цього закону, самі себе ставлять у становище істот ненормальних, меншевартісних.

— Я кінчаю. Не з харитативною метою, не для порятунку когось там іншого, а для порятунку самих себе ми кличемо всіх живих духом гуртуватися в осередках “Товариська Культура”!

Сидір Голка встав, продовжуючи оплескувати доповідача.

— “Ідеї просяться на землю!” — так я називав би почутий тут виклад вельмишанової Ади Петрівни. Це, по суті, була доповідь, хоч нам обіцяно було лише тези. Ада Петрівна як справжній ентузіяст перевиконала своє завдання. Зате до майбутніх установчих сходин “Товариської Культури” вона вже не потребує готуватися. Сходини, як дехто вже знає, відбудуться тут же, найближчої суботи; початок о сьомій годині вечора.

Ми прощалися з господарем і розходилися. Чекаючи автобуса на перехресті вулиць, я перетравлював враження цього вечора.

“Стовідсоткові ж шахраї обое! А як виспівують!” — стирчала в моїй голові впоперек усьому фраза Голки, тихцем кинута мені на відході.

2. ПЕРШЕ УСКЛАДНЕННЯ

Нас було п'ятнадцять, а може шістнадцять — перших адептів “Товариської Культури”. Декого я не зновсім, з деким не був особисто знайомий. Чомусь не було повного світла, і сиділи ми не у вітальні Голки, а у великий “фронтовій” кімнаті, яку Голка орендував якомусь перукареві. Стільців було досить, але стола не було, і занадто пахло одекольоном.

Прекрасно, як завжди, говорила Адочка. Мені було прикро, що через брак освітлення я недосить бачив її лице. Симпатично виступав після неї якийсь безробітний колишній суддя, що закликав присутніх “судити себе судом власної совісти”. Добре доповняв Адочку “Годя” (Финтик) своїми роз’ясненнями: чому “Товариська Культура” не має статуту і чому добре, що вона статуту не має. Поза цим Финтик дуже красномовно обстоював приватний дім як місце сходин “Товариської Культури”: мовляв, це запобіжить непотрібної канцелярщини, комедії з щоразовим обранням президії і взагалі багатьох моментів формалістики, які лише забирають час і розплоджують порожнє балакунство.

Це імпонувало всім, бо пахло справді чимсь свіжим, не "засідательським".

Але далі почались якісь "містичні напливи". На по-даний Голкою знак устав, заскрипівши стільцем, якийсь євнухоподібний суб'єкт і чуло-зворушеним, з "медоточи-вими" нотками, голосом почав:

— Дорогі Панії і Вельмишановні Панове! Я дуже втішений, що в нашому місті, в цім виплоді Содома і Гоморри, знайшлися люди, які закликають жити духом, товариським єднанням і любов'ю — любов'ю батьків до дітей і дітей до батьків. Абсолютно чудесно і абсолютно правильно!..

— Ale я дозволю собі спитати: на якому ґрунті ви, ініціатори, хочете плекати цю чудову квітку — "Товариську Культуру"? Невже на старому ґрунті західного раціоналізму, пиховитої і марної віри у всемогучість людського інтелекту? На ґрунті зухвалого зазнайства західного суспільства: "Ми все знаємо і все можемо"! Тоді горе нам, що прийшли до вас з надією і чистим серцем. Вглибімось поглядом навколо і внутрі себе — це ж Захід призвів до нинішнього сум'яття розумів і сердець! Вихоплюймось, друзі, з цього гемонського крутежу! Світло із Сходу! Там, на Сході, де яскріють сніги Гімалаїв і небо дотикається землі, там великий Будда дарував змученому людству універсальний плястер на душевні рані — солодку Нірвану!

У цю мить промовець і господар перезирнулись. Не знаю, чи помітив це ще хтось, крім мене. Проте сенсу цього близкавичного обопільного "зирку-моргу" я тоді не скопив.

— Тож не може бути ніякої "Товариської Культури", — переконував далі "євнух", — поки ми не станемо визнавцями Будди. Я кличу до пізнання найглибшої скарбниці мудrosti на землі — великого вчення Сак'я Муні Будди!

"Євнух" якось чудно заплямкав губами, у кімнаті попливло жовте й сіре мерехтіння, а ніс мого сусіди непомірно розрісся і став випромінювати всі кольори рай-дуги. Надзвичайно потягнуло на сон...

Коли я розплющив очі, заслона в бічній стіні на-

проти мене розсунулась, і на місці сподіваного одягу в западині показалась дівчина — вся в білому, а чорні коси розпущені сягали колін. Була невимовно гарна, але очі мала невидющі.

Ступивши крок уперед, дівчина мовила грудним печальним голосом:

— Я нічого не бачу... Де світло із Сходу?..

Вібрації її грудного голосу виповнили кімнату і краяли серце на дрібні частки.

— Де світло із Сходу? Поможіть мені!..

Зворушений, я поглянув на фотель жерця Будди. Його там не було. Коли й куди він зник?..

Невидюща красуня з розпущеними косами непевним кроком, хитаючись, рушила в напрямі фотеля Голки.

Але раптом дорогу їй перепинила лисяча постать Финтика.

Я шукав очима за Адою, зусильно продираючи пливкі пасма мерехтливого світла, що місцями були непроникні.

Врешті знайшов. Вона напівлежала у хтивій позі на канапі, в сусідстві якогось довгов'язого мужчини з видовженим обличчям і велетенськими руками мавпи.

— Адочка! — готовий був зірватись у мене з язика крик болю й перестороги.

Та в цю мить довгов'язий простяг до сусідки своїх мавп'ячі руки і почулись блюзнірські слова, мовлені рипучим басом:

— “Прийдіть до мене всі, обтяжені гріхами, і я заспокою й виправдаю вас...”

Тріск схопленого стільця в моїх руках протверезив усіх.

3. АХ, ЯКИЙ ЖЕ ВІН ОТРУЙНИЙ

— ПОДИХ СТАРОСТИ!.. —

З непогамованим клубком болю, образи і люті, що з грудей підкочувався мені до уст, крокував я до квартири Финтиків. Знав, що застану Аду Петрівну саму: Финтик ще зранку виїхав до міста Н. у службових справах і пробуде там не менше двох днів.

Господиня стрінула мене з легким здивуванням: ішось сталося?

— **Нічого** не сталося — і **все** сталося! — повістив я з притиском.

І наче наростаюча лявіна, що котиться з гори, покотились з мого язика обурливі, повні гніву слова:

— Тож ви шахраї і сноби всі, з вашого Голки починаючи. Це не “Товариська Культура”, а суцільне Тартюфове багно, кубло мерзеного шахрайства і розпусти!.. Звідки ви притягли отого йолопа буддиста? А що варта ота комедія із сліпим дівчам? Це ж ідіотський злочин — втягати неповнолітніх до свого кубла! Це... це...

Мене душило обурення і забракло слів.

Господиня мовчала, сидячи на канапі.

— Чого ж ви мовчите?

Ада Петрівна мовчала, не піднімаючи спущених долу очей. Врешті я присів, щоб зазирнути їй ввічі.

Ада Петрівна раптом взяла мої руки і скрестила в себе на грудях.

— Усе, що ви сказали, оце ваше обурення, — тихо і душевно почала вона, — і слухне, і неслухне. Слухне з погляду людини молодої. А я — хоч мені тільки сорок два роки — людина вже стара. Старий також мій Финтик, старий наш “філософ” Голка і довгов'язий Макс. Ми потребуємо себе чимсь дурити, манити і забавляти... Потребуємо творити собі світ ілюзій.

— То ви в “ідеї, що просяється на землю”, самі не вірите? Це все для вас дурійка?

— А ви ж думали — як? Та не виrivайте своїх рук від мене! Мені з ними добре.

Ада Петрівна щільніше притиснула руки до своїх пишних грудей і, зненацька нахилившись, ніжно мене поцілуvala: в щоку, потім припала до уст.

Я почув, що моя молодість попливла кудись геть, разом з обуренням; відчув тлін і солодкість гріха.

“Ось вона, старість... жадібна, а тому й безпринципна старість”, — злою потіхою звучали у вухах слова Адочки.

Автім, я не міг би присягнути, що то вона їх вимовила.

4. Я ДАЛІ ЗМАГАЮСЬ

— Скликайте сходини! — “розорявся” я перед Финтиками, завітавши до них кілька днів пізніше. — Всіх отих буддистів-спіритуалістів, довгов’язих циніків ет цетера... Взагалі весь ваш паноптикум старіючих снобів. Я вас розіб’ю вдруги! Можете підкурювати мене всіляким чортовинням — я не боюся!

На губах Финтика грала лукава усмішка, але Ада Петрівна виглядала задумано-серйозно.

— Що ж, скличемо! — потер собі руки, цмокаючи язиком Финтик. — Правда ж, Адочко, скличемо? — звернувся вже він до дружини. — Може Сидір Іванович знову якимсь сюрпризом почастує...

— Тільки, Бога ради, не розбещуйте неповнолітніх! — не втерпів я. — Тягніть кого хочете, але не шістнадцятьлітніх.

— Ви про ту піфію з розпущенюю косою? — Та їй повних двадцять років, і вона вже мала трьох амантів! Я знаю це з певних...

— Помовчи! — шарпнула Финтика за полу модного піджака його “половина”. І до мене: — Будуть дівчата вашого жанру — сорокалітні ідеалістки!

— Хе-хе-хе! — зайшовся цинічним смішком Финтик.
— Дівчатка!..

Моргнув у мій бік і, глянувши на годинника, заметився.

— Ой, мені пора! Ви тут собі розважайтесь, а я побіг.

** **

Я вчинив очевидну помилку, не вийшовши з хати разом із господарем. Ще б — хто зна чи надовго — але збереглася б якась ілюзія моїх взаємин з “адською дочкою” — як я ніби в жарт прозивав наодинці Аду Петрівну. Ще коли б я не так по-дурному почав... А то: не встигли за Финтиком зачинитися двері, як я враз:

— І охота тобі з таким кловном жити?

Ні, таки злий був початок, дуже злий.

Бо моя співрозмовниця враз спалахнула:

— А яке твоє діло до мене, “ідеаліст” ти нещасний?

Тобі ось женитися вже час та дітей вирощувати! А то

всунеться в чужу родину і спокушає слабу женщину...

Де ж пак: молодий і з лиця непоганий, та ще й ідеаліст!

Як тут не впадеш?!..

Я оставпів.

— То я — спокусник? Я спокусив тебе?

— А то ж хто? От, візьму, та й переберусь до тебе завтра на мешкання... З капелюшками та панчохами й черевичками. Сусіди бачили, що ти приходив, як чоловіка вдома нема...

Переді мною постав на мить образ шантажистки, навіть щось хиже промайнуло в її очах. І в той же час я відчув себе винуватим. Стояв ні в сих, ні в тих.

Адочка миттю це спостерегла і вже тішилась моєю скрухою.

— Ну, не бійся, дурненький. Ніколи я цього не зроблю. Тільки ж не ставляй мені твоїх дурних питань. Не будеш? Не будеш? — ласкаво зазирала ввічі і пригорталась.

Адочка вміла бути ніжною.

5. В ПОШУКАХ КІНЦЕВОЇ РОЗВ'ЯЗКИ

“Сюрприз” на чергових сходинах “Товариської Культури” таки справді був. І представлявся він в образі атлетичного мужчини понадшістьфутового росту і мінімум двісті фунтів ваги. Голос же в атлета був — високий диксант, майже фістула. Це спроявляло на присутніх таке разюче враження, що ім здавалось — наче вони в цирку і бачать кловна на ходулях. Репортер газети “Замотеличена Думка”, що на сходинах був уперше, довго протиряв окуляри, потім самі очі і, нарешті, в антракті спіймав атлета за найнижчий гудзик і вчинив йому щодо голосу справжній “допит з пристрастям”.

Та найцікавіше було те, що атлет був того вечора основним доповідачем на тему “Аскетизм тіла — як дорого вказ на верхів’я духу”.

Дивний парадокс творили аскетичні заклики та гасла в устах цього здоров'яка-атлета.

— Аж недобре мені стає... — шепнула в мій бік Адочка, нахилившись поза спиною Финтика. Цей же майже захлинявся від захоплення: — Ну й Голочка! — шепотів раз-у-раз, потираючи сласно руки: — де він його викопав!

Я не міг дослухати доповіді і вийшов, хоч і хотілося почути, як розгорнеться дискусія, зокрема — що говоритиме Адочки. Мені здавалося, що вона, як і я, естетично страждає на вид цього зухвалого парадоксу. Хвилин п'ять я навіть чекав на вулиці, сподіваючись, що вона вийде.

Але Адочка не виходила. Починав накрапати дощ, і я пішов додому, постановивши собі в думці обов'язково зайти другого дня до Голки. Річ у тім, що з відбутих дотепер сходин просвічувала певна система, певна ідея, що її “Товарицькій Культурі” нав'язував Сидір Голка, мабуть, разом із Финтиком. Випитати у цього останнього — була річ марна: він усе збуде жартами та вихилянням-недомовками — це я знову наперед. Залишалося розвідати у самого “лідера”.

** **

— Майже кожна талановита людина — мерзотник! — вияснював мені Сидір Голка в інтимній розмові *tete a tete*. — До таких зачисляю я й себе. Ви, мабуть, чули: що я років п'ять тому спалив великий рукопис свого твору, над яким працював довгі роки. А чому? Тому, що найщиріші, отже й найталановитіші розділи були або мерзотні, або божевільні — так скваліфікувала їх моя дружина, яка після того пішла від мене. До такого висновку врешті дійшов і я.

— Хоч я ще вирішив перевірити. Не твір свій, ні — щодо нього справу скінчено. Перевірити остаточно саму тезу: що нема добросередніх людей поміж справжніми талантами, людьми високо обдарованими. Усі — як не негідник, то божевільний.

— Ну, знаєте, це тезочка дуже... як би це сказати...

— почав був я, за старою звичкою, своє “мугикання-підстобування”.

Голка зробив лицем нетерплячу міну.

— Тезочка, чи теза — але покищо все її потверджує. Навіть останній експеримент — з “Товариською Культурою”: єдина чесна, добропорядна людина в ній — це ви, містере, індивід без жадного яскравого хисту, сірий споживач, “авдиторія”. Не можна ж зачисляти до хисту ваше ламання стільців на останніх сходинах... Хоч це якраз добре свідчить про вашу нормальну порядність.

— А візьміть подружжя Финтиків — та це ж пара несусвітніх жуликів! Але ж обое таланти! Скажете — не бачили їх справжнього мистецтва, саму дрібноту, “фіглі-міглі”!

— А чи ви знаєте, що Финтик колись грав на сцені? Та як грав!.. Одного разу, виконуючи ролю Яго в “Отелло”, він ледве не заплатив життям... Бо якісь два чеснотники в антракті вдерлися за куліси і буквально живого місця на тілі в нього не лишили. Напевно, забили б, якби Отелло і сценарист не надбігли вчасно. З того часу Финтик сцену покинув. Бож смерти він, сукн син, страх як боїться.

Голка зробив довшу павзу, і я вже збирався щось промугикати, але він вияснював далі.

— Адочки... Ну, може, жінки нам, кавалерам, і не годиться судити. Тільки ж це — Финтикова пара! Її красномовність, її музичний хист — надзвичайні: вона не тільки чудова, першорядна піяністка, але й сама компонує. Ви ніколи не чули її музики? Шкода. Попросіть колинебудь заграти для вас. Якщо встигнете. Бо вона вас, здається, швидко димісіонує.

Я мимохіть нервово рухнувся і запитливо скинув на нього оком.

— Не робіть удавано-здивованої міни: я знаю про вашу з нею близькість. Але ми — про таланти. Отож Адочки не тільки музичний талант, вона ще посідає талант супер жіночий. Щоб ви мене не зрозуміли криво, то я вам признаюсь: я десять років домагався її взаємності — і так і не домігся. Це ж для жінки феноменально: десять років відкидати закоханого в неї мужчину! Відки-

дати не брутално, не обриваючи дружнього з ним контакту, навіть совітуючись з ним у деяких сутінках справах. Це, мабуть, зможе робити жінка одна з десяти мільйонів! І це ж справді високий артизм — відкидати так, що мужчина не ображується, що йому полішається все ж якусь надію бути вкінці нагородженим... за витривалість, за "довготерпіння", за всеможливі самовдосконалення.

По десятьох роках (Адочка вже була тоді одружена з Финтиком) я не витримав: прийшов одного разу до неї п'янин, як швець, і говорив якесь страхіття. Не міг усідіти на стільці і звалився на підлогу. Може, ѿ стільця зламав, — точно не знаю.

— Та як ви могли?.. Як можна приходити з візитою до жінки таким п'яним? — вигукнув я обурено, забувши, що я ж сам гість у старшої людини. — Вона ж мала право погукати сусідів... взагалі...

Голка не образився.

— Нікого вона не гукала. Вона дала мені холодної води, помогла встати ѿ сісти на канапі. Сама сіла скраю і промовила:

“Я чекала вас учора, бож учора якраз стукнуло 10 років нашого знайомства. Чекала також сьогодні... думка була нагородити вас за пажову вірність. Та ви назавжди втопили пажа в горілці. Шкода!”

— Сидоре Івановичу! Вона вас напевно любила! — іциро-захоплено вигукнув я, зворушений їого оповіддю.

Голка з докором і легкою зневагою подивився на мене:

— Ну ѿ недарма вас “ідеалістом” прозвали. Де ж це чувано, щоб любляча жінка десять років змушувала чекати?! Тут не те: талановита, кажу, жінка з Адочки — ось що!

Засвистів на плиті чайник. Голка встав ѿ зняті, а я взяв у руки капелюх, готовуючись відійти.

— Та ні, — спинив мій рух Голка: — посидимо ще та чайку вип’ємо. Я ж, власне, зачепивсь за Адочку, здорово відхилився і не вияснив ще вам багато суттєвого по основній нашій темі...

Однак розмова по “основній темі” вже не в’язалася:

Сидір Голка багато їв і пив сам, припрохував мене, а потім чомусь враз розм'як і став виразно “клювати носом”, повторивши двічі відому сентенцію, що “добре бути молодим, хоча б і дурним”.

Я зорієнтувався, що мені пора додому.

“Щось у нього не зовсім гаразд з отими “талантами”! — міркував я дорогою, вдихаючи на повні груди вечірнє повітря. “Себе до талановитих зачисляє, мене ж — до “сірих споживачів”. А який у нього талант? Що язик добре підвішений для базікання?! Адочка таки не дурна: вміє збагнути людей. Хоч і сказала якось про себе, що вона лише “інспектор біології в літньому перекрої”.

“Ха-ха-ха! “Перекрої!” Аж смішно — як я тоді дав хука: не дібрав спершу в цій її фразі глузду! “Перекрої” вухо сприймало як “крої”, і ввижався літнього крою тоненький одяг, що удавав ніби прикриває (бо насправді ще дужче окреслював!) пишні Адоччині форми... Тсс... Це б Адочка брикнула “ідеаліста” по писку: “Безсоромний!” А я: — додай — “Спокусник!” Ax-ха-ха!..

“Але оті її самопризнання в старості — очевидна поза!.. Асекурація наперед — щоб я, бува, якимсь нетактом не дав їй відчути різницю наших літ... Ішо й казати: Адочка чудесна!”

** **

Я дедалі переконувався, що не Голка — цей банковий “нічний директор”, який мав досить часу, “пончуючи годинники” на шести поверхах, компонувати свої “філософські” тиради, — а саме Финтих був справжнім промотором “Товариської Культури”. Тільки ж цей ніяк не давався “промацати себе”, не зраджував дійсних спонук і цілій снобістських експериментів. Після одних сходин “ТОКУ” Финтик наче трохи “відкрився”, коли я “з серцем” спитав: “Чому на наших сходинах “оздобою дня” щоразу якісь нові кретини? Невже — питаю — нема нормальних, правильних людей для голошення правильних ідей?”

Фінтик тоді ступив від мене крок далі, а лисяча мордочка його просіяла підрум'яненою великою пасочкою.

— А ну-ну, повторіть! Як ви сказали? “Правильних людей для правильних ідей”?

І вже майже басом (він був незрівнянний актор, цей Фінтик!):

— А ви їх десь бачили? Отих “правильних” людей? Бачили?!

Потім рвучко приставив палець до чола:

— Думати треба, містер... Серйозно думати!

І я думав. Я намагався знайти якийсь “ключ”, якийсь потайний хід, щоб дібратися в нутро цієї “лісичної ображини”, — як у думці завжди звав я Фінтика.

(З цього читач може бачити, що я був хоч наймолодший з активу “Товариської Культури”, але зовсім не найдурніший).

Найпростіше, здавалося б, для “промацування” Фінтика скористуватись було Адочкою. Але ж ЯК це зробити, щоб вона знову не дала мені по руках — як ото було вже одного разу?

“Напоїти її до безтями?” Та я знов, що Адочка, крім одної, відсили двох чарок, нізацо більше не п’є. Не напивався ніколи і осоружний Фінтик.

“Мусить він когось мати, якусь королю...” — докопувався я в думці. Бож Адочка останнього разу неспроста мовила езоповим стилем: “Годя омолоджується”...

І тут мене враз “осяяло”: перед очима постала “невидіюча красуня” і лихий привид Фінтика впоперек її кроків до Голчиного фоеля.

“Вона. Напевно вона!”

6. НАВКОЛО НЕВИДЮЩОЇ КРАСУНІ

Ми сиділи вдвійку з Гордієм Фінтиком на лаві в міському парку. Жовтіюче листя осені де-не-де падало з дерев і, ще ворушке під слабеньким подихом вітру, врешті вмидало, прибившись в ямку чи до більшої купки.

Це був гарний, затишний куточок парку, обраний для нашої “серйозної” розмови самим Финтиком — після того як він довідався, що я вже двічі був з візитою у “невидюшої красуні”.

Финтик сповідався і благав.

Про що? Хіба про це благають?

Та Финтик і сам це добре розумів.

— Незвично просити про такі речі, почуваєш себе паскудно... Але що ж вдієш? Не надаюсь я для відкритого бою. Найняти когось, щоб поламав ребра?..

Финтик коротко глипнув на мене: — тобто вам, “ідеалістові”... Тихцем підсунути отрути?.. Також не моя це “стаття”.

Я відчув дотик легкої огиди. Маскуючись (бо Финтик пильно дивився мені ввічі), я став запалювати цигарку.

Финтик не курив. Він обмахував хусточкою спітніле обличчя і провадив далі:

— Мабуть, я трохи боягуз. Та чи боягуз не має вже права жити і брати від життя, що йому потрібне? Все таки, головне не в цім. Бо я — чи вірите? — надто люблю людей. Люблю людей і життя! Смерти не люблю навіть чужої. Ось тому й кажу: відступіться по-доброму, відступіться самі і будемо друзями...

— Та про що ви, пане Гордію?! Я нічого не розумію, — нахабно “звалив дурня” я, аж сам засоромився.

Финтик пильно подивився на мене і сам зашарівся.

— Ой, як негаразд!

Ще мить — і в очах його заблистили сльози. І я побачив, що очі в нього гарні. А ніколи раніш я цього не помічав.

— Прошу пробачити моє придурювання. Я вас слухаю далі.

Рум'янці сходили з лиця Финтика, він якось ніби винувато витирав хусточкою очі.

— Отож подумайте: що ви їй можете дати? Вона ж бідна, аж синя, і має стару матір, яку безумно любить, як і мати її. Через цю обопільну любов вона вже вдруге покинула дім сліпців, де їй давали сяке-таке забезпечення, навчили ліпити іграшки для дітей, з чого вона тепер дешо заробляє. Через цю прив'язаність не схотіла

ангажуватися у фільмовій компанії, з чим до неї двічі приїжджали.

Я вже більш року їм помагаю, віддаючи майже половину свого заробітку. Адочка це знає. Ця сліпенька для мене все... А ви... Ви ж не одружитеся з нею!

Финтик відвернувся вбік, і мені здавалося, що щока його засіпалась, аж почувся цокіт зубів.

— Ради Бога! — хитнувся я до нього. — Тож вам ніщо не загрожує! Я зовсім не з цією метою приходив... не думав спокушати, зовсім, зовсім ні!..

І я вигорнув перед Финтиком “суть справи”, що мене мучила: чому такі правильні, чисті, високі ідеї не знаходять гластивих, тобто таких же правильних і чистих носіїв-людей? Чому красномовлять шахраї та негідники? Невже “нічний директор” має слухність?.. (Тут я згадав Голку і свою з ним розмову про “таланти”).

Однак “лісіяча мордочка” і тут спробувала ухили-тись від прямої відповіді.

— А яке ж це має відношення до Зіночки? (Це було ім’я “невидющої красуні”). Чи пак — яке відношення мають ваші візити до неї в обличчі цієї вашої “ідеалістичної проблеми”? Чому ви туди стежку стали топтати?

Та тут я вдарив козирною картою: час був цього в’юна вже “приперти до тину”.

— А тому, — скандував я йому межі очі, — тому що як інакше мені вдалося б ось цю сповідь від вас мати? Як? А ви ж — головний заправило всіх оцих комедій з “Товариською Культурою”! Чи ж не так?

Можливо, це було занадто різко і брутално. А може Финтикові стало шкода своєї “сповіді”, корта — як ніби тепер виглядало — була передчасна, непотрібна. Може, врешті, ми втомилися. Найімовірніш, однак, що співрозмовець мій хотів виграти час для перевірки так несподівано оберненої справи з моїми візитами до Зіни. У всякому разі, наша справді “вершинна” розмова на цьому урвалась, бо Финтик простяг мені руку:

— Лишімо це: хай іншим разом. Вже й так голо-ва тріщить...

Я мовчки потис простягнену руку і ми розійшлися.

7. ВИЗБИРУЙТЕ І МОНТУЙТЕ!

(Финтикова теорія організованого оптимізму)

Я не заходив до Зіни понад місяць. Пропустив також чергові сходини “Товариської Культури” в квартирі Финтиков: мусів діяльно готуватись до останнього іспиту на одержання лікарського диплома. До того ж мене переслідувала (очевидно, в моїй уяві!) одна чорнявка, з якою мене познайомили на весіллі моого колеги.

Але два дні тому несподівано зустрів на вулиці Адоочки: йшла додому з пакунком купна.

— Гай-гай! Скільки літ, чи пак, днів! Де ви пропадаєте? Хіба можна забувати так друзів!

— Сподіваюсь, “друзі” не дуже тужили за мною. Причаймні, якогось сигналчика на кшталт телефонного дзвінка чи листівочки я не дістав... від “друзів”.Хоч від інших було досить.

— Ну, але тепер мусиш провести до хати, — вертаючись до нормального (не при людях) “ти”, заявила Адочка.

Мені це не було зручно — я намірився був піти в університетську бібліотеку. Та відмовитись забракло волі. Зрештою, Адочин пакунок (вона вже всунула його мені в руки) був таки для жінки досить важенький. Отож я поніс його, гадаючи супроводити тільки до її дому.

Не вийшло.

— А по сходах хто ж буде нести? — вже навіть зухвали мовила Адочка. — Танцював, то вже мусиш вклонитися.

У квартирі ми застали... самого Финтика.

— Годі нога болить, вже другий день... — пояснила в мою сторону Ада Петрівна.

— Хе-хе-хе... — засміявся тоненько Финтик. — Чудесне тріо з “ідеалістом” в основі! Споруди ж нам, любенька, кави...

Тікати вже ніяк не виходило.

Це була “артистична” розмова. “Артизм” її оберігав спільно вичуттій такт всіх трьох учасників. Колись про розмову такого стилю Голка був висловився: “Словесне блудійство”.

Хтось мав це “блудійство” підмінувати, висадити в

повітря. Зробила це Ада Петрівна.

— Годю, в хаті нема повітря! Правда ж, “ідеалісте”, — ви задихаєтесь?..

Обидва вікна вітальні дивилися в бік парку і були відчинені настяж. Було, отже, ясно — про яке повітря мовила господиня.

Фінтик піднявся з канапи:

— Мабуть, не буде діла в хаті!

Ступив крок до дружини:

— Пробач нам, Адочко, ми з “ідеалістом” трохи в парку посидимо. Ти ж тим часом спочинеш...

— Про мене! — всміхнулася Адочка. — А як же нога? Вже не болить?

Фінтик кумедно зморщив носа:

— Уяви собі, перестала: видать, розумна!

Виходячи, я прощався з господинею, бо з парку вже мав іти просто додому. Почуваючи на собі її очі, я скерував свої вбік, щоб не зустрітись поглядами: почував ніби якусь провину за “артистичну розмову”. Бічним поглядом устиг схопити як Фінтик витяг з купи паперів якогось зошита і сквапно сунув його в кишеню піджака.

У парку (він був зараз же, перейти лише вулицю) Фінтик одразу витяг зошита з кишені і тицьнув мені в руки.

— Оце вдома прочитайте! А я справді трохи посиджу... Без вас і без Адочки.

** **

Я не пішов до хати, лише в дальній кут парку і там витяг з кишені Фінтиків зошит. На обкладинці побачив наголовок: **“Посланіє ідеалістові та його нащадкам”**.

“Ну, це треба тут таки, зараз прочитати!” — подумав (чи, може, й уголос промовив) я й очима пошукав ослону, щоб сісти. Ослін, справді, був поблизу. Я сів і вглибився в **“Посланіє”**.

“Я не думаю, що можна говорити про культуру нашої доби як про стару. Хіба можна говорити про життя — в цілості, всього людства — що воно старе чи молоде? На однім кінці воно старе, на другому — молоде; тут ось вмирає, там народжується; в однім кінці бабусі Землі бачимо упадок, в іншому знову — підйом і дозрівання.

“І так було колись, є тепер, за нас, і так, поза всяким сумнівом, буде й після нас. Чомусь звикли думати і говорити про світову культуру, ставлячи їй тільки європейсько-американські рамки. На якій підставі?! Адже світ (беручи нашу плянету) — це і величезний Китай з його конфуціянством (не думайте, що його вже геть убив Мао-Тсе-Тунг), і Індія з Тібетом та Пакістаном, і розлога смуга арабсько-мусулманських країн від Афганістану по Марокко; і, врешті, вся мурина Африка, що тепер вирує в русі. Спробуйте, будь ласка, знайти старість в панарабському русі чи в гоні до усамостійнення муринів Африки або полінезійців Азії?

“Ta візьмім ще інший, вже не континентальний, а соціально-політичний та ідеологічний перекрій. Що тоді побачимо? Половину Європи (міряючи не територію, а людність) опанував совєтський тоталітаризм, а недавно ще він ділився пануванням в Європі з фашизмом. І той і другий — дич, рецидив канібалства. Але хижакька сила їх не зраджувала старости; навпаки, незгрizені рвачкі зуби молодого хижака виявляли обидва тоталітарні режими.

“А ось про старість індивіда, окремої людської одиниці — говорити законно: це бо факт неспірний.

“Ta я, Финтик, люблю життя і хочу за нього боротися. Боротися скільки можна, скільки стане снаги! Ось вам ґрунт, на якому зродилася моя “Товариська Культура”. (Бо це таки моя ідея; “філософуючий оригінал” Голка — лише сателіт). Я “відкрив” і притяг буддиста, і довгов’язого Макса (він на пропущених вами сходинах “Товариської Культури” доповідав про “конструктивну цнотливість” — тож сміху було!), і циркового артиста з парадоксальним голосом-фістулою, і я ж завербував “невидіющую красуню”.

“Може, скажете, погана була розвага? Не ворушила вона застояних, пліснявих мозків побутовця?

“Таж ви сам, “ідеалісте” (даруйте конкретизацію!), — ніколи без “Товариської Культури” не дійшли б до запиту: “Де знайти правильних, чистих людей для реалізації правильних, світлих ідей?”

“І я вам тепер відповім: в мозаїці! В життєлюбному шукальництві! Вам, очевидно, не снага самому збегнути

цю формулу. Тож, дружби ради, я вам роз'ясню.

“Нема, не існує в природі правильних, чистих людей, але майже в кожному індивіді є щось правильне і чисте: в одного одне, в іншого друге, ще в іншого — третє. Отож визбирайте і монтуйте! Імовірно, ви за життя не скомпонуєте, не осягнете цілості ідеалу. Та це й не так важливе: ви — чи кожний інший шукач — житимете оцім процесом визбирання і монтування. Ваша думка матиме кожначасно свіжу поживу. Ви — справді житимете не лише біологічним життям!

“Хіба не цікаво, наприклад, у найпаскуднішому — на перший погляд ока — типі “підстерегти” раптове “сяйво Божої подоби”? Або в безнадійно сірому, тошнотворно-тупому, обмеженому типі “відкопати” знову ж таки якусь ще не рушену, глибоко в твані біологічного життя замулену, проте неповторно індивідуальну здібність?..

“Я раджу рішуче: не ганяйтесь за готовими людськими діямантами: з них майже кожен має червоточину!..

“Ну, та це я забрів, мабуть, далеко: що ж, буває... Ale суть вам ясна: можете не бути психіатром, щоб лікувати, чи педагогом, щоб направляти і виховувати людей. (Хоча, чому й не так?!?) Головне — це ж цікаво! Цікаво для себе, поминаючи всеможливий утилітарно-виховний вжиток. Цікаво й пожиточно, бо дає відчути повноту життя і творчості.

“У цім же пляні боротьби за повноту життя (Боже, як жаль, що воно таке коротке!) я держу біля себе Адочку й Зіну.

“Я таки злякався був за останню: щоб ви, тридцятьлітній mastodont, не перехопили її в свої невковирні (“ідеалістичні”) обійми. За Адочку я не боявся і не боюся, хоч вона мені не менш дорога.

“На щастя, Адочка мала слухність: ви таки носите внутрі цінний мозаїчний скарб. А хоч, може, просто вам “очі розбігаються”, бо багато життя для вас ще попереду. В моїх роках ви не будете такий уступливий.

“Цур, цур! Щоб не навроочити!..

“Приходьте ж найближчої неділі ввечорі в гостину: ми з Адочкою справляємо скромне відзначення десятиліття нашого подружнього життя. Гордій Фінтик.”

Це була справді теорія організованого... не так, може, оптимізму, як загороди перед пессимізмом, перед життєвою зневірою в похилих роках. Саме тому її життєва слухність дійшла до мене ген-ген пізніше.

Тоді ж — найближчої неділі “ювілею десятиліття”, коли подружжя, відпустивши гостей по ситій вечері, запросило мене на “додаткову історично-мистецьку програму”, я бачив у тім усім насамперед позу і чудацтво ста-ріючих снобів — *pendant* до снобівської пози Финтикового “послання”, з його настійним випинанням наперед життєвої мудrosti старої, бувалої людини.

У бічній “кімнаті для різного барахла” — як її пропонували господарі, звичайно не показуючи її гостям, — лежала спиною догори стара шафа, “доточена” збоку приставленим дерев’яним ослоном і вкрита зверху IPO-вськими таборовими коцами. З-під розплесканої замурзаної подушки виглядала підмощена стара валіза.

— Продемонструємо, Адочки?.. — питально глянув на свою розкішну “половину” сяючий від спогадів і випитого вина “організований оптиміст”.

Адочка схвально кивнула головою і перша, скинувши з ніг “лодочки”, лягла на “таборову реліквію”. Финтик уже був без піджака і негайно вмостиився поруч, демонструючи “обнимку”.

Нічого й казати: “демонстрація шлюбного ложа” далеких (Як швидко біжить час!) таборових років була таки дотепною, навіть зворушливою.

Але чому ввесь час візити мене переслідував посмак снобізму?..

І я в думці знову й знову вертався до Финтикового зошита.

ШКОДА, ЩО ВИ НЕ ЗНАЄТЕ ВАЛІ...

— Чого ж ти надувся? Мені — сімнадцять років. Мама моя — ти ж знаєш — учити мене в каледжі не зможе. Інша справа — якби не помер був батько... А так — що ж мама заробляє? На харчі й мешкання ледве вистачить, а де вже там за каледж* платити!

— Та що ти мені все про матір? Ти про себе кажи: інженершою скортіло бути!

— І як тобі не соромно отаке говорити, Юрку! — В очах Валі заблистили слізози. — І подумай про свої претенсії: чи ти ж мені хоч раз коли про одруження говорив? Не так собі, жартуючи — а всерйоз, так, як про це належить говорити?..

— О, розуміється: ти б ще хотіла, щоб на коліна стати, щоб очі молитовно вгору закотити...

— Е, не будь вже такий їдкий. Не виню ж я тебе, а тільки пригадую те, що ти й сам знаєш. Бо хоч би й старався був по всій формі — то що з того? Чи ж я не знаю, що батько твій спить і бачить тебе лікарем, із власною практикою і власним кабінетом?.. Та й мати твоя теж. Вони трісли б з досади, якби ти одружився зо мною. Деж пак! — “Кар’єру собі перетяв”!..

Це була свята правда: не далі як минулого тижня мати моя довго повчала мене (батько — так той зразу: “Не смій!” — і ніяких більше розмов), як багато молодих хлопців і дівчат гублять своє життя, одружуючись у 17-18 років і цим спиняючи собі дальнє навчання і взагалі кар’єру.

— Злидні, суцільні злидні і щоденна сварня — ось ішо чекає молодят, які одружуються ще на шкільній лаві!

* Англ. college — вища школа в ЗСА.

І вже для повної ясності, для “крапки над і” додала:

— У всякому разі я не змогла б дивитися на таке свинство!

Усе це швидко перебігало в моїй голові. А проте кортіло десь, у чомусь, “відігратися”.

І я з притиском промовив:

— Сподіваюсь, що ти мені повернеш мої фота: я не хочу, щоб “пан інженер” оглядав їх та кпив собі з мене.

— Твої фота не належать до пана інженера, і він не мав би ніякої потреби їх оглядати. Але, якщо ти вже так хочеш, я їх, звичайно, тобі віддам. Тільки... шкода, що ти такий марудний... Я досі не думала. Ну, бувай здоров!..

Валя рвучко рушила з місця, і в такт її кроків швидко стукало мое серце.

Прийшовши додому, я виразно собі усвідомив, що повівся зле: невдячно і некультурно. Я пригадав собі вичитану десь фразу, яка мені відразу заімпонувала своєю глибокою рацією: “Не маєш права вступати з людиною в дружбу, якщо не вмієш по-дружньому розійтися”.

Я вирішив стрінутися з Валею наодинці ще раз, нібито щоб відібрати свої фота. Насправді ж — почував себе ще **дуже з нею**, потребував її бачити, розмовляти.

Валя зустріччю не була ні здигована, ні надто врадувана: ось так ніби іншого не сподівалася з мого боку. Говорила не гніваючись, тільки ще з більшою дозою “менторства”, хоч була в її тоні й поблажливість і щирість — відгомін дружби.

— Я не можу піти наперекір матері: вона для мене — все. І, врешті, вона має повну рацію: дотепер вона доглядала мене кругом. Останні десять місяців, уже без батька, мама дослівно вибивалася з сил, щоб я могла вчитись і не ходила обірвана. То чи не мушу я їй віддячити, піклуватись тепер нею? Чи не вбила б я її своєю відмовою вийти заміж, коли в цьому заміжжі вона бачить рятунок від злиднів?..

Та й те подумай: тебе ось **батьки вчитимуть далі в каледжі**. А мені цю змогу може дати сьогодні тільки шлюб з інженером Горицьким. Він сам поставив це на **перший плян!**

Взагалі, ти якийсь смішний. Наче тобі не сімнадцять років, а п'ятнадцять, як було на початку нашого знайомства. Ти повинен розуміти, що між нами була **лише дружба**, звичайна школярська дружба і школярські мрії... Невже ти не годен цього зрозуміти? Такий великий виріс і... (Тут Валя потягнулась до мене). Нахилися ж трохи, я тебе поцілує!

Після цієї зустрічі, йдучи додому, я вже не мав у душі гніву чи досади. Валя ж напевно мала рацію! Я почував лише до когось і до чогось терпкій жаль.

А вдома я відчув непереборну потребу про Валю — цю найкращу в світі дівчину — комусь розповісти, пережити, розповідаючи, наново два роки нашої чудової дружби, що так раптово уривається... Але кому розповісти? Батьки проти Валі, а друга поблизу не було.

Наступного дня була субота, в школу йти не треба. Я почував себе й далі “наповненим Валею”, потребою про неї говорити. І ось рука потягнулася до пера.

** **

Вперше я побачив Валю, коли вона прийшла записатися в нашу школу.

Була перерва, учні повиходили з клас на коридор. Проходячи повз кабінет принсипала,* я побачив незнайому русяву дівчину, що вийшла з кабінету і казала секретарці:

— То я почну завтра. А де буде моя кляса?

Секретарка дружньо взяла дівчину за руку і підвела до дверей нашої кляси.

Другого дня вранці я побачив русявку за столом недалеко від мене. А по двох-трьох днях я знову про Валю все: і що вона була з новоприбулих,** і що перед цим два роки жила в Нью-Йорку; що не любить як хтось — “розмазня”, і що звється вона — Валя Скородуб.

* Англ. *principal* — директор школи.

** Новоприбулий — новий імігрант до ЗСА, по 2-й світовій війні.

Я з свого боку не хотів бути в боргу і розповів їй про себе і моїх батьків (останнє, здається, зовсім без потреби). У всьому я казав правду. Але щодо віку свого збрехав: сказав, що мені шістнадцять років, хоча в дійсності був однолітком Валі — мав 15 років.

Брехня ця незабаром виявилась, і Валя повчально стукала пальчиком по моєму чолі:

— Якщо виявлю брехню ще хоч раз, то дружбі нашій — кінець!

А між нами вже була тоді дружба, що виросла — коли мова про мене — мабуть, з певного шоку, з подиву і пересердя, що Валя була не така, як інші дівчата. Насамперед — Валя демонстративно носилася з своїм українством. Це мене попервах дуже неприємно вражало: ну навіщо в школі гукати через увесь коридор: “Юрку, зайди за мною завтра — підемо разом в “Ukrainian school”. Навіщо всім знати, що вона українка (ще й мене туди тулити!) і родилася поблизу чудової ріки Дніпра! Хіба мало в світі чудових рік?.. Он та блакитноока Трудочка народилась у Будапешті, над самим Дунаєм, — але ж не чваниться! Взагалі — навіщо так підкреслювати своє національне походження?

Я був навіть спочатку певен, що її, Валю, за це не злоблять ні учні, ні вчителі. А воно чомусь так не сталося: чи тому, що вона дуже добре вчилася, чи тому, що була дуже товариська і активна в житті кляси і цілої школи. А може тому, через що і я до неї щораз дужче прив'язувався: **була Валя — найкраща дівчина в світі!**

Я, розуміється, і без неї знав, що я — українець за походженням, і вдома, з батьками, навіть розмовляв по-українськи. Але книжок українських майже не читав, аж поки Валя мене до того не примусила. І в українську суботню школу потягla.

Ага! Я хотів ще сказати про те, як було з моїм батьком. Він деколи починав говорити до мене по-англійськи (мабуть, хотів “практикуватися”). Але його англійська вимова була така жахлива, що я нераз йому казав: “Батьку! Як маєш так партачити по-англійськи, то ліпше говори до мене по-українськи! Я все розумію.

Дивно, що Валя (вона була при цьому) мене за це не похвалила. Лише засміялася і сказала: "Мої батько й мати по-англійськи "ні в зуб ногою"! I додала: "Але я стараюсь їм допомогти"...

Отже хотіла і тут мене "вколоти"!

Але її погроз і попереджені — щоб ніколи не брехати — я тоді не на жарт злякався.

Справді: якби дружба з Валею обірвалася, — з ким же я ходив би тоді на сковзанку? З ким би змагався у пливацькому спорті? З ким, нарешті, вправлявся б в українській розмові, в українській літературі і т. ін.? Бо відстати в цім від неї я вже не хотів нізащо.

І я більше їй не брехав, а наша дружба міцніла, маючи найбільше опертя в спільному замилуванні спортом.

І ось на спорті ми ледве не розійшлися в різні сторони.

Це було так. За почином Валі в нашій школі організувалася волейбольна дружина з дівчат. Валя стала її капітаном. Досі в нашій школі була лише хлоп'яча дружина, та їй то малоактивна, бо хлопці здебільша вправляли бейсбол і баскетбол. Валя ж безтямно любила волейбол і намовляла переорганізувати волейбольну дружину хлопців.

— Найдалі за два місяці я викличу тебе на змагання. Гляди, щоб не оскандалився! — попереджала мене Валя.

Я спочатку прийняв це за жарт. Коли бачу — в реакційній залі висить розклад спортивних змагань м'ячем і в ньому чорним по білому:

РІЗДВЯНИЙ ВІКЕНД*) — ЗМАГАННЯ ХЛОП'ЯЧОЇ І ДІВОЧОЇ ВОЛЕЙБОЛЬНИХ ДРУЖИН.

Отакої! Розгойданість і неакуратність наших хлопців усім відома: то той не прийде на тренінг, то іншого чортма. Словом, — у повному складі за два місяці ми тренувалися не більше як два рази.

Тим часом Валю з її дівчатами я щосуботи бачив біля волейбольної сітки: їх шістка тренувалася не на жарт!

Розуміється, в день змагань дружина Валі виграла.

***) Weekend** (англ.) — кінець тижня: субота і неділя.

Але судя напевно не був об'єктивним — це була думка не тільки моя, а всіх хлопців.

Та на цьому справа не скінчилася. Не пригадую вже — з чиєї ініціативи — почалася організація волейбольної дружини “Гайскул іст” — збірної дружини середньошкільників східної половини міста, за зразком ще раніш створеної збірної “Гайскул вест”.

І от уявіть собі: від нашої школи до “Збірної” прийняли не хлопця, а дівчину, прийняли моого суперника — Валю!

Це вже було неподобство: ніколи ще я не чув, щоб у “Збірні”, поруч хлопців, грава дівчина! Очевидно, всі і все були в змові проти мене — спеціально, щоб ця Валька могла задаватися!..

Шкільний рік тим часом кінчався. Я був лихий, як біс, хоч Валя кепкувала з мене незлісно, радше весело жартуючи і не забуваючи, наприклад, на шкільному передвакаційному вечорі відмовляти танців іншим, щоб натомість танцювати зі мною.

Я, проте, вирішив Валі помститися: виїхати з міста на ціле літо, нічого їй не сказавши.

“Вийду до дядька в Боффало — так, щоб вона їй не знала, де я подівся. Попереджу батьків і найближчих друзів щоб їй не сказали, як про мене питатиме. А сам аж до вересня не обзвиватимусь. Нехай поскучає! А то вже справді думає, що без неї я й дня не проживу!”

У дядька в Боффало був синок — Костя, мій одноліток і великий аматор волейболу. У них навіть за хатою власна сітка і волейбольний майданчик був: два роки тому я влітку там гостював і з Костиком та його товаришами часто на тім майданчику бавився м'ячем. Та й озеро поблизу було гарне, щоб у плаванні вправлятися. Усе це було мені дуже до речі, бо я спорт ще таки з дитинства люблю. Але цього разу сюди домішувалися ще й палкі реваншистські пляни:

“Треба її, цю задавацьку Валю, насамперед перенести в спорті. Отже, прибувші в Боффало, я почну з Костиком тренуватися у волейболі і плаванні. Восени, як повернусь, ще побачимо чиє буде зверху!”

Свій намір я реалізував цим разом вельми настійно

і енергійно. Костик спорт дуже любив і був прекрасним мені партнером.

Коли я в перших днях вересня вернувся з Бонфало, Валя зустріла мене питанням:

— Де це ти пропадав усе літо? А запалився як... Перепроси ж мене за те, що так довго не показувався!

І підсочує мені свою щічку.

Я зовсім не так уявляв собі нашу зустріч після двомісячної розлуки. Скільки раз я малював собі таку картину: **тон легкого зневаження, недбайливого непомічання, кпини з минулого** — ЦЕ Я; **ніжна турботливість, заглядання ввічі і запобігливий тон, змарніле личко** (наслідок важких переживань розлуки!) — ЦЕ ВОНА.

Валя, вочевидь, помітила мою розгубленість і діяла енергійно: прудко пригорнувшись, вона притулила свою щічку до моїх уст.

Шкода, що ви не знаєте Валі! Якби ви хоч раз її бачили, то я не потребував би вам оповідати — як затремтіло мені в грудях, — і пішли шкереберть усі мої пляни гордої пози. Я був навіть такий нерозважний, що зробив напад на Валіні уста.

Але тут вона близькавично смикнулась геть і на віддалі двох кроків зробила мені ручками “довгого носа”.

Так почався другий рік моєї дружби з Валею, коли нам було вже по 16 років. Валя почала вже шанувати мене як спортивця, бо переконалася, що я не змарнував перебування в Бонфало: чергові змагання хлоп'ячої волейбольної дружини (під моїм капітанством) з дівочою вже принесли мені заслужену перемогу.

Але наша дружба мусіла перейти ще один іспит.

Я вже згадував, що за намовою Валі я ще попереднього року вступив до суботньої школи українознавства. Валя була в цій школі в сьомій, тобто передостанній класі. Мене ж прийняли тільки до п'ятої, пообіцявши, що в разі я буду пильний у навчанні, то в середині року мене переведуть до шостої. Однак не перевели, хоч я й був пильний. Отже і цього року мене від Валі розділяла віддала “двох клас вниз”. Валя не хотіла вірити, що це непорозуміння, що вчителі до мене несправедливі. А од-

ного разу “пальнула” в мене таким закидом:

— Соромився б отак пасти задніх! Видно, “камікса-ми” захоплюєшся, а до “Кобзаря” й не заглядаєш!..

Я аж почевонів від болю, завданого мені цими словами. Я вмить згадав, що тижнів два тому признався був Валі, як я сплутав у письмовому завданні в клясі Шевченкову баладу “Причинна” з його ж таки “Тополею”. Тепер, виходило б, Валя обернула мою щиру “сповідь”, щоб мені докоряти!

“Ні, я цього їй не подарую!” — сказав сам до себе. І два тижні по цьому з Валею не розмовляв.

І що ж ви думаете? Я виграв, слово чести!

Бо по двох тижнях Валя раптом підійшла до мене і схопила обома руками: одною за гудзик блузи, а другою за вухо.

— Чи ти не захворів на голову?! Кажи мені зараз, отут, що ти нечесний і просиш пробачення. Тричі кажи!

Я не припускаю, щоб на земній кулі десь був такий хлопець, що не відчув би першорядної приємності, коли пальчики Валі тягнуть за вухо, а її чудесне розгніване личко наближається і ось-ось діткнеться...

Зо мною, власне, так і сталося: Валя за хвилину покинула мое вухо і гудзик, а обома руками вхопила мене за шию.

Шкода, дуже шкода, що ви не знаєте Валі: ще можете не повірити, що коли її погляд уп'явся в мої дурні очі, то в них можна було вичитати ясно:

“Ти не тільки нечесний, а таки ще й справді хворий на голову! Бо хто ж сердиться за правду?!”

Кажучи широко, я досі не знов, що замирення таке солодке.

Після цього ми півроку не сварилися. Ходили завжди впарі, і в школі нас прозвали “Нерозлийвода”. До дня Валіних народин я ще наперед у своєму щоденнику вписав таке:

“Через усі колючки і перешкоди простувала вперед, щодалі міцніючи, наша дружба. Вона така сонячна, як червневий день, і дзвінка-радісна, як лісові струмочки

спраглуому мандрівникові. Перетривавши два роки, наша дружба перетриває все життя!..”

** **

І ось раптом — така несподіванка: сімнадцять років Валі — це щось зовсім, зовсім інше, ніж сімнадцять років мої. Я ще хлопчисько, вона — доросла. Вона може і потребує вийти заміж... Особливо як трапляється “добрий жених”.

Валіна мати так і висловилася:

“Жених добрий: інженер, самостійна людина, працює за фахом”. Вона, мовляв, Валю не силує, боронь Боже! Але Валя сама розуміє, що треба матері допомогти. Вона ж вже не маленька: сімнадцять років...

Нічого не поміг мій чудовий запис у щоденнику. Сімнадцять дівочих років не завжди можуть жити сонцем червневого дня і дзвоном лісових струмочків.

ТРОХИ ПРО ГАННУСЮ, А БІЛЬШЕ ПРО ГАНДЗЮ ТА ДИСКУСІЙНІ “ІЗМИ”

Колись вельми активний, а тепер майже “нечинний” літератор Непартійний якось у перерві “врочистої ака-демії” познайомився з Ганнусею — вродливою молодицю між тридцять п'ять і сорок. Точніше сказавши, модниця сама познайомилася, підійшовши до нього з прекрасною дівчинкою-підлітком.

— Вибачте, пане письменнику, моя донечка десь читала ваш вірш “Зорі в небесному морі” і вже цілу годину мороочить мені голову: покажи та й покажи їй живого поета!

Очі старенького Непартійного засвітились молодістю: дівчинка дивилася на нього з таким захопленням і відданістю, що не змога була відірвати від неї очей. Ось так і пив би з них повну життєвої снаги, юної цікавості і довір’я!

— Як же вас... тебе звати? — нахилився до дівчини.

— Ганнуся! — і при цьому граційний кніксен.

Брови Непартійного шугнули вгору: “Дві Ганнусі — мати й доня?!”

— Та нехай вже я буду для вас “Гандзя”. Хоч “Ганнуся” мені більш до смаку.

— Потрясально-феноменально! — чудувався Непартійний, все ще поринаючи поглядом в очах Ганнусі.

— Ха-ха-ха! “Потрясально-феноменально”! Слово чести, це знаменито!

— Доню, — звернулась до дівчинки, — піди спитай чи скоро вже почнуть? А тепер, дорогий поете, маленька заувага Гандзі: це не зовсім чемно, що ви вп’ялися пог-

лядом в підлітка, пуп'янка, —коли поруч є Я. Виглядало так, наче я зовсім не варта уваги.

— Та що ви? Бійтесь Бога... — захвилювався Непартійний. — Та я ж...

Але Гандзя його перебила: — Таки правду кажуть, що у “вашого брата” в голові “віють вітри, віють буйні”.

Тут Гандзя вимовно глянула на розкошланий чуб співрозмовця.

** **

— Я вам надзвичайно вдячний за справжню дружбу, — зворушеного щиро, хоч і не без патосу скандував Непартійний, сидячи з Гандзею над урвищем Річенки. — Здається, ви перша з усіх бльондинок збагнула джерело справжньої щирої дружби і...

— Але чому “блондинок”? Таж брюнеток, кажуть, числом більше.

— Може й більше. Але мене Бог від них стеріг, то пак, оберігав.

— Невже? І всю життєву путь? Це справді — як ви кажете — “потрясально-феноменально”! А яке ж джерело, в чому саме? Напевно, щось дуже гуманістично-альtruїстичне.

— От і помиляєтесь, бо зовсім навпаки. На альтруїзмі та гуманізмі ґрунтуються співчуття, милосердя, навіть самопожертва. Але не активна творча дружба. Фундаментом цієї останньої є якраз егоїзм, **духовий егоїзм**. Вислів, може, не дуже вдалий. Але ви розумієте про що мова. Партнери доповнюють себе взаємно не в площині матеріально-тілесній (хоч її не виключається, в кожнім разі вона не мусить бути завадою), а в площині духових інтересів і емоцій.

— Щось наче дуже феноменальне... — з ноткою добродушної іронії мовила Гандзя. — Такі речі до мене зразу не доходять. Згодом — може. А найкраще, якщо живі приклади...

— Будь ласка! — заспішив Непартійний. — Мене ось творчо надихує ваша краса, при чому без усякої домішки

тілесної похоті, чоловічо-посідацьких аспірацій...

— Тсс! — приклала рученьку до уст співрозмовця:
— Хіба це поетично: “аспірації”, “девальвації”, “града-
ції”?! Ви ж якийсь ніби лірик...

— Колись був, а тепер — почуваю — “ліризуюсь”
знову під животворним промінням ваших очей.

— “Ліризуюсь”! — це справді потрясально, навіть
“нокавтично”. Ви сьогодні поклали мене на обидві лопатки.

Гандзя спорзно і гучно сміялась: — Очевидно, ДУХО-
ВО. Чого ви дивитесь такими тілесними очима?.. Ходімо
освіжитись, змиємо з себе намул “ізмів”.

Гандзя рвучко встала і простягла Непартійному ру-
ку: “У хвилях щастя я купалась...”

— Але, Бога ради, не запливайте далеко: я не нада-
юсь на рятувальника.

— Ха-ха-ха! За себе боїтесь: серце, печінка, селезінка...
А ви цю матерію духом, “духовим егоїзмом” по кумполу!..

** **

— Все ж таки, як же дивиться Гнат Петрович на на-
ші щоденні зустрічі?

Гандзя спочатку глянула на блакить моря, потім ус-
міхнулася:

— Дивиться з погляду матеріяльного, “тілесного
egoїзму”. Я ж йому давно розповіла про вашу концепцію
“духового егоїзму”.

— І він її забагнув, повірив?

— Здається. В кожнім разі заспокоївся. Тільки... ну,
ви ж його знаєте, — ніби ненароком пустив не дуже
охайну репліку.

— На мою адресу?

— На адресу поетів та мистців взагалі.

— Мабуть оту бридоту, що вже раз довелося чути.
Не повторяйте, прошу вас. Добре, що він ще здатний
вам вірити.

— Я, Костю, не цілком певна, що вірить. Радше думаю,
що здоровий егоїзм диктує йому не бути захланним. Та
й чим йому зле? Сім'я до диспозиції, а клопоту стало
набагато менше. Взяти вже хоч би те, як ви нас обох
облегшили, взявши на себе виховні функції щодо Ганнусі.

Взагалі наш “духовий egoїзм” не стоїть йому впоперек. Щоб тільки в Ганнусі не збудити безпідставної підоозри. Вона вже велика, щоб не замислюватися з приводу нашої дружби, і надто молода, щоб її до кінця вияснювати наші взаємини.

— Справді, цікава ситуація. З одного боку нам зовсім нема чого ховати, ні з чим тайтися. А от спробуй це комусь “на-чистоту” викласти! Дійсно, як часто люди, збоку дивлячись, потрапляють пальцем у небо.

** **

А проте світ побудований досить прикро, і симпатична симбіоза двох egoїзмів таки урвалася, тріснула в слабшому кінці. Завинила в цьому наша героїня Гандзя.

Читач, очевидно, вже здогадався, знаючи сорокалітніх представниць Євіного роду.

Здогадався, що Гандзя закохалася... не на якихось там ідеалістичних вершинах, але звичайно-тілесно.

Не будемо (бо й не хочемо) описувати амурних перипетій Гандзі з вродливим чужинцем. Нам важко про це згадувати, бо, поперше, наш приятель Непартійний утратив джерело надхнення. А подруге — шкода Гандзі, бо вона надто дорого заплатила за збочення в бік “тілесного egoїзму”: одна-єдина донечка — чудова Ганнуся не побажала йти з мамою, воліла бути з батьком, хоч маму дуже любила. З ними обома (тобто, з батьком і донечкою) зберіг і далі тісний зв’язок Непартійний, вирвавши геть Гандзю із свого ліричного серця. Вирвав так грунтовно, що коли по двох роках Гандзя знову з’явилася в місті (“амурне щастя” тривало не довго!), то Непартійний не шукав нагоди стрінутись, а навіть уникав і волів не згадувати.

ПРО ДВІ ПОДРУЖЕНЬКИ І ДВА ПРОМОІННІ ДНІ

“Кажуть — гарно мріється ранньої весни. Дехто запевняє, що йому найкраще мріється під снігову заметіль, у довгі зимові ночі. Я ж особисто для мрій волю осінь — пору ніжно-трійливого суму і благаючих дрібки життя дерев та квітів”.

Прочитавши очима цей запис у своєму щоденнику, Рієн запалив цигарку, перешов упоперек разів два кімнату і сів за писемний стіл, готовий до мук творчості.

** **

Був чудовий день золотої осени, коли Рієн завітав на хутір в околиці Східнього побережжя, поблизу Чотиркутної Долини. Тут жила і працювала Ліяна — його давня знайома, з 8-літньою донечкою Лесею.

Давня знайома... А проте майже не знана, призабута. Бо те давнє знайомство, ще в скитальському таборі в Баварії, припало було на час велими складних душевних переживань, коли Рієн погнався був за синім птахом у постаті “жінки трьох континентів”. Називалась вона Христя, мала чорні очі і чорне врання. На голові важким плетивом лежало довго скручену косою чорне з полиском волосся.

Христя була химерна жінка: поєднувала в собі інстигутсько-дівочі високолетні мрії — з цинізмом базарниці; зворушливу безпосередність і щирість — з рафінованою облудою і лицемірством святенниці; врешті, тугу за глибоким коханням споріднених душ — з одвертим полюванням на “її типу” мужчин.

Дивовижну сполучку контрастів своєї вдачі Христя

усвідомлювала. Принаймні вона нераз казала тоном виклику: "Я — не така, як звичайні жінки". В цьому було хизування, але чулися й трагедійні нотки. В усякому разі хвилі чорного пессимізму накочувалися на неї досить часто.

Супроти цього химерного створіння з мятежною душою, з очима — раз каскадно-грайливими, то — дивись — вже повними чорного туску, — русява Ліяна з веселими карими очима і рівним, "прозорим" характером здавалася надто простою, навіть банальною. І такою Ріен її вважав аж до зустрічі в Новому світі. Та ще хто зна, чи й тепер, після 12-річного небачення, Ріен скоригував би свою помилку, якби не згадана вже восьмирічна Леся. Цеї милої доні він досі ніколи не бачив. Чув лише від людей, що вже по його виїзді з Європи Ліяна вийшла заміж, переселилася з чоловіком до Америки і невдовзі з ним розійшлася. Про причини цього говорили різно.

Перша зустріч Ріена з Ліяною на землі Вашінгтона відбулася в квартирі Христі — отже на зовсім несприятливому ґрунті. Ріен щось спитав про господиню, якої не було в хаті, і навіть не бачив Ліяниної донечки, що була в спальні, можливо, вже в ліжку. Ліяна була втомлена, бо щойно день перед цим приїхала здалеку в Хмарочосне місто, якого єона не знала, й не відала — що її тут чекає.

Але наступної візити Ріен застав Ліяну вже байдору і вкупі з донечкою, яка відразу звертала на себе увагу своєю активністю. Ріен у минулому, на Батьківщині, був учителем і дітей взагалі любив. Зокрема ж до Лесі відразу почув симпатію за її жвавість. Леся чомусь тут же охристила Ріена "босом" і почала показувати їйому своє "майно": ляльки, парфуми, різні фото і врешті шкільні книжки та зошити.

Щоб справити дівчинці приємність, Ріен мусів удавати, ніби те все його цікавить, навіть захоплює. По півгодині такого "контакту" Леся почала вже Ріенові наказувати: "Зробіть те, принесіть мені ось те, дивіться тільки на мене" і т. д.

Це було страшенно "по-жіночому", тобто всупереч усякій логіці: адже вона наказувала своєму "босові"! Ріенові це так сподобалося, що він без вагання прийняв Лесине запрошення: "Приходьте до нас щодня!"

І власне ця дружба з донечкою послужила як трамплін для щораз більшого здруження з мамою. Холод першої зустрічі швидко пішов у небуття.

Ліяна становила зовсім інший тип жінки, протилежний до її подруженьки, Христі. Тип весело-сонячний, а при тому й глибоко-родинний, материнський. І Ріен, хоч двічі попікся в подружньому житті, з насолодою потяг-ся до родинного тепла.

Проте їх взаємини не переступали певних меж: це була справжня “платоніка” — з ніжністю в голосі, в по-гляді очей, в дотиках рук. Словом, — та немодна тепер (а може й завжди) близькість двох різностатевих істот, якої жінки типу Христі не сприймають, ба навіть ви-сміють.

Ріен, ловлячи деколи грайливі вогники в очах Ліяни, не міг би з певністю сказати: скільки було з її боку гри, а скільки почуття. Але він не боявся бути смішним в очах Ліяни, ~~до~~ глибоко вірив у її внутрішню шляхетність. Головне ж, він був Ліяні безмежно вдячний за те, що вона збудила в ньому мрію і цим помогла йому вирватися з полону “чорної святеннниці”.

Перед самим від’здом із Східнього побережжя Ріенскористав із запрошення Ліяни і два дні гостював у неї в невеликому хуторі мальовничої околиці “Трьох Джерел”, далеко від задухи і гамору Хмарочосного міста. Цей хутир Ріен пізніше любив називати “Хутором двох Л” (тобто Ліяни і Лесі) і довго пам’ятав пов’язані з ним **два промінні дні**.

— Ви чудесна жінка: красуня і розумниця! — дивля-чись у гарні очі Ліяни, говорив Ріен першого дня гостю-вання. Йому було надзвичайно легко і приємно; почував себе свіжим і цікавим. Дивно, справді дивно, що раніш — і то ще навіть зовсім недавно, в Хмарочосному місті, між ними був холодок — наслідок посіяного Христею від-чуження. І де були його, Ріена, очі — що він не помічав раніш цієї яскравої жіночості Ліяни?..

— Ви сама втілена жіночість! І я не можу тепер вийти з дива, як Вас міг так не шанувати Ваш “суджений-не-об’їжджений”.

— Перестаньте бавитися в компліменти! Ось я розповім Христі, як Ви на два боки розсипаєтесь. А тим часом — ось Вам! Щоб менше базікали...

Тут Ліяна пальчиками вдарила Рієна по устах, роблячи це так спритно й мило, що він відчув велику насолоду, впіймавши ці пальчики і припавши до них устами.

— Ой, Лесю! “Бос” хоче забрати собі мамину ручку!
— кумедно боронячись другою рукою, гукнула Ліяна.

Було весело. Навіть дуже весело, бо Леся блиснула зубками і промовила:

— Босові можна — він наш френд!
— Ви мою Леся чимсь причарували: вона завжди на Вашому боці.

— Діти нюхомчулють добру людину.
— Оце Ви — добра людина?! Що сказала б Христя, якби почула цю Вашу самохвальбу!

Рієнові стало прикро.
— Чому Ви ввесь час тулите мене до Христі? Ви ж знаєте, що цю бездушну звабницю я вже давно хочу забути.

Настала павза і довгий взаємовипитувальний погляд очей.

— Я бачу — Ви не вірите мені, що Христя і я — вже остаточно чужі одне одному. Хоч мусіли чути про це від неї особисто.

— Та чула, і то декілька разів. А після того бачу — ви знову вдвох щось друкуєте, любенько розмовляєте...

— Те “любенько” — то вже для чужого ока. Христя для мене — як і я для неї — вже тільки минуле. Я бо цілком вихопився з її чаду. І найбільше допомогли мені в цьому власне Ви, дорога Ліяно!..

Ці слова в устах Рієна були ризиком — адже Ліяна завжди вважала себе приятелькою Христі. Але він не вагався їх вимовити, бо то таки була правда: тільки натура, протилежна до Христиної, повна жіночості і родинного тепла, могла дати йому силу відірватися від “чорної святенниці”.

Спущені долу Ліянині вії, закриваючи очі, непокоїли Рієна невідомістю. Він нахилився, щоб спіймати вираз очей.

Враз Ліяна глянула просто, і бризнув каскадом голосний сміх:

— От безсоромник! Не дам по вечері кави: пийте саму воду і наберіться розуму!

** **

По вечері почалися співи. Співали вдвох і втрьох з Лесею, співали надхненно, ентузіастично. Ріен взагалі любив співати, зокрема українські пісні, яких знов дуже багато. Ліяна щодо цього була гідна партнерка, хоч голосово вони не дуже пасували одне одному: альт Ліяни потребував до пари високого "першого тенора", тим часом як співацьке амплуа Ріена — "тенор другий". Але всі недоліки покривав ентузіастичний настрій, що його особливо посилювала участь у співах Лесі.

Наступного дня Ліяна знову від праці була вільна.

І знову — співи, сміх,, анекdotи. Під час коротких павз Леся тягнула Рієна пограти в "дурня", а разів зо два витягала з хати на подвір'я, щоб погратися м'ячем. Не бажаючи розлучатися з Ліяною, Ріен запрошуував і її, отже грали в м'яча втрьох.

Та два дні минуло швидко.

— Як я Вам вдячний! Це були два промінні дні. Чи будуть, чи повторяться вони ще? Оці милі жарти... оці пісні?

"І пісню ту, що ми колись співали,

Як скучить вже серденько, —заспівай..." — почув Ріен у відповідь на свої слова. Відразу підхопив:

"Хоч з піснею тією душі не вернеться спокій..." Ні, не хочу далі: дуже сумом повиті слова.

Тоді Ліяна враз:

"Забудь мене і те забудь,

Як нам колись горіла грудь..."

Не співала, а проказала ці слова, і з такою експресією, що донечка раптом підбігла до неї і тривожно спитаила:

— Матусю, ти хочеш плакати?

— Ні, доню! Мама хоче співати — ще і ще співати...

Проте співати вже було ніколи: була п'ята година по полуздні, а о шостій відходив потяг, що ним Ріен мав

від'їжджати. До станції було далеченько — час був вирушати в дорогу. Рієн почав прощатися.

— З Лесею — так; але зо мною ще рано: я хочу провести Вас пішки до станції. Я так люблю цю лісову дорогу...

Рієн похопився перечити:

— Ну, навіщо! А назад же Ви як?

— Дуже просто: візьму таксівку. Хіба Ви проти того, щоб годинку побути ще разом?..

Виглядало, що Ліянна хотіла подовжити “промінний день”. Чи міг Рієн відкинути такий йому дарунок?!

Ідучи дорогою, встеленою золотим листям осені, Рієн так і не зважився сказати Ліянні, що не далі як за три дні він від'їжджає аж на другий край континенту — і хто зна, чи вони ще будьколи побачаться. Що його спинило сказати про це Ліянні — не знав доладу. Але в душі потішав себе:

“Напишу з дороги: так певніше. А то ще може трапитися щось таке, що й не поїду. Тоді вийде, що я тільки “язиком молов”.

А вже в дорозі, з кожною миleoю збільшуваної відстані від Східнього Побережжя і “Хутора з двома Л”, Рієн виразно почував, що його виїзд невчасний і пахне авантюрою. Почував, що за всяку ціну він ще мусить зустрітися з тією, яка золотої осені подарувала йому два промінні дні.

Р А Я

(Любов “недорізаної буржуйки”)

Ми зустрілися ранньої осени в Межигір'ї, над Дніпром. Здається, були останні дні вересня. Перший подих в'янення торкнув зелень межигірських горбів, і від того в повітря розлитий був м'який, ніжний сум. Та його наче не відчувало гамірне товариство хлопців і дівчат — студентів керамічного технікуму. Запалені сонцем, відпочилі за літні вакації, вони щовечора виповняли околиці Межигір'я гомоном розмов, співом та дзвінким, без журним сміхом. Не хотіли від них відставати і старші учні місцевої трудшколи.

Блукав і я по тих горbach зелених, впивався запахом Дніпра і мрійно міряв даль очима.

На одному з найвищих межигірських горбів височів старий гіллястий дуб. Казали, що під ним колись спочивав і Дніпро споглядав наш великий Кобзар. Чи так справді було — тепер я старався б перевірити. Але тоді, маючи 25 років, я минулім не цікавився: око найперш фіксувало приманливі постаті дівчат, а вухо ловило їх дзвінкі голоси.

— Пробачте... може, покажете мені, як звідси найпростіше вийти до села, до школи? Сюди я йшла за людьми, а назад ось й не втраплю. Перший бо раз...

Переді мною стояла молода жінка з дівчинкою 5-6 років. Видно, надійшла десь збоку — не бачив досі.

— До школи? О, з найбільшою приємністю пройдуся з Вами — я вже й сам хотів вертатися: о 8:30 маю вчительську нараду.

— То ви теж педагог?

— Навіть з п'ятирічним стажем. Дозвольте відрекомендуватися: викладач мови й літератури в старших кля-

сах — Андрій Берестенко.

Подала маленьку ручку і якось манірно, з легким глузуванням:

— Але страшенно поважно... А такий молодий! У вас учні не втікають з лекцій?

— Дозвольте: як це учні можуть так порушувати "правила внутрішнього розпорядку трудових шкіл"? І чому, від чого втікати?

— Від вашої солідності, від "п'ятирічного стажу"!

Я не встиг на це щось сказати, як мою співрозмовницю енергійно смикнула за руку маленька Рая.

— Мамусю, я вже хочу їсти, а ти все дядю вчиш...

Інтервенція донечки нас розсмішила. А втім, мені і без цього було весело-смішно. Справді: до мене сміються такі вимовні, блакитні очі, а я наспроти — "з п'ятирічним стажем"!

Ми пішли. Обминаючи купці, що в одному місці дуже звужували стежку (ми йшли не звичайною дорогою, а стежкою навпростеъ), Рая щільно притулилася до мене, даючи місце своїй дівчинці.

— А ви нездогадливий, хоч і з п'тирічним стажем!

У тоні Раї чулося те саме легеньке кепкування:

— Бачите, що тісно, то могли б виступити вперед, або лишитися ззаду!..

Я не знайшов що сказати. А проте мені було весело, і я відбіг наперед так, що Рая гукнула:

— Куди ж ви? Гарний мені "кавалер" — покидає даму серед якихось хащів!

** **

Знайомство наше розвивалося хутко. Рая мала особливу манеру говорити з мужчинами. З усіма, не тільки зі мною: вона "дряпалася" (її власний вислів), тобто кепкувала з співрозмовника, наче випробовуючи його рівновагу і відпірність на колючки-удари по амбіції.

Проте, коли я запропонував їй одружитися (це було щось по трьох тижнях нашого знайомства), — Рая враз споважніла:

— Цього не буде! Та ѿ як ти можеш пропонувати таке,

коли ти ж мене зовсім не знаєш. Я не тільки старша за тебе двома роками, я — людина спустошена... Читав коли збірку Аверченка “Уламки розбитого вщент”? Отака ѿ — уламок вщент зруйнованого.

Серце мені враз щось затисло. Не слова самі так по-діяли, а тон, яким вони були сказані, ѿ серпанок смутку, що раптом поняв Раїні очі. А ще хвилина — і я помітив у неї досі небачені, ледь уловні лінії-борозенки обабіч уст.

** **

— Сідай-но ближче, я тобі дещо розповім.

Рая виняла з шухляди якусь фотографію і подала мені. На фото була вона з якимсь мужчиною в уніформі і з великою шапкою-папахою на голові.

— Оця кудлата папаха — це мій перший чоловік, начальник міліції в Сквирі. Він мене взяв брутально, гвалтом — під час погрому нашої садиби якимсь “пролетарським отрядом імені Маркса і Енгельса”. Але не кинув потім, прив’язався і, як сам висловлювався — “оформив процедуру в ЗАГС-і”.* Говорив, що любить мене, і радо повернув би — якби міг — життя моєї родини (батька моого, матір і брата забито тієї жахливої ночі). Але я в ньому, поза папахою, не бачила, здається, нічого. Та ще лячно мені було завжди, коли він підходив до мене, як до жінки.

А найгірше — оті п’яні оргії, що їх він нераз улаштовував з приятелями в нашім домі (домі моїх батьків, що його мій чоловік собі успадкував).

— Для своїх корешків — не шкодую нічого — сьогодні нема власності! — вигукував п’яний, як дим, начміл.

Чи ж це не було виразне запрошення, підбадьорення “корешків”?

А що я могла зробити, який опір вчинити? Я — “недорізана буржуйка”?

— “Служі чесно ділу революції”!

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

* ЗАГС — Запис актів громадянського стану. Установа, де реєструють в Сов. Союзі шлюби, народження, смерть.

В цих словах і реготі вчувалася й погроза.

Я не видержав:

— Раю, прошу тебе, — для чого ти все це мені оповідаєш?

— Бо мені тебе жаль... За тебе турбота — чи ти розумієш?

Але я не розумів:

— Який жорстокий жаль!

— Жаль і любов, Андрійку, — Рая ніжно торкнулась моєї руки. — Але слухай далі.

І вона показала мені другу фотокартку.

— А цей герой — шахтар Донбасу. Цього я любила.

Хоч жити з ним довго не могла. Гарний на вроду і дужий був мужчина, але без душі і розбещений докраю. Нами, жінками розбещений.

Я ще раз поглянув на фото. З нього дивилось обличчя здоров'яка з буйною шевелюрою і самопевним виглядом життєвого переможця.

Мене схопила заздрість — таке негарне, бридке почуття. Я спробував переключити розмову, чи радше її розповіді:

— Стривай, Раю: а де ж дівся твій начміл?

— Начміл, ота папаха? — Рая відірвалася від фото і повернула до мене зволожені очі.

— Загинув, пильнуючиsovетських кордонів. На Далекому Сході, на манджурському пограниччі то було. Наказали йому аж туди їхати, чи сам захотів — не знаю додаду. Але мене потяг із собою, хоч Галі моїй щойно рік тоді минув. Одної ночі не вернувся, впав. Казали — в сутиці з китайськими бандитами чи контрабандистами. Точно не довідалась: чи-ж не все одно мені?..

Я не мала для чого та й не хотіла залишатися на Далекому Сході і вернулась в Україну, до рідної Сквири. Хоч і тут у мене з рідних та близьких нікого не було, та все ж...

Подорожувати було важко, бо ще Гая нездужала якраз. Та, спасибі йому, допоміг один військовик, що їхав до Києва, казав — у двомісячну відпустку. Також чіплявся потім, у Сквиру приїздив. Та я вже вміла собі зарадити і якось відчепила його...

— Раюсю, дорогенька! — ти ж знаєш, що мене цей твій лексикон дратує: “причепила”, “відчепила”... Чому ти робиш мені боляче?

— А чому ти не хочеш слухати про шахтаря, про мою — “таки да любов”? Думаєш — що як ти “купив” мене молодістю і межигірським повітрям, то вже можеш і вимоги мені ставити? Іди геть і не приходь, аж поки тебе не покличу!

Я перепрошував Раю довго і, здавалося, безнадійно. Аж коли я визнав, що мені до Сашка (так звали Райного шахтаря) — як від землі до неба, і я ладен про нього слухати цілу добу — Раю розсміялася:

— Так і видно, що тобі мало одного скінченого вишу.* Плетеш бозна що. Та ми, жінки, це любимо. Тож слухай далі.

Сашко приїхав у Бочарівку (село, де я вчителювала по скінченні тримісячних учительських курсів) на побуванку до родичів — був родом із цього села чи щось таке. Стрілися вперше на шкільному вечорі пам'яті Шевченка. Відразу полонив мене — такий герой! Грошей мав, як на сільські обставини, багато і був щедрий.

По двох місяцях ми зареєстрували в загсі наш шлюб, і я поїхала з ним на Донбас. Він далі працював у шахті, а я стала за вчительку в школі: в робітничому селищі, де ми оселились, школа була велика і дістати вчительську посаду було легко.

Та вже по кількох днях мені сказали, що мій Сашко має в цім селищі аж дві коханки. Не вірила. Та скоро довелось повірити. Раз, другий не прийшов Сашко наніч додому. Почала я за ним бігати, шукати. А знаходила — коханки його глузували з мене.

“Чи тобі шкода? Не бійся — для тебе, такої тарані, його ще вистачить!” Інші ще й з порадами накидались: “А хто ж тобі боронить завести собі коханця збоку? Подумаєш — яка святенниця!”

Побила я одну. На вулиці. Не знаю, як і здужала, бо супроти мене була ця хвойда, як бик. Щож? За це Саш-

* Виш — вища школа.

ко, прийшовши додому п'яний, побив боляче мене. Тоді я сказала сама собі:

“По цей дуб — миля!”

І другого дня, взявши Галю і найпотрібніші речі, вибралася геть. Пішла жити в школу. Завідувач знову знав мої обставини і з своїх трьох кімнат одну відступив мені, а кухнею користувалися спільно. Жінка його була добра людина, і мені там було б непогано, якби не отой розголос у селищі та... щоденні візити Сашка... Любила я його і не мала сили прогнати. Більше того: повірила його облудним обіцянкам не волочитися більше і вернулася в його хату.

Зробивши павзу, Раю підняла на мене очі, немов сподіваючись якоїсь реакції.

Та я мовчав, і Раю заговорила знову:

— Справді, якийсь місяць Сашко тримався дому, не пив і я вже навіть зважилася була мати від нього дитину.

Аж тут трапилось несподіване: я захворіла на запалення легень, і мій же Сашко відвіз мене в лікарню. Три тижні лежала я там, і ні разу Сашко не навідався до мене — за молодицями не мав часу. Одна, сердобольна, сама прийшла до мене в лікарню і все розповіла. Про себе хвалилася, що прогнала Сашка з-перед очей.

— І ти могла таке дрантя любити?! — не стерпів я.

Але Раю була тепер цілком у полоні спогадів і слів моїх, здається, не чула.

Та я помилився. За хвилину жорстока фалдочки позначилася біля її уст і впали слова: “То був кінець!”

Рая наче щось змахнула з очей — хоч сліз я не бачив — і по павзі енергійно вела далі:

— Велика злість мене взяла і завзяття — будь-що будь не піддатися! Це, мабуть, найбільше й прискорило мое одужання. Наблизився якраз кінець шкільного року, і в голові мені вже склався плян: лишити геть Донбас і вернутися на Київщину. Влітку бо, під час вакацій, найзручніше було пошукати посаду в школі.

І я вийшла. Сашкові нічого вже й не казала: вибрала час, коли був на роботі. Завідувач школи і його дружина допомогли мені швидко зібратися і відвезли на станцію,

посадили мене й донечку в поїзд.

Я дістала місце вчительки-груповода таки недалеко Києва, в містечку Гостомлі.

І щоб ти думав? Сашко якось розвідав, де я, і через півроку приїхав. Та я вже навіть не пустила його в хату. Стовбичив під дверима чи не пів доби. Аж нарешті я через сусідку дала знати в сільраду.

Рая знову махнула хусткою коло очей. Мабуть, просто машинально. Автім, я почував ніяковість придивлятися. Зідхнувши, Раю продовжувала:

— Не грозив помстою, але нахвалився, що ще повернеться, — коли відходив геть із сільвиконавцем.

І далі, вже іншим тоном, — чи то наївно, чи то зухвало (так уміла лише вона, “спустошена” Раю):

— Не траплявся мені більше такий темпераментний мужчина! Не рівня...

Докінчила фразу промовистим поглядом у мій бік.

Це починалося знайоме мені “дряпання”: Раю била по моєму мужеському самолюbstву, “задавалась” минулими коханцями тощо: мовляв — чи буде й після цього він (тобто я!) закликати одружитися, заснувати родинне гніздечко?

Сподівалась, мабуть, що ні.

А я таки закликав, просив. Не зважаючи на все почуте, на її “переобтяжений життєвий шлях”, на цинізм заяви про темперамент.

Здається, моя наїvnість її зворушила.

— Дай подумати, Андрійку, — промовила з ніжністю і водночас сумно. — До суботи я тобі скажу: ТАК чи НІ.

Потім додала немов з докором:

— А мою розповідь ти не цілком збагнув...

У суботу я застав Раю не саму: їй товаришив якийсь міцно збудований мужчина, якого обличчя враз нагадало мені foto Сашки-шахтаря.

Це й справді був він — “з поворотом” для Раї, а жива відповідь “НІ” — для мене.

КІНЕЦЬ ПАДИШАХА

(Розповідь свідка)

Кожної суботи у Головченків збиралася десяток-півтора гостей для так званої "Години поза джабом". Часами дискутували — найбільше з приводу нової книжки або щойно баченого фільму; часами хтось оповідав якусь небуваль, присягаючись, що це суща правда; деколи виходилася волонтером якийсь "горе-соліст" чи "горе-декляматор". Бувало й так, що товариство пробувало заспівати гуртом хорову пісню.

Та принада "субот" була в так званих "інтермедіях", тобто — кажучи просто — в експромтних репліках звідсіль-звідтіль, що блискавками шугали по кімнаті, пов'язували і роз'єднували пари, тріо, гурт, творили незмушенну атмосферу грайливих дотепів і сміху.

Очевидно, — як і належиться в цих випадках — була якась центральна точка тяжіння, сказати б так, "нерв" цих вечорів. Цим нервом була господиня дому — Менелая.

Власне кажучи, справжнє ім'я її було Меланя, а "суботники" звали її Мелася, або ще коротше — Мася, аж поки на овіді не з'явився Падишах. Цей одразу перейменував Меланю на Менелаю, бувши закоханий в античну добу — як, зрештою, більшість "суботників".

Менелая була дуже ефектна жінка з трохи блідим овальним лицем і зелено-коричневими очима. Автім, найстарший віком "суботник" Панько Бурулька запевняв, що очі Менелаї — "сіро-бурі-малинові", а Падишах признався, що йому для визначення "бракує слів".

Тут належить сказати, що поза "суботами" Падишах мав ім'я — Дмитро Тетеря, а Падишахом охрестив його не хто інший, як згаданий уже Панько Бурулька.

Було це так. Коли першого дня появи Тетеря від звернених на нього звідусіль поглядів і запитів гостей розгубився і червонів, як панночка, Менелая поспішила взяти новоприбулого під свою опіку. А під кінець вечора заявила так, щоб усі почули:

— Наш новачок дуже мілив і цікавий. Він пропонує мені взяти інше, античне ім'я — Менелая. Це мені дуже сподобалось. Але я забула — які ж підстави... повторіть, — звернулася вона до новачка: — які ж мотиви...

— Ви поєднуєте красу старогрецької Гелени і мужність її чоловіка — царя Менелая... — несміло промовив той.

— Так, так. Славно! Менелая! — залунали звідусіль схвальні вигуки.

Устав Панько Бурулька.

— На "Менелаю" ми всі згідні. Але за цо стільки уваги новакові?.. Подумаєш — який "Падишах"!

З того дня новоприбулого поета інакше, як Падишахом, у суботньому товаристві ніхто не називав.

** **

Мирно, без струсів спливали у вічність тижні за тижнями, а з ними й наші суботи. Завжди все було гаразд, тобто так, як і раніш — гамірно, без журно, дотепно.

Але в повітрі вже чулася тривога. Росла вона щораз дужче — і всі бачили, що джерело її — в нетолеранції Менелай щодо Падишаха; нетолеранції тим більш дивній, що попервах вона його виразно фаворизувала.

Тут до речі згадати, що всі чоловіки суботнього товариства були в Менелаю закохані: хто більше, хто менше, залежно від вдачі. Трагедій з того не було досі ніяких, завдяки надзвичайному тактові нашої господині: вона назовні нікого не вирізняла якоюсь спеціальною ласкою чи увагою — всі "суботники" були їй бажані й милі, для всіх вона мала ласкаву й милу усмішку господині.

Зрештою, всі також пам'ятали, що перебувають в сімейному домі і мають перед собою гармонійне, повне злагоди і любови подружжя. Хоч Аркадій (так називався чоловік Менелай) в суботньому товаристві бував рідко,

змушений періодично — яко контролер — об'їжджати досить велику округу.

Але в даному випадку — тобто щодо взаємин Менелаї й Падишаха — трапилася якась помилка. Не берусь впевнити, але, здається, таки з вини Менелаї: надто вже підносила вона спершу Падишаха — як поета і новеліста.

Хоч, беручи тверезо, хто ж змушував Падишаха бути таким наївним, і любов Менелаї до його творів приймати за любов до нього самого?..

Але що справді варте найбільшого осуду — так це те, що Менелая тепер “витягала на сонце” інтимну стопрінку Падишаха, яку він відкрив їй, очевидячки, в часі короткої дружби. Річ у тім, що Падишах мав наречену, на яку чекав уже сьомий рік. Була вона, як та казкова царівна, за морями-океанами, десь у тропічних пралісах Гвіней, куди її закинула емігрантська доля. Про цю “заморську наречену” Падишаха донедавна із “суботників” знов лише я. А тепер знали всі, бо Менелая, відчувши над поетом свою владу, в живі очі збиткувалася:

— Ви знову мені присвятили поезію? А коли ж ви присвятите своїй нареченій — отій за морями-океанами?

Призватися — ніхто з нас не розумів: як це могло статися, що наша господиня — звичайно така вибачлива і ласкова, зокрема до учасників наших сходин, — щодо Падишаха з якогось часу стала на позицію неприхованого глуму. Щось несамовите!

Нераз kortіло заступитися за покривденого, сказати щось в його обороні. Але тоді — прощай “суботи”! А ми до них так привикли... Так ними дорожили... Тож ніхто й не відважився.

** **

Та кінець “суботам” таки прийшов. А водночас прийшов і кінець Падишахові і... кінець Менелаї — як світловому образові “суботньої цариці”.

Скажете — жаль!

Так — мушу потвердити: жаль та ще й великий...

А сталося це минулого місяця.

Чергової суботи прибули на сходини якісь два молод-

ці з розкошланими чубами і очі вбираючими краватками на всі груди. Товариству представила їх сама господиня:

— Наші молоді поети: Ікс та Екс.

Що ж, гадаємо собі — поетичного полку побільшало... Не один Падишах пишатиметься та кпинів господині зазнаватиме.

Наприкінці вечора Менелая оповістила:

— Ми тепер маємо в себе аж трьох поетів. Тож наступної суботи відбудеться спеціальний конкурсний “Вечір поетів”, на якому кожен з них має прочитати найкращу свою поезію — очевидно, ніде ще не друковану. На головного суддю вже запрошено відомого критика з Нью-Йорку!

Пошукавши очима Падишаха, Менелая кивком голови покликала його ближче і промовила не то в жарт, не то серйозно:

— Глядіть мені: як дасте слабину, то відразу напишу вашій нареченій!

Я спіймав Падишахів погляд на Менелаю, потім стрінувся очима з ним. Брр!.. Скажу вам, що я не хотів би бути на його місці...

Одягаючи пальто, я навмисне довго не попадав у рукав і почув благання Падишаха, що виходив останнім:

— Мелю! І коли ж цьому буде кінець?..

— Як то?! Не розумію: по-моєму, давно вже скінчено, бо... й не було нічого!

Голос Менелаї звучав терпко і наче подратовано.

— Але щодо “субот” — вельми прошу! Ви маєте такі права, як і всі інші.

** **
* *

На “Вечір поетів” прийшли майже всі “суботники”. Прибулий з Нью-Йорку критик ледве не зіпсував стилю, пропонуючи “для проведення вечора” обрати президію і встановити регламент. Його відразу накрили мокрим рядном:

— Яку президію? Може ще мандатну комісію?! У нас є господиня!

Спочатку вислухали поезії обох нових молодців.

Не знати, чи вони між собою зговорились і свідомо поділили ролі, чи вийшло так випадково, але поезії їх були взаємно-полярні, чи пак цілком протилежні характером. Ікс безнадійним голосом читав таку ж безнадійно-трагічну баляду про трьох юнаків і трьох дівчат, які наче змовилися “любити навпаки”: тобто кожен юнак любив ту юнку, яка любила не його, а іншого. Отже, шість осіб — шість душевних драм, ціле море мук і страждання.

Зате поема Екса була суцільний “штурм унд дранг” і “грім перемоги”: герой поеми перемагає і здобуває всіх і все: жінок і чужі царства, океани і Харона, динозаврів і Буцефала, Арктику і Антарктику.

Під кінець поеми автор дійшов такого завзяття, що господиня підійшла до нього і ніби жартома, але з виразною міною торкнула рукою його чоло, а Панько Бурулька її негайно підтримав, кинувши голосну заввагу, що “жарівки ось-ось погаснуть”.

Після цього Екс спустився на октаву нижче, але попередив, що “низом у нього виходить єрунда”.

Автім, герой його поеми і так уже встиг скорити все на світі, і йому лишилося тільки “заснути багатирським сном”.

Дійшла черга до Падишаха. Було видно, що він хвильовався: перегортав без потреби тих кілька аркушів, що перед ним лежали, нервово покашлював.

Нарешті почав:

Моя пісня

“До Вас моя пісня, печаллю налита,
До Вас моя пісня — пекуча жага.
До Вас в нічнійтиші творю я молитву —
І квітнутъ жоржини-слова.

Чи спинитесь слухать (цього не вгадаю!)
Ви пісню моєї душі?..
Почутъ її може лише той, хто кохає.
А Ви ж... не кажіть — хай надію я маю,
Хай мрію лелію в душі!..

Скажіть хіба зорям — я в них запитаю,
Скажіть чорнобривцям в моєму саду.
Скажіть цвіт-калині в зеленому гаю —
Туди по одвіт я прийду.

Прийду — не прийду, а почую, пізнаю:
Не розум — так серце вгадає.
І, таму поклавши, я серце здавлю,
Уста ж прошепочутъ: “Люблю!”

Для Вас моя пісня, печаллю повита.
Для Вас моя пісня — буренна жага.
Для Вас в нічній тиші творю я молитву —
І кров'ю стікають слова...

Хвилину тривала мертвa тиша — так полонила всіх почута “Моя пісня”.

Вже відійшов і сів на своє місце в гурті Падишах. Нотував щось у своєму записнику нью-йоркський критик. Заскрипів необережно чийсь стілець. Пара осіб витирали хусточкою раптом спіtnілі обличчя. Вирази ж облич у всіх були такі, ніби вони бачили перед собою привид: зранене серце, з якого повільно стікала кров.

Хтось мав порушити гнітуючу тишу.

Нарешті озвалась Менелая. Її підкреслено вимовлені слова важкими холодними краплями падали на наші розпалені голови:

— А що з цього приводу скаже Нью-Йорк?

І повернулась усією постаттю вбік відомого критика. На Падишаха ж навіть не поглянула.

— Гм... Безумовно, остання річ — найсильніша... — з почуттям власної гідності почав критик. — Ось тільки... але ж... у деяких місцях...

Зненацька в гурті присутніх зчинився якийсь рух, сум'яття. Повітря розітнув тривожний вигук: “Що з вами?!”

Це гукнув Бурулька, вмощаючи на стільці сполотні-лого Падишаха

Враз підбігла Менелая.

Падишах відкрив очі і простяг руку, а в ній білів лист. Що за лист?..

Ніхто не зінав. Та й чи до листів було в ту мить?!

Хтось лив воду на Падишаха. Бурулька звільняв його шию від краватки, розстібав сорочку. Хтось побіг до телефона кликати амбулянс. За ним також Менелая.

Коли біля уст Падишаха замаяв червоний візерунок, у кімнаті чорним птахом шугнув понад голови чийсь вигук:

— “Його вбила зрада!..”

Це був сигнал. Зрінали і падали, важко ранили гострокутні брили:

— Вбила власна зрада!..

— Вбила химера!..

— Убив хижий крук — Менелая!..

Я здригнувся: **це ж бо я сам вигукнув.**

І в цю мить я завважив Менелаю: вона стояла біля телефона з листом у руці. (Чи то справді був лист “заморської нареченої”?..)

Повний гніву, я ступив крок, щоб шпурнути їй “хижого крука” в обличчя.

Та раптом Менелая обернулась: на мене глянуло розтрощене обличчя з болісно-винуватим виразом очей. Не було “хижого крука” — був страшний біль!

І був біль моого серця.

Амбулянсова обслуга обережно виносила Падишаха.

ЛЮБОВ — СМЕРТЬ — ЖИТТЯ

Це було на фронті великої війни. В кулеметну чоту нашого батальйону, після жорстоких боїв, що забрали нам половину людей, прислали поповнення — самі молоді хлопці 18-19 років.

На їх щастя, бої цілком ущухли і абсолютна тиша тривала майже місяць. Прибулі хлопці цілими днями розпитували нас, старших бійців, про різні фронтові пригоди і пережиття. Майже кожен молодик був, як тоді казали, “підшефним” котрогось із старших, якого завжди держався в позаслужбові години і, сказати б так, навчався “вояцької політграмоти”, що нічого спільногого не мала з набридливим бубнінням сторожів партійної моралі — по-літруків.

У мене “підшефним” був 19-літній Василь Терпенко — соромливий, тихий юнак з мрійним поглядом сіро-блакитних очей. Нікого з родичів у Василя не було: сім'я його батька померла 1933 року з голоду, його забрав був до себе учитель, що також вже помер — перед самою війною. Учитель той допоміг хлопцеві вступити до школи ФЗН, де він мав повне утримання.

Василько мені дуже сподобався, як і я йому, і незабаром між нами встановилися відносини близьких друзів, хоч у звертанні до мене він чомусь волів таки “ви”. Була у Василька наречена, від якої він раз-у-раз діставав дуже милі, зворушливі листи.

З якогось часу я помітив, що мій Василько частенько вибирається на прогулянки сам, без мене. При цьому якась незвична журба і заклопотаність позначили досі безхмарне обличчя юнака. Спочатку він не хотів мені сказати —

в чому справа. Потім, дуже соромлячись, виклав мені свої турботи: його останній лист до Галі (так звалася його наречена), як видно, до неї чомусь не дійшов. І ось вона на днях прислала йому листа, писаного у формі гарного вірша. Йому дуже хочеться відписати Галі теж віршовано. Проте він ось уже третій день мороочиться — і нічого путного в нього не виходить.

— Мені соромно вам докучати, — завершив свою мову Василько. — Але коли б ви згодилися мені в цьому помогти... Я читав ваші поезії ще вдома...

— Я завжди радий помогти тобі, Васильку. Але, на самперед, я мушу прочитати Галин лист до тебе... Чи сам мені ти прочитай...

Василько зразу ж сягнув у кишеню.

На листку поштового паперу, чепурно обведений рамочкою кольоворовими олівцями, дбайливим письмом, був виписаний вірш:

“Ой печаль, Васильку: лист тобі послала,
А одвіту й досі — місяць вже — нема.
Чи забув, коханий, рідну свою Галю?
Чи — хай Бог боронить! — недуга яка
І лежиш в шпиталі? І не бачиш Галі,
А навколо тебе — слізни, кров і тьма?..
Напиши, щоб знала, щоб Бога благала —
Без тебе ж, Васильку, не зможу я жити...
З думкою про тебе день стрічає Галя,
З думкою про тебе — ніч мені біжить.
Часто мені сняться квіти луговії
(Пам'ятаєш — рвали разом їх колись!).
А тепер луги ті вкрили сніговії,
І гаї безлисті сумом понялисъ...
Будь же, мицій, бачний в небезпеці бою,
Поможи нам, Боже, волю захистить!
Пам'ятай, що серцем завжди я з тобою,
Що без тебе, любий, я не в силі жити!..

Вірш мені страшенно сподобався. Як живі встали в моїй уяві юнак і дівчина серед моря лугової зелені та квітів. Я тут же відразу сів на пеньок — і за пів години вже

читав із свого записника нібито Василькову відповідь Галі:

“Пишеши ти, що думкою про мене
День гаптуєш білий, чорну ніч.
Сниться, мов, тобі той луг зелений —
Квіти ми там рвали пліч-у-пліч.

Люба! Мрію й я лише про тебе,
Згадую у тузі все той час,
Як, бувало, вже до хати треба —
Гай вишневий не пускає нас.

Не турбуйся, рідна, що загину:
Доки любиш ти — твоя любов
Береже в боях мене невпинно,
Щоб я міг прийти до тебе знов.

I пиши частіше, люба Галю,
Кожен лист твій — це цілющий дар,
В душу віри струм мені вливає,
Повний ласки і кохання чар.

Я вернуся — вір! — прийду з походу,
Дійсністю нам стане ґроно мрій —
Уст п'янких цілунком, чаром вроди
Стрінеш мене, ставши на поріг!”

Розплакався Василько — чутливий юнак був. Попросив прочитати йому ще раз. I ось, услухуючись тепер у власну поезію, я відчув, як у душу мені невідомими шляхами вдирається важке передчуття.

“Звідки? Чому?.. — пробував я аналізувати. — Адже тон поезії загалом бадьорий: я прийду з походу!

— Це, мабуть, сльози Василька таке передчуття мені навіяли, — вхопився я за перший здогад. — Несподівані якісь вони, іраціональні...”

Минуло два тижні, і Василько дістав Галіну відповідь на листа-поезію.

“Ти, Васильку, нечемне поросятко! — з ніжним докором і водночас захоплено писала Галя: — Чому не призначався досі, що можеш писати такі гарні поезії? Хіба можна бути таким потайним перед Галею? Одне тільки мене дивує: чому від твого листа-поезії на мене повіяло

таким смутком?.. А оце сьогодні знову читала — і аж ридати хочеться..."

Я далі вже майже не слухав: мені знову навернулось мое важке передчуття і Василькові сльози під час нашого читання.

** **

Незабаром на нашій ділянці фронту почалися жорстокі бої. Під натиском грізного ворога ми повільно, з упертими боями, відходили на схід. Листи від Галі тепер, коли вона довідалась про наші безперервні бої, виявили таку безоднію хвилювання за Василькову долю, що я не мав сили їх слухати. Відчувалося, що Галя справді не перебільшує, коли пише, що живе лише Васильком і для нього.

І ось одного дня Василько впав. Було це вже тоді, коли фронт наш геть пошматовано, ворог у багатьох місцях опинився попереду відступаючих наших частин, і піорізнені групки вояків, що не хотіли йти в полон, рятувалися, як хто міг.

Я й Василько два тижні брели лісами на схід, сподіваючись десь наблизитись до своїх і вихопитися з оточення. Ми таки, мабуть, підійшли були до лінії фронту, бо чули попереду на широкому просторі невгаваючу музику бою. Вона до того ж наближалась до нас — як видно, ворог тут відступав.

Це нас дуже втішило. Але разом з цим подиктувало потребу знайти якийсь сковок, щоб не потрапити на очі розлюченому ворогові перед самим рятунком. Ліворуч, на віддалі сотні метрів, починалася гущавина, що сягала, мабуть, до самої річки. Туди й скерували ми свої приспішені кроки. І раптом якась заблукана куля повалила Василька на землю.

На війні людина нібіто щодня повинна бути готова до смерті. Але смерть від навмання пущеної кулі, до того ж напевно рукою своїх, бо летіла від фронту, — видалась мені жахливим безглаздям.

Опритомнівши по першому безпам'ятті, Василько заспішив, перемагаючи біль:

— Не сповіщайте Галі, що я впав. І взагалі хай ніхто

не знає... бо можуть передати... Пишіть їй далі так, начебто я писав... віршем частіше... так гарно виходить. А як стрінетесь...

Далі Василько говорiti не міг.

Я хотів спорудити могилку своєму другові, носієві великої, жертвенної любові.

“Адже Галя колись мене спитає... може схоче й побачити вічний спочинок свого Василька... Як же я знайду місце? Як покажу?...” — зринали й пересувалися в голові моїй думки.

Але в мене не було зовсім знаряддя, щоб копати, а ґрунт навколо був досить твердий. Тоді я пригадав, що вчора, оминаючи з Васильком закрут ріки, ми бачили в одному місці берега попелясто-жовті заглибини-печери. Це мусіло бути близько.

На щастя, бій ущух. Я підняв безживне тіло друга і ледве-ледве дотягнувся з ним до одної з прибережних печер. Тут я останками сил вигріб у піску яму, поклав і засипав тіло Василька. Після цього тут же впав у глибокий сон.

Як довго я спав — цього не знаю. Гула знайома оркестра бою і, зорієнтувавшись у напрямі, я здогадався, що перебуваю вже по “своєму” боці фронту.

Треба було конче якось позначити місце Василькової могили. Але як? Хреста я не міг голими руками зробити, а будь-яка інша річ, залишена в печері, нічого не говорила і могла бути викинена чи забрана кимсь при першій нагоді.

Я окинув оком довкілля і завважив ніжний стовбур берестини, що стояла самотньо поблизу печери. Пазурями, що відросли в часі мандрів, я на стовбурі береста викарбував: “ВАСИЛЬ ТЕРПЕНКО. Жовтень, 1942”. Відповівши, я тим же способом над прізвищем поставив хрест.

Розуміється, Василькову волю щодо листування я виконав. Я почував обов’язок підтримувати ту чоловіко-любну брехню, що її, як відомо, дозволяє навіть Святе Письмо.

У ті незвичайні дні нікого на фронті не дивувало, що приходять листи на стару адресу, в полк чи батальйон, де бійця адресата нема вже з півроку, і взагалі не-

відомо чи він ще живе.

Щодо Василька, то в батальйоні (бо я таки відшукав своїх) вважали, що він ще з'явиться, як з'явилося після ліквідації ворожого перстня багато інших. А покищо його листи доручали мені — всі бо знали, що я його найближчий приятель і опікун. Прибуде в сотню — всі йому передам.

“Напиши коли пару слів — хто це там у нього є: мати чи сестра — заспокій. Мовляв, Василька бачили живого у групі вояків, що вже вирвалися з ворожого перстня і швидко з'являться: кожен у свою частину. Тоді, мовляв, Василько сам напише.” — Так одного разу скав мені сам командир сотні.

Тим часом Галя з матір'ю і старшою сестрою Надею, якої чоловіка вбито ще на початку війни, не захотіли оставатися на окупованих ворогом насижених місцях і евакуювалися вглиб запілля. В евакуаційній паніці вантажне авто, що ним їхала родина Галі, зударилося з іншим, і Галі пошкоджено праву руку. Тому хай Василько не дивується і дарує невковирність письма: лист писаний лівою рукою і, мабуть, доведеться так писати ще довго.

Якась тінь сумніву пересунулась у моїй голові, коли я вичитував це з довгого листа Галі; писаний він був справді іншим, ніж звичайно, дуже незgrabним письмом. Ale весь характер листа і особливо кінцеві фрази, повні благань до Василька берегти себе, дихали тою самою віddаністю і безмежною любов'ю Галі. Тож сумнів мій швидко розтанув.

Після цього прийшло мое поранення. Санітарний поїзд завіз мене в тилове місто Х., де я два місяці перебув у шпиталі. Листування з Галею не припинялось, а в шпиталі знали, що **Василь Терпенко** — то мій літературний псевдонім. Це ж саме “псевдо” я приніс із собою в ту військову частину, зовсім для мене нову, куди мене послали після повного одужання.

Наблизався кінець війни і наша перемога. З листів

я знов, що Галя з матір'ю і сестрою повернулися в рідний Хорол, і Галя тепер там учителює. Лише хатину, де вони жили, війна геть знищила, і тепер вони живуть у передмісті.

Не чекаючи демобілізації, що могла прийти до мене ще нескоро, я відпросився в місячну відпустку з фронту і поїхав до Галі.

Хорол — місто невелике, а передмістя — і того менше. Потрібну вулицю і дім я знайшов швидко. На мій стук вийшла худенька жінка років тридцяти п'яти, з дуже гарними великими очима.

— Чи я можу бачити Галю? Я од Василя Терпенка, з фронту...

— Ой!.. — хитнулась на одвірок жінка, ледве не впавши.

Я миттю скочив наперед і підтримав її, зворушений невідомістю. До нас поспішила старечими кроками мати і ввела обох усередину.

Ми сиділи всі троє в невеличкій їdalyni за столом. Я мусів з'їсти вечерю і після того розповісти все про Василька і про себе. Вони ще не сказали — де ж Галя? Та мені було ясно, а внутрішне чуття наказувало не нагліти, навіть якби вони цього вечора взагалі нічого не відкрили.

** **

— Що спонукало вас заступити сестру в листуванні? — спитав я Надю другого дня, вже після того, як вона розповіла мені про трагічний наслідок зудару авт.

— Те саме, що вас — заступити Василька.

Ми дивилися в очі одне одному довго, невідривно, і мовчали.

“Любов — смерть — життя..., любов — смерть — життя...” — вогнисто трасували в моїй свідомості три слова. Та як їх сказати, як пов’язати логічною дією?..

Нарешті я наважився. Я взяв у свої долоні теплу руку маленької жінки з великими очима і сказав, хвилюючись:

— Надю!.. Дорога Надю! Ця велика любов не повинна вмерти. Ми мусимо дати їй дальше життя!..

І маленька жінка мене зрозуміла. Безмірною ласкою світились їй очі, коли вона стиха промовила:

— Так, любий. Я готова на твій поклик... Я готова творити далі живу легенду про невмирущу любов!..

ПРО ЩО ПЛАКАЛА СКРИПКА

Трапилося мені бути у гостині в знайомого подружжя Гнатенків, з нагоди приїзду до них свояка з Канади. У телефонному запрошені на гостину мені не назвали цього свояка, бож, зрештою, це не могло мати для мене більшої ваги. До Гнатенків я охоче заходив і без будь-якого специального приводу.

Та прийшовши, я побачив там свого давнього знайомого, ще з часу перебування в ділі-таборах у Німеччині. Звали його Андрій Петрович. У таборі я нераз слухав, разом з іншими, його "тирликання" на скрипці, яку він ніби то вивіз ще з України. Пам'ятаю, що техніка його гри була невисока — був він самоук. З його гри і з самої його старенької скрипки слухачі злегка, по-дружньому глузували, іменуючи скрипку "недорізаний Страдіваріос".

Не бачивши яких років дванадцять, я і Андрій Петрович, як водиться, стали пригадувати одне одному спільно пережиті перипетії таборового ділістського життя, розпитували взаємно про спільніх знайомих: хто і що тепер та в якому місті?

— Ну, а "недорізаного Страдіваріоса" ще не викинули в "гарбідж"?

— Ні, маю навіть з собою.

Ми попросили гостя заграти.

Андрій Петрович спершу відмовлявся; проте швидко "здав позицію" і з дорожньої валізи витяг скрипку. За хвилину настроїв її і заграв.

Вже перші добуті із скрипки звуки впевнили мене, що Андрій Петрович не забував скрипки ці 12 років; помітно було велику вправність. Проте по кількох хвилинах я про вправність уже не думав: був цілком поглинений, полонений звуками скрипки. Вона промовляла так яскраво, що

я забув місце, час, своїх сусідів; поглянувши на них у павзі, побачив, що з ними діялось те саме.

“Що він грає?.. — промиготіло в голові. — Мабуть, якийсь новий, ще невідомий мені романс, бо не пригадую чогось такого з українського репертуару... Або, може, він імпровізує вперше ось тут, перед нами?..”

А звуки лились далі, переплітаючись, ніби віддаючи розмову двох істот, з котрих одна в чомусь впевняла і благала. Невже це музична сцена-дуєт із якоїсь мені невідомої опери?..

Та ось гра урвалась — і по короткій павзі серце скочили звуки такої болючої туги, що я мимохіть зняв очі на Андрія Петровича. По його виду повільно котилися з очей дві великі слези.

В цю мить Рая, маленька донечка господарів, раптом торкнулась руки матері і тривожно півголосом:

— Мамусю, у дяді слози!.. Він плаче!..

Слова збентежили музиканта; він одірвав смичка від струн і, не випускаючи скрипки, добув вільною рукою носовичок і змахнув непрохані слези. Не дивився ні на кого, але пошукав очима стільця і сів.

Усім було тужно і ніяково.

— Вибачте, будь ласка, — встала господиня, — що Раю вам перешодила. Я вас дуже прошу дограти до кінця цю чудову річ!..

Ми підтримали Ольгу Іванівну. Але гість більше не грав. Вимовлявся тим, що він “власне, майже скінчив: ще якісь два-три акорди...”

— Ну, а тепер скажіть: про що ви грали? — підсів я по вечері до Андрія Петровича. — Що своє, власне, ви вже призналися. Але про що саме? Яка, так би мовити, тема?

Андрій Петрович вагався.

— Розуміється, я не смів би вас турбувати заради побутової порожньої цікавості. Та ви знаєте — я маю недугу шкрябати пером. Ваша ж сьогоднішня гра — гарний поштовх до творчости, до мистецької проби пера. У вашій грі я вичув глибоку трагедію, незагоєну болючу рану. Не думаю, щоб я помилився.

Андрій Петрович, мабуть, почував потребу “розвантажити душу” — і то не лише в музичних звуках. До того ж він був добряк і, з правила, йшов назустріч просьбі. Тож по короткому ваганні він розповів мені свою, повну глибокого трагізму історію.

Андрій Петрович на Батьківщині був учителем середньої школи, викладав українську мову і “балувався” скрипкою. Грати на скрипці він навчився ще від батька, також учителя, колишнього вихованця учительської семінарії. Маючи на момент вибуху 2-ої світової війни 27 років, ще неодружений, Андрій Петрович нерадо стрів мобілізацією, яка одірвала його від школи: він любив педагогічну працю. А до того ж у тій школі, де він викладав, була в передостанній класі учениця Катря. Зустрічаючись із нею поглядами, повними взаємної симпатії (так, принаймні, йому здавалося), Андрій Петрович ладен був призвати, що світ таки незле збудований — дармащо допускає такі ляпсуси як ця осоружна комуністична влада.

Було прикро, що раптова мобілізація не дала йому зможи попрощатися з Катрусею в такій обстанові, де б він міг був сказати їй пару слів інтимності. “Викладати ж душу” в листі, без відповідної розмови віч-на-віч, виглядало неповажним для вчителя. “Ще хтозна — як вона це сприйме?” — пересувалося йому в думці.

А події розгорталися. Росіяни напали на Фінляндію, і Андрій Петрович опинився на фронті проти фінів. Дістав поранення і два місяці пролежав у лікарні. Ще одужуючи, він гадав собі, що матиме після лікарні звільнення або довготермінову відпустку і вернеться в Перещепинці, де його школа, а там і Катрусю побачить.

Та вийшло інак. Полк, у якому служив Андрій Петрович, поповнивши свої дуже проріджені ряди свіжопокликаними, якстій потребував серед нього й молодшого старшинського персоналу, щоб вишколювати новопокликанців. Тож і Андрієві Петровичу, що був сержантом, дали лише два тижні відпустки — і знову в полк.

Був уже кінець квітня 1941 року. А за два місяці — війна проти німців. І тоді Андрій Петрович написав Катрусі листа. Та відповіді не було. Мабуть, листа вона не

дісталася, бо військова група, у складі якої був полк Андрія Петровича, двічі попадала в оточення. Аж нарешті між Харковом і Дінцем, бачивши неминучий полон, Андрій Петрович зважився дезертувати. Переходивався в одному селі, де й улаштувався на працю в школі, вже за німців. Коли наладнався сякий-такий поштовий зв'язок, він написав знову Катрусі листа. Довго чекав на відповідь. А коли вона прийшла, то не від Катрусі, а від її матері (Катрусин батько помер на засланні ще в 30-их роках). Мати в листі писала, що Катрусю вивезено на примусову працю в Німеччину.

Андрій Петрович замовк. Признатись, я був розчарований: ще один варіант недолі наших людей у роках воєнної хуртовини. Скільки таких "історій" я вже знаю! А скільки ще подібних було, що мені невідомі!

— Невже це все? — вихопилось у мене з ноткою розчарування. — І ви більше Катрусі не бачили?

— Якби ж то не бачив! Може б тоді не був я оце сивий і самітний перед вами. Бо тоді ще не важко було мені забути Катрусю. А ось пізніше, тепер...

— Розкажіть, прошу вас: що ж було далі?

1945 року, влітку, вони несподівано зустрілись на південні Німеччини, в Баварії. Пізнали вони одне одного відразу і зраділи зустрічі надзвичайно. Катруся була тепер ставною 21-річною красунею: висока, ясноволоса, з синьо-блакитними очима і ніжним кольором обличчя. Ще колись у школі, дивлячись на неї, Андрій Петрович нераз хотів спитати — чи не був її прадід швед — із тих хоч би шведів, що після баталії під Полтавою, відвівши полон, остались жити в Україні.

Спільні спогади з рідного села, однієї й тої самої школи — дуже швидко зблизили Андрія з його колишньою ученицею. Правда: йому тоді добігalo 33 роки, а Катрусі був лише 21. Це змушувало його до розважності: адже доля кожного скитальця непевна. І взагалі одруження в таборі здавалося йому чимсь неповажним, якоюсь сугубою "провізорією".

Тепер Андрій Петрович думає, що його зволікання

справи шлюбу з Катрусею було важкою помилкою. Бо коли б уже тоді, влітку 45-го року, був формально одружився з Катрусею, то може той клятий Кирпатюк не відважився був так до неї в'язнути й шантажувати.

Почалося з того, що одного разу, коли Катруся верталася сама з міста до табору, її наздогнав велосипедом якийсь парубок у більшовицькій військовій уніформі, без відзнак, але з великою червоною "п'ятикуткою" на грудях.

— Катя Мельниченко, здорова була! — привітався, спиняючи свого велосипеда.

Уздрівши "совєтчика", Катря якстій пригадала нераз чуті нею розповіді про хапання неповоротців новітніми людовими — більшовицькими офіцерами з репатріаційних місій та їх охочекомонними підпомагачами з коших комсомольців-остівців.

Ніби не розуміючи, чого від неї хочуть, Катря приспішила ходу.

Та "совєтчик" вже заїхав наперед і перетяв їй путь.

— Що, загордилася? Не впізнала земляка? — хижою усмішкою розтягнулось рябе обличчя парубка. — Я з Перещепинець — тих самих, що й ти, і тебе добре знаю. Ми ж і в одній школі вчилися, я був однією клясою вище. Кирпатюка Ваську не пам'ятаєш? А я ось тебе не забув і хочу з тобою їхати на "родіну".

Тепер уже й Катря його впізнала. Але вдавала далі, що не пригадує його.

Та Кирпатюк цим не бентежився. — Я тебе оддалік разів вже два бачив. Та ти була не сама — я й не підходив. Егеж. Так їдемо на родіну?

— Я... Я про це ще не думала.

Кирпатюк заскалив ліве око.

— А що ж таке? Може вже німчика якогось тут підчепила? Чи на того вчителя сухітного важиш?.. На Петровича (от забув повне ім'я!). Не бійся — доберемось і до нього, дарма що він змінив прізвище.

У Катрі похололо в грудях.

— Та я навіть не знаю, чи є там хто у мене тепер? Мати старенька була — може, вже й померла?

Катря таки нічого не знала про матір і була вже го-

това передати через одного поворотця їй листа, коли з остівського табору виrushав "на родіну" перший ешельон. Але Андрій рішучо відрадив: мовляв, ще не час.

А Кирпатюк тим часом весело казав:

— Жива твоя старенька, жива і тебе чекає. Ось я невдовзі принесу тобі від неї листа.

Катря аж стрепенулася: — Який лист? Звідки?! Скажи — що ти про неї знаєш?..

— О, ми все знаємо! — випнув груди наперед Кирпатюк. — Репатріаційні офіцери мають усі дані. І мені кажуть. Бож я — іх сотрудник. А ти ж думала як? Що Кирпатюк ось так собі, трепло якесь? Я ось на списочку вже 15 осіб маю: тебе також — всі їхати "на родіну"!

Аж тепер Катря цілком зрозуміла своє лихо: Кирпатюк, її земляк, служить у більшовицькій репатріаційній місії як агент-донощик і тепер вже від неї не відчепиться.

— Я через тебе не поїхав попереднім ешельоном. Така, думаю собі, красива землячка, з одного села, та щоб я їхав без неї?! А тепер поїдемо вдвох. Адже так, Катруся? Ну, чого перелякалася? Невже я такий страшний?..

До табору Катря прийшла сама не своя. Знайшла Андрія Петровича і все, як було, йому розповіла. Згадала й Кирпатюкові нахвалки "добрatisя й до нього".

Висновок пари був одностайний: негайно тікати з цього табору!

Проте з "негайноти" нічого не вийшло: Андрій Петрович не міг якстій лишити таборову гімназію, де він був не тільки вчителем, але й секретарем педагогічної ради і клясним виховником. Тож мусів комусь передати і перше, і друге. Директор гімназії відразу заявив, що без педагогічної Ради не може його обов'язків комусь накинути.

Так протяглося три дні. А на четвертий день табір оточили американські вояки і нікого з нього не випускали. За годину в табір прибули два офіцери більшовицької репатріаційної місії і представник УННРА з перекладачем.

36 осіб "радянських громадян", в тому й Катря, підлягали примусовій репатріації. Коли їх вантажили в авта, з вулиці до табору надійшов Андрій Петрович (він напе-

редодні пішов був до секретаря гімназії, що жив у місті, і тепер вертався). Побачивши Катрю вже в авті і зорієнтувавшись, у чім річ, Андрій Петрович приступив до представника УННРА і заявив, що хоч він "польський громадянин" (бо так був зареєстрований), але хоче репатріюватись. Унрівський службовець запитливо поглянув на більшовицького офіцера, що стояв тут же, поруч. Той широко посміхнувся: — Окей! Маладец!

Андрій Петрович мав думку, що по дорозі до радянської зони втече разом з Катрею; тим часом без нього вона напевно не зуміє цього вчинити.

Нагода втекти справді трапилася того ж таки дня увечорі, коли авта з пійманими скітальцями приїхали на станцію Біссенгафен. Тут їх мали навантажити в поїзд, що йшов аж до Ляйпцига, на більшовицькій зоні. Супроводити поїзд з репатрійованими мали вже, мабуть, самі "совєтчики", бо висадовивши скітальців, американські вояки кудись пішли, полишивши одного на варті, а більшовицький офіцер, наказавши всім "стояти і не рухатись", пішов на край перону до телефонної будки. Унрівський службовець із перекладачем теж кудись зникли.

Момент для втечі був догідний, бо вартовий американець не звертав на привезених жадної уваги, зачепивши розмовою якусь принагідну німецьку дівчину і любенько з нею походжаючи по пероні. До того ж було вже майже темно.

— Одійдімо від гурту, ніби шукаючи вбиральні! — шепнув Андрій Петрович до Катрі.

Вони вже були майже за станцією — ніхто їх не гукав і за ними не йшов.

Аж раптом перед ними з'явилася постать парубчака в більшовицькому однострої.

"Кирпатюк!" — Затрусилась, наче в лихоманці, Катря і схопила супутника за руку.

Парубчак і собі щось вигукнув, вдивляючись гостро. За мить подався трохи назад і сягнув рукою до кишень. Андрій Петрович підскочив і з усієї сили вдарив парубчака по голові. Той упав і вони побігли.

Враз на їх дорозі виріс високий паркан. Андрій Пет-

рович став підсаджувати Катрю, щоб вона перша перелізла на той бік, в якийсь сад чи парк. Аж звідти раптом грубо загавкав собака, за ним десь далі другий.

— Ой, там собаки!.. Я боюся. Лізь перший сам, потім мене перетягнеш...

У Катрі від ляку цокотіли зуби.

Андрій Петрович зіп'явся на паркан, стрибнув униз і знову зіп'явся, простягаючи руки до Катрі. Собаки відскочили вглиб саду, не перестаючи люто гавкати.

В цю мить розітнувся постріл, і щось гаряче обпекло йому пальці правої руки. Проте він не зважав і зусильно підтягав Катрусю на верх парканна. Ось-ось уже пересадить її. Та один за одним пролунали два постріли — і поцілена Катруся затіпалась в його руках.

Шалена лютъ стисла серце Андрія Петровича. Він зіскочив з парканна на вулицю і помчав на Кирпатюка, що з пістолем у руці біг йому назустріч. Було божевіллям мчати просто під постріли. Та Андрій Петрович про це не думав: він лише зінав, що вбивця мусить бути знищений. Ще один постріл — всього за 3-4 кроки — схібив. І тоді за мить в'язи Кирпатюка затріщали під руками месника.

Коли хріп ущух і безживне тіло посунулось долу, Андрій Петрович побіг до Катрі. Але це вже був труп.

.....

Запанувала мовчанка. Андрій Петрович відвернувся і щось довго не міг упоратися з своїм носом. По суті, сказано було все.

Але я таки не стримався і спитав:

— А як же ви тоді вирвалися? Як утекли?..

Андрій Петрович повернув до мене обличчя. Виглядав наче сердитий.

— Що з того, що втік, утративши все?.. І чи ви думаете — це легко: власними руками задушити людину...

СОНATA МАЛЕНЬКОЇ КОРОЛЕВИ

Вона виглядала дівчинкою, доки не стрінешся з її очима.

Морен пам'ятив як сьогодні, коли перед ним станула невеличка дівоча постать, яку враз заслонили великі темнокарі очі. Ясум, знайомлячись, сказала щось веселе, якийсь жарт. Але Морен її слів майже не чув: він увесь був під враженням зустрічі з очима.

Це враження було таке надзвичайне, що по якійсь півгодині відчув потребу його перевірити. Розшукав Ясум у натовпі поклонників і заговорив, — щоб зустрітися з її очима.

Так, він не помилився: це були очі королеви, що назували коритися.

— Кому? Дівчинці?.. З якої речі?!

І Морен з місця постановив дати бій, — це бо його дивувало і дратувало.

— Чи дівчинці личить мати очі королеви? — спитав, явно глузуючи.

Чи Ясум зрозуміла?

О, так! Великі очі її ще більше поширилися і в бездонній глибині їх щось спалахнуло.

— Мені не треба задавак. Я сама — хвалько, а для вас — таки королева!

— Овва! Тож у вас очі позичені: хіба не видно?..

— А певно: очі позичені, носик подарований, устоньки як лід, а Морен поблід! — бризнула скромовкою в саме обличчя.

Це було забагато. Забагато і несподівано для нього.

“Де ж пак — “поблід”! Ще може й справді?..” (Шко-

да — нема як на себе поглянути!). Зусильно шукав слів, щоб “віддячити”.

А тут чує сріблястий дзвінкий сміх:

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Чи гарно сміється Ясум-королева?

** **

Морен уже й не пригадав би точно, як довго тривала його війна з Ясум. Врешті що значить час — коли кожна мить насичена вщерть?

Почував лише, що сили його на вичерпанні, що мусять скоритися. Не знайшов бо і навіть вже не шукав слабкого місця Ясум-королеви.

Аж ось одного дня у гостину до них завітала “Місячна Соната”. Владно спинила обох змагунів і наказала себе слухати.

Полилися звуки.

Срібне сяйво місяця затопило кімнату, розсунулись і кудись зникли стіни і стеля. Морен з Ясум попливли на хвилях звуків назустріч зоряному небу... Вже чули подих вічності, і душу проймав жаль за грішною землею. Там, ледь-ледь помітні, ворушилися мікроби-пристрасті їх земних змагань.

Бриніли останні акорди...

Струшуючи з себе чар музики, Морен кинув погляд на Ясум — і очам не вірив:

— Що це?! Невже справді?..

Нахилившись, поглянув у самі очі. Сумніву не було: в очах Ясум стояли сльози!

Морен злякався. Не міг би сказати одразу — за себе чи за неї.

— Маленька королева (у думці він давно називав так Ясум) не повинна, не сміє плакати! Сльози — це для них, для підданих... Королева ж не сміє ставати поруч з усіми...

І як можна, врешті, так коритися музиці? Напевно, цю музику скомпоновано для тих... для слабких.

Морен говорив палко, переконливо.

Але Ясум ледве чи слухала його. Діаманти сліз нали-

валися, росли і, здавалося, ось-ось каскадом ринуть долу.

Тоді Морен став перед Ясум навколошки і прирік, що стоятиме так довго, аж доки вона не усміхнеться.

Розуміється, дурна вимога. Морен за мить це й сам зрозумів. Та відступати було пізно.

Щойно як біль схопив і стис в обіймах серце, Морен збагнув, що це ж реакція на силувану усмішку своєї королеви.

З цим почув слова:

— Ви сьогодні дурне теля: чому ви злякалися своєї перемоги?

Морен дивився в очі Ясум, де переливалися самоцвіти сліз, тонув у них — і не розумів.

— Ой, який ви... — Ясум запнулася: — нерозумний “підданий”!

Наблизила личко, затремтіли вії, і раптом Морена обпік її поцілунок.

— Ви не бачили моїх сліз... чуєте? Ви не бачили сліз Ясум і... взагалі не було цього вечора... поза нами.

Морен зрозумів. Ніде, ніколи і нікому він не освідчив діамантових сліз Ясум-королеви.

ЛЮБИЙ!

(Новелетка)

...Не треба, не треба цього! — стрибало перед ним в очах.

Зустрівши якусь перешкоду, язичок полум'я хитнувся вгору і вниз, затанцював на місці; врешті видовжився понижче рядка, полишаючи вузеньку смужку неторкнutoю. Сема це вразило. Встав з місця, нахилився. Вогонь уже згас, але маленька смужка, що її вогонь оминув, залишилася. Сем підняв клаптик паперу і поклав його в записник, до кишені.

Швидко, дуже швидко мчить трансконтинентальний експрес, перекидаючи мандрівника з берегів Атлантика до блакитних вод затоки Сан Франціско. Сидячи на веранді готелю в Окленді, Сем милувався розкішною панорамою затоки і тихоокеанського міста-красуні. Люди його цікавили мало — жив своїм унутрішнім життям, повнею недавно минулого.

Безперечно, він не винен: він мусів був нарешті вияснити їх взаємини. Неллі занадто вродлива, занадто приємна жінка, щоб він міг далі вдовольнятися платонічною дружбою. І то не місяць, не півроку, а — здавалося — без кінця.

— Мені так добре. Нічого далі і нічого більше! — говорила щоразу Неллі, помічаючи з його боку любовну нетерплячку. — Плотська любов? Фізична агресія? — це те, що мені найменш до смаку!.. — І вслід за цим дзвін-

кий, задиркуватий сміх. Сміх, що казав не вірити її словам, що закликав, власне, до "агресії", до мужеської дії.

І хто б не помилився? Хто б інший утримався в безконечність "на межі"? Зрештою — де той мужчина, що його в цім випадку не роздирали б підозри, сумніви, муки ревнощів?..

Hi. Він таки не винен, що не видержав. Він МУСІВ був "дерзнути" — хай там буде, що буде.

Сталося зло: наступного дня Сем не побачив Неллі. На дзвінок вийшла сестра, подала до рук Сема лист. І знову — дурень! Треба було не читати одразу, а розпитати у сестри — де ж Неллі? Цілком можливо, що тоді іце Неллі була вдома. А він поринув у читання! Тим часом двері закрилися — хто ж стане чекати, поки він прочитає довжелезний лист?! Йому самому вдалося незручним читати біля дверей і він одійшов у парк навпроти, дочитував лист на садовій лаві.

А двадцять хвилин пізніше на дзвінок Сема вже ніхто не вийшов. Поблукав з годину в парку і подзвонив знову — не обізвався ніхто. Другого дня — те саме. Знайшов двірника, спитав. — Виїхали, — каже, — ще вчора вранці. Куди — не знає.

Виходить — виїхали тоді, як Сем сидів у парку, втрете перечитуючи лист...

.....

Витяг записник, знайшов обгорілий клаптик паперу. Тримав у руках і воскрешав згоріле...

"...Мені приємно бути завжди бажаною, а не взятою. Мужчин багато, і майже кожний з них цікавий (бо видає з себе максимум!), поки домагається взаємності... І абсолютно не інтересний, коли вже її має. Не гадаю, щоб ти становив з цього виняток. Тепер навіть знаю напевно. Виняток я знаю лише один: мужчину, який відразу сказав мені, що для нього взаємність не важить, бо він не егоїст, не самець-егоїст. Він має іншу коханку — спорт. І мені з ним добре: він мене зовсім не в'яже — приходить лише коли покличу, і ні на що не претендує. Взагалі, поза спільнотою "спортивниною" я для нього не існую. І так само він для мене.

Чи ти хотів би бути на його місці? Ні, не так: чи ти ЗМІГ би бути на його місці?

Уявляю собі, як ти перебираєш в умі всілякі окреслення-“ізми”, від снобізму починаючи. Та це дарма: так воно є, чи, точніше, ТАК БУВАЄ на білому світі..."

“Цікаво було б побачити її “спортивного” коханця! — мигнуло в голові Сема. І він почув, як зуби йому заскрепотіли: “Спалю зараз і цю “реліквію”!

І Сем, запаливши сірника, піdnіс його до клаптика паперу. Папірець спалахнув і вмить згорів. Але не весь: з одного кінця залишився білий шматочок — малесенький, як на одне коротке слово. Чомусь вогонь його не брав.

Сем здивувався. Потім ускочив до кімнати, знайшов у шуфляді якусь рідину і капнув раз, другий. На вцілому білому шматочку виступило одне слово: ЛЮБИЙ!

Те, що не могло згоріти.

ОСІННІЙ ШКІЦ

“Певно й серце твоє взолотила печаль,
Що така ти ласкава...”

П. Тичина

Осінь.

Тихо падає з кленів та яворів золоте листя. А в повітрі снується павутиння сум. Ідеш стежкою в лісі — тепер далеко видно — і раз-у-раз спиняєшся вражений:

— Тож улітку ці клени шуміли-грали, вітер хмарутичу гнав, а ти поспішав. Гудів верховіттям крислатий дуб, і низько на галяві клонилися долу, ремствуочи, трави. Був змаг: природа долів ставила чоло могутнім силам неба. А ти, замість екстази, впав у ляк.

Сьогодні жаль. Бо літнього буйня краси і сили не доглянув. Перебіг, немов справді грому-бліскавки (життя ж!) злякався.

Стаєш, спиняєшся. А поруч — клен задуманий. І падає безсило жовтий лист. Один при одному лягають — жовті, золоті. І золоті-мерехтить в очах сонно-задумана даль.

“Певно й серце твоє взолотила печаль...”

Еге ж, природа-матінка ласкава прощає людям їх плянетарні витівки зухвалі: їй жаль поетів безмонетних і мрійників-закоханих. І лиш заради них місяченько ще світить милому доріжку до милої серця!..

Ні, це таки не жарт: ще тільки поети і закохані здатні сприймати красу весняного щебету-гуку, яскристого буйня літа і солодкий туги біль злотокосої осені.

Осені пізніх тихих жалів. Вибачливого перегляду й підсумку з теплою ласкою до близького в очах.

РІЗДВЯНИЙ БРОНХІТ

— Ну, як там у Вас нині — нема “різдвяного бронхіту”?

Такими словами починається одержаний на Різдво ст. стилю лист з України. Лист 75-літнього пенсіонера, з яким я вчителював “во дні они” в одній школі на благословеному Поділлі. Лист різдвяний і знаменний, що на екран пам’яті викликає далекі літа моєї молодості. Далекі, бо майже півсотні літ тому. А проте я відразу пригадав собі сміхотливе обличчя Тимка Гордійовича — сьогоднішнього пенсіонера, а тоді червонощокого молодця з буйним русавим волоссям. Пригадав і деталі одчайдушної різдвяної мандрівки в сусіднє село з “викидами на сніг” і “маюю купою”; пригадав і мою перестуду, звідки й пішов майже “крилатий” вислів “різдвяний бронхіт”.

** **

Уявіть собі розлогий “панський фільварок”, то пак поміщицький маєток, що їх було чимало на Поділлі в дореволюційний час, — з двоповерховим імпозантним “палацом” у центрі садиби. Якимсь дивним дивом восени 1917 року, під час реалізації гасла “всьо наше!” — садибу майже не знищено. Зокрема вцілів (хоч і без меблів, килимів та фіранок) згаданий “палац”, справді гарного стилю, з оригінальною вежею нагорі. Чому його роз’юшена юрба пощастила — говорили різно: нібито серед фронтовиків*, які, власне, були заводіяками акції “всьо наше”, — знайшовся “старий сициліст”. Він нібито потрапив

* Солдатів із зруйнованих австро-російського та німецько-російського фронтів.

спинити юрбу "культурним аргументом": мовляв, палац (так його всі в околиці називали) чудово надається для "вищої школи", де селяни безплатно вчитимуться на "докторів та інженерів", щоб "робочо-селянська культура світила на весь світ!"

Інші ж казали, що стара пані (sam пан із жінкою **зав-часно** втекли, а це була його мати) стріла погромників на ганку і, впавши на коліна, благала будинок не руйнувати, а "цілим собі взяти". По цих словах стара пані зімліла — і це отверезило розпалений натовп.

Як би там не було, а восени 1924 року я вже був у тому "палаці" вчителем- "предметником" * "восьмирічки" (згодом мали прийти це 9-та і 10-та кляси). У "палаці" містилися лише чотири старші кляси; чотири молодші містилися в будинку земської школи в поблизькому селі. Припало мені викладати зовсім новий предмет — так зване "суспільствознавство". За вказівками Окружної Наросвіти це мала бути наука про "революційні рухи від Адама до наших днів": рамки, як бачите, широченні. Але що я все таки мав про цей навчальний предмет дуже "зелене поняття", то звернувся до Методичного кабінету згаданої Наросвіти. Там знайши і дали мені дві "підручні книги": "**Історію стародавнього світу**" в українській мові (автор — проф. Віппер) та "**Історію розвитку трудових процесів і знарядь**", якогось — як не помиляюсь — Тюменєва, вже в мові російській. Отож я, не піклуючись нашими прародителями Адамом та Євою, "шпарив" за підручниками то Віппера, то Тюменєва.

Скільки я собі пригадую, ніхто з учителів нашої школи, включно із самим завідувачем (термін "директор" тоді ще не вживано) не мав закінченої вищої освіти, а педагогічної й поготів, тому у викладанні панувала "отсебятина" — хто і скільки був зугарний до "творчості". Але я ніколи — ні ДО, ні ПІСЛЯ не зустрічав такої вдячної учнівської авдиторії, як та, що була в нашій школі. Вза-

* Викладачем окремих навчальних предметів у різних клясах, на відміну від т. зв. "груповодів" у молодших клясах.

галі селянська молодь тодішня ревно горнулась до науки — про це я знов і від колег-учителів на вчительських конференціях. Але в шкільних клясах “палацу” під цим оглядом було просто ідеально. Матеріальне забезпечення було також можливе: ми діставали по 35-45 карбованців на місяць “червінцями”; цієї плати вистачало на харчі, а квартири ми мали безоплатні в шкільних будинках. Однієї зими, пригадую собі, селяни добровільно дали нам декілька пудів зерна — на додачу до плати від держави.

“Дають, бо мають!” — висловився наш завідувач з такою інтонацією, немов сподіався ще більше. І справді: основна маса селянства тоді, по трьох роках НЕП-у, почувала себе непогано, охоче підхопила ідею чотирипільної сівозміни — замість попередньої трипільної. Тепер облогом лежала (“під толокою”) вже не третина польової землі у кожного селянина, а тільки четвертина, а то й менше. Раніш селянин сіяв **озимину і ярину**, а тепер до них ддав конюшину, люцерну, кормові буряки тощо. Основний продуцент збіжжя — середнє селянство — значно збільшилось коштом малоземельних, яким землю наділено з “нетрудового фонду”, то пак поміщицьких, церковно-монастирських і “казильонних” земельних посіlostей.

Мабуть, саме релятивним добробутом — після кошмарних років “продрозкладки”, загального господарського безладдя та голоду, большевицьким наїздом спричинених, — слід пояснити певну атмосферу — сказати б так — “взаємної толеранції” загалу селянства (включно з сільською ітелігенцією) і низової совєтської адміністрації, толеранції, що подекуди скидалася на вирозумілу доброзичливість. Наприклад, у нашій школі працювали аж два “неблагонадійних” з совєтського погляду вчителі: один бувший січовий стрілець — галичанин, а другий — бувш. старшина Армії УНР. Про це напевно в Наросвіті знали, а проте місцева влада їх не утискала, бо й не було на це “директив згори”. (Звідси ясно, що ту масу “контрреволюціонерів”, яких большевицька влада 1929-31 рр. і пізніше пакувала до в'язниць та концентраків, сама ж вона й фабрикувала, щоб знищити впень субстанцію українства).

Але я трохи забагато зайнявся "політичним літописом", тим часом як мій спогад пов'язаний з Різдвом і вакаційними товариськими розвагами.

Так отже 25 грудня ст. стилю, а 7 січня 1925 р. нового стилю наша вчительська братія в кількості 6 осіб, з того 4 мужчины і дві жінки, вирушили санями до сусіднього села, де в "четирилітці" були дві молоденьких неодружених вчительки — об'єкт "серйозних залицянь" двох наших неодружених "предметників".

Туди ми їхали "по-божому", лише дівчі інсценізували "малу купу", вивалюючись із саней на сніг. Зате звідти, бувши вже добренько "напідпитку", ми через кожних 15-20 хвилин вивалювались у сніг, регочучись на всю околицю. В регіт однак впліталися трагічні нотки, коли той, що потрапив у санях всидіти або першим до них знову вскочити, гнав коні вперед, лишаючи "малу купу" напризволяще в снігу. Щоправда, по якомусь часі той шибеник вертався з санями і підбирав стомлених невдах-ходаків. (Бо стояти чи сидіти на снігу при тодішньому морозі було неможливо). Але за третім чи четвертим "десантом у сніг" я надвередив собі ногу і мусів чекати поворотних саней, власне йорзаючи і "крутячись веретеном" на засніжений дорозі.

Наслідки не забарілися: вже третього дня я мав гарячку і "бухикав" так, що мій співмешканець покликав лікаря, якому довелося розповісти все: про "кавалірські зальоти", "малу купу" і йорзання в снігу.

— Ну, то ось і маєте, — сміючись мовив лікар: хапнули справжній різдвяний бронхіт! Тепер мусите взяти в аптекі оці ліки і не виходити з хати, попиваючи гарячий чай чи молоко з медом. А за днів 3-4 дасте мені знати.

Але що то як молодість! За чотири дні гарячка зникла, бухкання майже припинилось; а ще декілька днів згодом я почув себе цілком здоровим. Лише косо став дивитися в мій бік один із залицяльників до Олі Й Полі (так звали вчительок сусіднього села, що нас на Різдво гостили). А це тому, що вони що другий день приходили "розважати хворого". Та "залицяльник" заздрив мені абсолютно дарма: моя дійсна "симпатія" була тоді ген-ген,

за тисячу кілометрів від благословленного Поділля.

Залишається додати одну “психологічну” дрібницю: коли ото за четвертим разом я чекав поворотних саней, сидячи на снігу, цокотуха Зіна — найбільша моя приятелька з усіх вчительок, найдужче наполягала на тім, що “нема чого за ним вертатися: має довгі ноги, тож сам не забариться прийти”. Пізніше, на мою інтервенцію з цього приводу, вона з підступним усміхом назвала це “різдвяним жартом”.

Що ж, різні бувають приятельки і різні бувають жарти.

А Різдво — таки справді незабутній день у році!

ЖАН З НОБЕЛЯК

В парку було гарно, а настрій приятелів найкращий: "під мухою". Це значить: очі їм оптимістично блищають, руки і язики рухаються в підвищенному темпі, ноги злегка "недописували". Проте, коли Жан заторохтів консервною банкою і закликав до порядку, наші герої (тобто **приятелі**), голосно гикнувши, затихли. Жан був авторитетний промовець з нахилом до філософських тем.

— Високодостойні і, сказати б, найближчі моєму серцю старокрайові мої корішки! Живемо ми — і наче не живемо: перед нами не мета, а — без викрутасів кажучи — Торрічеллева пустота, ніби порожнеча! Чи ж не так?

Аудиторія — в кількості тих самих чотирьох "корішків" і кількох випадкових гуляк — солідарно закивала головами: мовляв, КАТАЙ ДАЛІ!

— Розберемо все як слід, по кісточках: Шевченкової України — з гаями й левадами, вишневими садками та слововікками — давно нема — є тільки обшарпані колгоспи і білодіди, які риплять паскудними голосами: "Страна моя, Москва моя, ти самая любімая"...

Це — ТАМ. А ТУТ — сама лиш "суєта суєт"! Великих слів нікчемна сила: патріярхат, матріярхат, целібат, докторат... І тільки одне-одніське ядерне українське слово: САЛАМАХА!

— Це ж він напроти чого? — озвався Галилейчик до Кривопикого: — то мій докторат, холера ясна, вже **саламаха?**

Кривопикий підняв руку "в справі формальній":

— А я ось спитаю: яким правом ви ображаете — теє

то як його — нашу з..запорізьку традицію — слав... слав-ну страву С...САЛАМАХУ?

По цих словах Кривопикий довірчivo звалився на плече Галилейчика. З цього виходило б, що відповідь його не цікавить. Тому Жан, обтерши спіtnіле чоло, промовляв далі. А що зауважив збільшення аудиторії, то взяв іще вину патріотично-носталгічну нуту:

— Е-ex!.. Правду казав під чаркою дід Порохня: “де поділось козачество, червоні жупани?” Де поділись буйні виправи блискучих патріотів на ашаффенбурзьку “Неділю” та ульмівські “Українські Вісті”? Пішла в забуття голосна Ганноверзька “битва руських з кабардинцями”... Не бушують “буру в МУР-і” та “Січ-Відсіч” на Розенгайм штрассе. Еге ж... була УНРРА, було IPO; був фантастичний рух **паскарів**, а з тим мрії і надії...

Та що й казати: була в Баварії наша національна тaborова державність з міцною охоронною владою при брамі. І якби були послухали Зенона Пеленського та держалися всі гурту до кінця, щоб потім усією тaborовою державою оселитися десь у манітобсько-саскачеванських степах або в Скелястих горах американського Заходу, то й досі “не полягла б наша слава”, — як промовляв нераз із сльозою Гриць Зозуля ч. 2.

Не послухали — і ось тепер маємо... маємо **ПШИК!**

— Це, мабуть, **совєтчик!** — досить голосно пустив репліку котрийсь з новоприбулих слухачів.

— Який там “совєтчик”? — Це колгоспний бригадир із Кобеляк — Іван Недовіса — озвався інший. — А добре навчився язиком молоти!

Було це знову в неділю, в тому самому парку. Зійшлися ті самі приятелі з Жаном на чолі. Сіли на травичку, “по одній перепустили”, і Жан докінчував орацію, яку йому перебили минулого разу.

— Ось ви дивитесь на мене, підморгуєте. А того не відчуваєте, що перед вами — труп. Очевидно, майбутній. Ale дуже скоро: може, завтра, може навіть сьогодні вно-

чі... Бо я не можу, як інші, жити без ідей. А ідеї всі недописали. Тобто ідеї, з якими була надія визволити Україну. А воріженки в Кремлі не сплять. Найбільше лиха наборили Володько Сосюра з своїм "Любіть Україну" і Андrij Малишко з Майданом своїм "Рушничком".

Спітаєте: чому? А тому що... замість революції на сцену виповз реалітет! Нема вже "Хлопці, підемо!" А є "дитинство, розлука і вірна любов". А з такою "амуніцією" тільки цілаватися та сльозу пускати.

Хочете доказів? Прошу дуже: оці рушнички, марічки, Сосюрині любовні воркотання та зідхання насамперед розколупали бандерівців, учепилися, як реп'ях, до багрянівців і взагалі порядних патріотів зіпхнули на зарослі чортополохом реалітетні манівці.

Правда, на захист Неньки-України встали саламашники. Та що з того? Лише збільшився гармидер і нерозбериха... ну й квітчастої лайки цілі китиці. Як же після цього жити ідейному, політично підкованому, непідкупно чесному українському патріотові?!

В останніх словах Жана було стільки щирого трагізму, що найближчий до нього напарник поспішив піднести чарку: не хвилюйся, мовляв, може якось — за висловом знаного патріота — "все образується". А взагалі — пора закруглятися, бо "що ясно, то всім ясно, а що неясно, — то всім неясно".

Закропившись рідиною (дехто впевняв, що то таки "смірновка"), Жан почав "закруглятися".

— Отже я, високодостойні й серцю милі друзі, вирішив сказати самому собі "гуд бай!" — сиріч, учинити гаракірі-самогубство. А що одинцем це робити нудно (я ж бо завжди був і є людина громадська, товариської вдачі), то гаракірі чиню на-пару з найкращою дівицею цих околиць — Валькою Свистиніс. Еге ж...

Жан мальовничо вгорнув розкошлану чуприну під каплюх і граційно вклонився:

"О ревуар!" Тобто — не журіться!

** **

В цей час вищеречена Валька знемагала в обіймах футbolіста Перепаді.

Та ось футbolістові заманулося закурити — і Валька вислизнула з обіймів та почала обмачувати себе, затримуючись довше на лівому боці.

— Ти якийсь навіжений! — мовила до футbolіста. — Здається, пошкодив мені ребро...

— Тільки одне? Ну, це дурниця! Адам — як відомо — навіть без ребра в раю жив...

— Все таки, Льоню, май трохи ніжності, — любовно гладячи Льонькині біцепси, мовила Валька. — Ти, мабуть, нікого й не кохав, крім тієї стокілограмової Дуньки...

— Таке скажеш? — випнув груди Перепадя. — Який би тоді з мене був футbolіст?!

— А чого ж ти такий дикий? Ой!.. ребро... — скрипилася Валька: — мабуть, таки зламав...

— Пусте! Ти кажеш: Дунька! А чи ти знаєш, що в мене була й генеральська дочка! Звісно, з “бувших”, сирота: одна як билина, тонка як тростина. Тільки очі великі, перелякані. “Стукала” фізкультурні звіти та інструкції на стадіоні. А тут я — капітан дружини, вроді як герой п’ятирічки! От і підкотився до неї футбольним м’ячем... Була вдоволена по саме нікуди.

Льонька зареготав, ухопив щуплу Вальку і почав підкидати вгору. Валька вищала і хапалась за Льонькину шию.

** **

Не заставши Валі вдома, Жан пішов шукати її в поблизькому парку. Вже сутеніло і було майже безлюдно. Жан прискорив кроки на вищання, вчувиши в нім щось знайоме.

Підійшов ближче і став за грубим стовбуrom. Пізнав парочку в ту ж мить. Футболіст гукнув: “**гол**” і посадив Вальку собі на карк. “Найкраща дівиця” весело реготала, зухвало бовтаючи ногами.

Жан витягнув з кишени Валіну фотокартку і настроив її на кишеневкий ножик.

— “ГАРАКІРІ!” — гукнув щосили і штурнув “стрільно” в бік парочки.

К Н И Ж К А

(Оповідання Правдивого)

Дописавши якесь речення, Правдивий підняв на мене очі.

— Дивуєтесь, що ще пишу? Так, пишу свій останній твір. Так би мовити, співаю лебедину пісню.

— І така назва — “Лебедина пісня”?

— О ні, хоч це й звучало б дуже поетично. Назва — “КНИЖКА”.

— Сухо надто, тхне науковою розвідкою.

— А тим часом, це — Гірошіма! смертний вирок нам, емігрантам українським.

— О, то бачу — це щось дуже жалісне.

— Без жалю трудно, — махнув Правдивий. — Може маєте охоту послухати пару розділів?

Я погодився: Правдивий писав не нудно, а читав свої твори зовсім добре. Отож я прибрав позу слухача, а Правдивий прокашлявся і почав:

“Омелько Задуманий написав книжку. Пробачте, написав покищо повість, а в мріях вже бачив її перетворену в книжку — солідно видану, без друкарських помилок і на добром папері.

— Коли почнеш конфронтацію мрій з дійсністю? — питав Скептикус (любив, шельма, квітчасто висловлюватись!), спіймавши Задуманого в гущі вуличного натовпу.

Омелько Гнатович болізно здригнувся: цей громоподібний голос і безпardonне ляскання по плечах — та ще де? — на вулиці здалося йому вкрай недоречним.

— Та я... — почав був Задуманий: — але прошу, зайдімо до мене... це ось зараз.

— Що ж до тебе заходити? Горілки ти напевно не

маєш, телевізії також. Нащот бабського елементу в тебе теж не розживешся. Ні, братухо, я вже краще почвалаю до Медоситного. Там хоч голубців добрих попоїм!

— Послухав би останній розділ моєї повісті... — нерішучо протяг Задуманий. — Солідна річ вийшла...

— Теж мені Лев Толстой знайшовся! Ти ось раніш довідався б, як видати. Писати, друже, не штука. А ось видати спробуй так, щоб грубо не докласти!

І ось Омелько Гнатович вже у видавця — невизначеного віку чоловічка з жовтим обличчям і рудими від безнастанного куріння вусами.

— Повість? Не хідкий крам. Сьогодні ще сяк-так міг би піти сонник чи збірка скоромних анекdot. А поза тим — ніщо. Навіть детективні повісті не мають попереднього попиту.

— Алеж мій твір підносить дуже важливе питання, проливає ясне світло на...

— Вірю, знаю наперед, — перебив Задуманого видавець. — Ale вся справа в тому, що читач ніякого світла сьогодні не потребує.

— Повість моя збуджує думки, пориває... — відчайно доводив Задуманий.

— Збуджує думки? Оце вже зовсім зло! — Видавець встав із-за столу. — Бо така книжка не для загалу, а для безмаєтних інтелігентних одиниць. Та... милив Боже! Можете друкувати і у мене, але Вашим коштом і заберете собі тираж. У мене і так вже всі коридори книжками завалені.

Омелько Гнатович зневірився не відразу. Але в другого видавця почув те саме:

— Власним коштом!

Знайомий поет, зустрівшись з Омельком Гнатовичем в друкарні, підтверджив, що у видавців така вже нині "лінія..."

Тоді Задуманий видрукував повість власним коштом. Тисяча сто свіженських книжок лежали в його квартирі і всім — абсолютно всім! — заваджали. 14-літня Христя, учениця "гайскул", через них завжди спізнялася в школу, бо щодня кидала на них свої шкільні книжки, а другого дня вранці ніяк не могла поміж батьковими книжками

знайти свої. 5-річний Юрчик обов'язково вживав батькових книжок на будову фортець і мурів на підлозі в усіх кімнатах, з чого поставав страшенній розгардіяш. Бо тітка, нагодившись, люто розкидала Юрчикові будови, гласуючи на весь дім: "Ой де ж та матінка ділася? От запнастив геть дітей своїми книжками!.."

Ці сцени Задуманого, врешті, захитали. Вчора, приглядаючись до купи книжок (тітка з Юрчиком робили в місті "шапінг", а Христя ще була в школі), він помітив, що книжки поглядають на нього з явною іронією: мовляв, хто ж розумний тягає книжки до себе в квартиру? Це ж не Юроп, а — хвалити Бога — Америка, тут є що тягати в хату: телевізія, фриджидер, карпети, м'яка мебля...

"Я переконана, що в нашого господаря одної клепки в голові бракує! — заявила книжка з обірваною на будівництві фортеці палітуркою. — Він навіть не вміє за нас заступитися. Вчора, як товариство пригадує, тітка була б половину нас викинула на смітник, якби не молоко, що грілось на плиті і раптом почало втікати!"

Книжки не знали, що їх дівак-господар зовсім не був наївний і довго й уперто, як останній міщух, торгувався з Видавцем. Але безуспішно. Видавець не піддавався на ніякі авторові намови, зокрема не хотів пристати на пропоновану Задуманим "шюр вигідну" оборудку: замість двох сот доларів узяти з бідного автора 300 примірників готової книжки. Як-не-як 400 доларів Задуманий мав "на книжці" в банку. А ось де взяти ще 200 доларів (бо Видавець уперся: "шістсот — і ні цента менше!"), — це становило жахну проблему.

— Не інтересуюсь проблемами! — "рубав" Видавець.
— А літературними тим більше.

— Та Ви ж тільки подумайте: книжку в 120 сторінок формату повної вісімки Ви продаватимете по 2 долари за примірник. А я Вам даю по 75 центів. І ще ж зобов'язуюсь сам читати коректуру. Це ж дуже вигідно, Ви на цьому заробите!..

Та Видавець був незрушний. — Заробляйте самі! Мені аби покрити кошти друку і паперу.

Порятунку не було. Задуманий мусів не тільки позбу-

тися свого кошто в банку, а ще й обтяжити себе позичкою.

Згадка про це сьогодні якось особливо пекла Задуманого, бо від запитаних книжкових крамниць та кольпортерів, де були його книжки, надходили самі невтішні вісті: епохальну повість хвалили, але не купували, або купували дуже зрідка.

“Дідько б їх узяв: мушу ж я хоч частину своїх витрат вернути!” — гукав сам до себе Задуманий. І вирішив негайно порадитися з Порохненком, колишнім довголітнім видавцем, а тепер нічним сторожем в якійсь крамниці.

Порохненко прибрав менторську позу.

— Книжку — нашу, українську — нормально не продаси. Її треба “впхати” нашему землякові, що — ясна річ, — ще не гарантує одержання за неї грошей. Але вже є надія. Отож, кажу, **впхати**. Всілякі книжкові крамниці, видавничі книгарні тощо — не варте й шеляга. Треба самому ходити і друзів, якщо є такі, притягти до ходіння та книжкових пихання. Словом, активно-індивідуальний метод.

— Так це ж жебрацтво! — скривився Задуманий: — п’ятьох намовляти, щоб шостому якось книжку впхати... А коли ж писати, творити?..

— А Ви ж думали як? Це ж Вам не “ковт” і не “воншмашина”, без яких громада не може обійтися! І, якщо “ходить о стислість”, то ніхто Вас творити й не просить.

Задуманий ковтнув слину і якось трагічно:

— Алеж час, час... де його набрати?

— Що ж?.. — трохи зм’як Порохненко. — Можна використати деколи сімейні оказії: всілякі там іменини, хрестини... можна ще частково й публічні імпрези. Бо йдучи туди, люди вже знають, що якась колекта мусить бути, і психічно наперед наставлені: “дати якийсь долар відчіпного”, а на що саме — їм байдуже, нехай і на книжку!

Першого дня реалізації книжок “активно-ходячим” методом Задуманий вже хотів був кінчати життя самогубством. Ale згадав фразу Володьки Маяковського: “Тільки дурень кінчає життя самогубством!” і пішов геть з мосту, з якого мав кинутися вниз на каміння висохлої річки. Вдома ж зовсім очуняв і, користаючи з миролюбного настрою тітки, добре повечеряв старокрайовими голубцями

з новокрайовою підливою. Потім сів за стіл і надумав плян дальших дій.

Суть пляну вкладалася в два моменти: 1. пробувати й далі щастя "активно-ходячим" методом; 2. почати "обстріл з віддалі", тобто розсилати книжки поштою знайомим адресатам, додавши стандартну писульку, сиріч — коротенької листа.

Задуманий розумів прекрасно, що лист цей мусів бути теж друкований (бо не писати ж "від руки" сім чи вісім сотень листів!), отже текст його мав бути стандартний. "Сочинити" такий текст здавалось йому іграшкою. Виявилось однак що інше. Бож текст мусів бути не довгий, але врозумляючий, скромний, але не підхлібний; не надто сльозливий, але щоб все ж таки торкав за серце.

І ось Задуманий вже мав перед собою близько десятка чорнових варіантів — і ні один йому не подобався. Головне, що Задуманий не мав під рукою і навіть не міг пригадати чогось "з цієї опери", тобто якийсь взірець знайти.

І раптом згадав: "Листи до Приятелів"! — в них напевно щось таке можна знайти!"

"Листів до Приятелів" Задуманий давно вже не читав і поясняв собі це тим, що ніколи не зустрічав там суперечних (тобто з якими він не згоджувався б) думок: усе слушні, трохи аж нудно слушні речі! Тепер, пробігаючи нашвидку сторінки, Задуманий впав на помисел зібрати адреси всіх "приятельських" дописувачів. "Це ж напевно чудові люди, й вони не відмовляться придбати мою "Книжку"! Щодо тексту, то "Листи" також не дали готового зразка, і лише шляхом поєднання мораліте "Листів" із власним гумором пощастило Задуманому спорудити менш-більш задовільну "писульку".

"Вельмишановний Пане і дорогий Читачу!

Посилаю Вам цю книжку, яка для правдивої орієнтації високодостойних читачів так таки й зветься: "Книжка". Тішу себе надію, що Ви використаєте нагоду її придбати, щоб прикрасити нею свою бібліотеку. Із скромністю признаюся, що наступну книгу нашого пера "Дві гори, одна долина" вже перекладається на англійську мову і є про-

позиція, то пак замовлення, перекласти на албанську. Хто придбає тепер "Книжку", одержить "Дві гори..." безкоштовно.

Не можемо оминути згадкою класичний відгук на "Книжку" з боку добродія Просперовича, який "з місця" заплативши належні гроші, висловився так: "З новою книжкою українського автора я завжди знаменито сплю — і це вже варто більше, ніж два доляри!"

В цьому жарті заховано глибокий сенс і стовідсоткову істину, а саме: **купивши нову українську книжку, кожен українець чи українка почивають, що цим вони дійово підтримали рідну культуру, а тому сумління їх чисте і сон спокійний!**"

Далі, розуміється, читачеві посилалась глибока пошана і привіт з підписом.

Запала довга павза. Я чекав продовження, але Правдивий натомість спитав:

— Ну, як Вам подобається "Книжка"? Історійка не з веселих.

— Проте не бачу в ній нічого лебединого. Швидше проситься інше: "Терпіння і труд — усе перетрутъ!"

— Ну коли так, то я подам Вам ще й "родзинку": Ви хіба не спостерегли, що я оминув для Вас історію первого дня мандрівки Задуманого з "Книжкою"?

Я наготовився слухати "родзинку".

"Насамперед Задуманий вирішив завітати з "Книжкою" до колишнього лідера трьох партій — Семена Безконтактного.

— Книжечки носиш? Носи на здоров'ячко! Я вже своє відносив. Тепер плати мені, щоб я взяв — не візьму! На кілометр політики слухати не хочу.

— Та це, батьку, не політика, а мистецтво. Я знаю, що Вам політика далася взнаки. Але це ж повість, розумієте, мистецька повість!

— Чув і про повість, а як же! Був у нас вже такий, що й романи писав, не тільки повість — а що з того? Ні, я тепер до книжок не ходок. Через ті книжки мене їй жінка покинула...

Задуманий вже не рад був, що до "бувшого" завітав

і шукав якогось пристойного приводу відійти.

— Пробачте, мушу поспішити до бібліотеки... хочути у мене парочку книжок...

— О, бібліотека — це я розумію. Вона на те й будована. А щоб я сам собі...

Кінця фрази Задуманий вже не чув. Він поспішав до Середущого, з яким у Німеччині, в таборі ділі, був у близькому контакті. Середуший був тоді дуже громадськи активний і навіть видав на циклостилі збірку власних віршів "За державність".

— Ваша книжка? — недбало тицьнув Середуший гостеві свою долоню. — Гратулюю, видана досить чепурно. Хочете залишити, щоб прочитав... Що? Пропонуєте придбати? "Айм сорі" — ніяких книжок я вже три роки не читаю.

— Та що Ви? По-моєму, в цім незручно навіть призначатися... Хіба Ви могли б таке сказати десь у Києві чи Харкові? Та Ви ж самі колись книжку видали!..

— Що було **колись** — це не має значення. Принаймні — для мене: я живу сьогодні і сьогоднішнім!

Говорячи це, Середуший вже ставив на столик дві чарки і пляшку вина.

— Пийте вино! — беручи чарку в руки і кивнувши очима на чарку Задуманого, мовив господар: — це імпортне, два вісімдесят пляшка. Не п'ю, знаєте, місцевої дешевки.

Задуманий випив чарку імпортного, подякував і пішов візитувати ще одного знайомого — Чміхала. "У цього грошей і кури не клюють! — думав подорозі: — конче мусить купити "Книжку" — що йому два доляри!"

Чміхало з жінкою дивилися телевізору.

Впіймавши момент, коли в апараті щось "застапувало", Задуманий розгорнув пакуночок з книжками.

— Оце ніс у бібліотеку — хочути парочку в мене взяти! — I думаю собі: а чи ж старий приятель має вже мою "Книжку"? Не маєте ж ще? От і купіть — читатимете Ви, читатиме й жінка на сон грядущий!

Чміхало розвів руками, а на обличчі — жаль.

— Не можу. Нема грошей. Позавчора ось купив те-

левізію — триста долярів так і луснули!

— Таку дорогу? Та ж за двісті зовсім добру люди купують. А сто долярів були б у кишенні!

— Е, пане Омельку, купувати — так вже щось путнє. Хвалити Бога, сто долярів тижнево заробляю.

— Сто заробляєте, а на книжку двох не маєте!

— Та кажу ж Вам — триста долярів на телевізію вбухав. От чоловік! — повів очима Чміхало до жінки: — ти йому одне, а він тобі своє гне!.. А ще ж газове огрівання мушу в цім році інсталювати — знов готуй грошики. Та не мало, а двадцять соток!.. Я навіть від газети вже відмовився — однаково ж ніколи читати."

Не знати, як після цього виглядав Задуманий. Але Правдивий дивився на мене очима переможця.

Ф Е Й Л Е Т О Н И

В ЧУДОВОМУ МІСЦІ, ЧУДОВОГО ДНЯ (МАЙЖЕ АВТЕНТИЧНЕ)

Одного чудового дня, в чудовому місці абсолютно вільного світу (бо “на землі Вашінгтона”) лежали на пляжі п’ятеро мужчин, українських інтелігентів, здається, всі “новоприбулі”.

Сонечко пражило вміру, каліфорнійський вітрець (автім — може це був ньюйоркський?) повівав лагідно і грався чуприною наймолодшого пляжника (всі інші світили лисинами). Я лежав поблизу і ніби читав книжку, а в дійності обсервував компанію.

Після декількох анекdot і “дискретних” балачок про жінок (очевидно, не своїх, а “взагалі”) компанія стала розмовляти на теми політики.

“Ну, — думаю собі, — зараз почнеться катавасія: 5 учасників репрезентуватимуть 6 різних поглядів!”

Помилився. Компанія почала не з “національної політики” — нашої, української, а з міжнародньої. Розходжені же тут, якихось “індивідуальних задивлень” у пляжної компанії не було.

Першою точкою була Куба, точніше ракетні споруди Москви на Кубі. Вістачило якоїсь хвилини більше чи менше “сильних реплік” і запала одностайна ухвала:

— Відразу слід було трахнути згори по тих хрущовських цяцьках — і справі кінець!

Таксамо близкавично вирішено було проблему конфлікту Індії з Червоним Китаєм. Формула вирішення була така:

— Шкода, що китайці замало всипали отому Неру! Може надалі не бавився б у нейтралізм!

Мені вже ставало нудно в ролі обсерватора. Я поклав долі книжку і рушив до води — освіжитися.

Тут враз уздрів свого приятеля Л., що наблизався до пляжної п'ятірки.

“Оцей, — гадаю, — зараз наробить “шурум-буруму!”

Річ у тім, що Л. писав книжку “Психологічні студії української еміграції” і не минав нагоди підносити в гурті “нашого брата” найбільш дразливі теми.

Ніби роздумавши і відмовившись наміру купатися, я знову сів і почав гортати сторінки книжки.

“Шурум-бурум” не забарився. Отож тут би слід назвати членів п'ятірки бодай вигаданими прізвищами. Та після того як я мав клопіт з одним “перечуленцем”, що дорікав мені за “непоетичне псевдо” (під яким він пізнав якраз себе), волію тепер позначити персонажів просто літерами голосівок (за приголосні міг би ще хтось образитися!): А, Е, Є, І, Й. Літеру Й пропускаю, бо з неї починати українські слова правопис забороняє.

Чую голос Л.:

— Яку Україну волів би кожен із вас: самостійну комуністичну, а чи не самостійну демократичну?

Відразу аж три руки метнулися вгору:

— У справі формальний!

— Обрати треба голову!

— Це хвильовизм!

Я не витримав і бігцем до гурту. А що був “свіжий, збоку” і в політиці ляїк, то мене обрали на голову, а хтось навіть всунув до рук олівець і клапоть паперу. Мовляв, не плутай — чия черга висловитись.

Перший промовив “А”. Він був за Україну самостійну “хоч би й комуністичну”, але з Кубанню, “евентуально” також з південною Курчиною і Вороніжчиною, “де жив

Панько Куліш і Аркадій Животъко".

"Є" з цим рішучо не погоджувався.

— А де ж Засяння? Де Лемківщина?

"Е" сказав, що він за Україну самостійну — "може навіть демократичну", — але без соціалістів: вони нам завалили державу!

"І" темпераментно прорік, що "без гетьмана в ніякій Україні пуття не буде".

"Ї" був того погляду, "що можна погодитися й на комунізм, але без москалів". До України прилучив ще Зелений Клин.

Слово попросив Л.

— Я ставив питання ясно: якби кожному з вас довелося вибирати між Україною самостійною, але з комуністичним режимом, і Україною несамостійною — скажімо, з кимсь зфедерованою, — але з режимом народоправним, з усіма належними демократичними вольностями, — то що ви воліли б?

Знову три руки вгору "в спрі формальній".

— Самостійна комуністична — це нонсенс!

— А Тітова Югославія? А Червоний Китай?!

— Ми не китайці!

— Насамперед треба прогнати москалів!

— Ні, українських комуністів: це яничари!

Тут мій олівець зламався, і я зрікся головування.

Врешті, й так було ясно:

Ніхто ні з ким не погоджувався.

МОЯ УЧАСТЬ В УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКОМУ ФЛІРТІ

Нам, українцям, конче треба нав'язати контакт з російською еміграцією і договоритися з нею про спільну боротьбу проти комуністичного режиму ССР.

(З доповіді М. Прокопа на конференції Об'єднання “Пролог” в Нью-Йорку).

Наслухавшись на конференції “Прологу” розмов про те, як би то було добре і зручно подолати “супостата” Нікіту Хрущова гуртом, тобто українцям і росіянам разом, я поклав собі негайно включитися в акцію “гуртового поєднання” і став пригадувати — до кого б із знайомих росіян звернутися в першу чергу?

— Це ж мусить бути, — міркую так, — не звичайний з’їдач хліба, а якийсь бодай поганенький політичний діяч, що має в російському середовищі сякий-такий вплив!

“Покопавшись” трохи в своїй пам’яті, я знайшов двох: одного монархіста, з яким на приватній вечірці ми дружньо співали “Ой ти, дівчино зарученая”, і одного старого соціал-демократа, який у розмові в “теплому гурті” дуже вихваляв М. Драгоманова і взагалі вразив мене знанням української історії.

Спершу я пішов до монархіста.

— Ось що, Ніколай Феоктістовіч, — почав я після коротенької “інтродукції” з кількох чарок віскі і оселедчика (монархіст умів і любив гостя погодувати): нам треба договоритися... це значить — українській еміграції з еміграцією російською. Щоб, значиться, повалити отих

бузувірів-комуністів разом, спільними силами.

— Вітаю! — роззвів на обличчі Ніколай Феоктістовіч, наливаючи спорожнені чарки. — Вітаю від душі! Давно пора українцям припинити “расченітельській вздор”! “Росія била, єсть, і должна бить єдиной!”

— Дозвольте, — кажу, — Ніколай Феоктістовіч! Ви мене не так зрозуміли: українці не збираються зректися вимог самостійності, не переходятять на програму “єдиной неделімой”... Ми хочемо тільки пропонувати вам разом з нами, спільно повалити большевицький режим!

— Канешно! — прорік господар, упоравшись з добрим шматком оселедця в роті. — Обязательно сваліть. А для этого нужно єдінство: ідейне — под знаменем монарха, і практическоє. Неделімая Росія — это єдінство! А ваше расченітельство — балаган, кавардак — ізвініте за вираженіє...

— Дарма я теліпався до цього Феоктістовича! — до-коряв я самому собі, чвалаючи додому з обважненою віскі і “єдінством” головою. — Мусів знати наперед, що з монархістами не договоришся.

Другого чи третього дня я пішов до російського соціял-демократа, того самого, що колись так сподобався мені позитивною оцінкою М. Драгоманова. Тут чарки не було. Та й ледве чи знайшлося б місце де її поставити — вся кімната завалена книжками, газетами й журналами та стосами рукописів. Після двох-трьох членостевих фраз із пригадуванням — скільки то часу збігло, як ми стрічалися, — я приступив до цілі візити.

Господар слухав мене з вибачливою посмішкою — як ото старші вислухують членно різні теревені дітей, не надаючи їм ніякісінського значення.

— Самостійна народоправна Україна, поруч з такою ж самостійною і народоправною Московщиною, Білоруссю, Грузією і т. д. — це ж чудова, для всіх прийнятна плятформа об'єднаних дій усіх без винятку протикомуністичних сил. Ця плятформа єдина має шанси на успішне осягнення мети — повалення тоталітарного кремлівського режиму! — з ширістю і патетикою в голосі закінчив я свою мову.

— Анахронізм, дорогий колего! — м'яко, але безапеляційно прорік господар. — Ви спізнилися принаймні на сім-вісім десятків років. Це чорні африканці можуть бavitися в карликову самостійність, тішити себе “сувереною фразою”... Кажу “фразою” — бо в дійсності ні одна з новопосталих африканських держав не є самостійною. Самостійність — це насамперед самостійна економіка. А де вона в них? Народам був. Російської імперії, а нині СССР — не личить вже бавитися в фантоми. Світ ступив на шлях творення великих господарських, а звідси й державно-політичних організмів. Ви погляньте ось на старі культурні країни Європи: Німеччину, Францію, Бельгію, Італію тощо... Чи ж вони з примхи щораз більше затіснюють свої господарські взаємини, творять знану й Вам “Європейську господарську спільноту”?

— Та ж самостійна національна Україна не збирається відгороджуватись від сусідів китайським муром! Вона охоче вступатиме у всілякого роду господарські союзи і об'єднання, але як рівний з рівними! — гарячився я далі.

— Охоче вірю вам. Але покищо Ваше “самостійництво” вкине Схід Європи в різню і хаос на добрий десяток років. А чи це гуманно? І чи це несе щось вище і справедливіше за сучасний стан в СССР? Не слід забувати, що в соціально-господарській ділянці совєтська система має немало позитивних, прогресивних моментів, пов'язаних саме з широким засягом території, з шириною й далекосяжністю плянування взагалі.

Мені стало недобре. Я сягнув рукою по свій капелюх і досить кисло промовив: — Пробачте, шановний колего, я забув, що на мене вже, мабуть, чекає приятель, з яким умовлено сьогодні побачення.

— То заходьте ще колись, — докінчимо нашу виміну думок.

Більше я до еСДека не заходив. Маю в пляні зайти ще до російського ліберал-демократа. Хоч не певен — чи варто. Бо, як самі бачите, перша тура флірту з росіянами скінчилася невдачею.

НОВОРІЧНИЙ СОН

Як і кожна порядна людина на еміграції, під Новий Рік бачив я себе в сні. Що ж може путяще снитися нашому братові-скитальцеві, ділі, новоприбулому чи це там як? Розуміється, минуле в поєднанні з сучасним і зовсім невиразним майбутнім.

Оточ приснилися мені рідні Галузинці (є така чудова місцина в нашій Батьківщині, чи пак “Старому краю”). Що нібіто я, значиться, приїхав до Києва як американський турист. Але серце не видержало, і я потихеньку відстав від туристичної групи — щоб, значиться, спеціально махнути в рідні Галузинці.

На станції Дружківка (ця назва, як цілком співіснувальна, залишилася незмінною) на мене відразу навалились соціалістичні труднощі, або, кажучи загальновживаною мовою, купа травельних троблів. Річ у тім, що всі, кого я тільки не питав, ніяких Галузинців не знали й не чували. Зорієнтувавшись, що вони (тобто Галузинці) напевно перейменовані, я став шукати якоєсь старенької людини, яка пам'ятала б давніші, досоціалістичні часи. На щастя, знайшов за станцією, в якійсь не то землянці, не то хижці древню бабусю і з її допомогою вияснив: Галузинці — це тепер укрупнений колгосп, що зветься “Ми всіх перегнали”.

На станції акурат було вантажне авто (сиріч трок) з цього колгоспу, що мало за годину туди їхати. Почавши з делікатних співіснувальних розмов, я зміцнив їх двома пачками “камел” і договорився з шофером. Як “елемент зовсім культурний” (шофер сам себе так відрекомендував), він дав мені місце в кабіні, поруч себе.

Я не цілком довіряв “зовсім культурному елементові”. Тому про мету своєї подорожі в Галузинці говорив туманно — адже я не знатув ситуації на місці. А пов’язати Галузинці з дружбою народів і співіснуванням мені не вдалось. За додаткову пачку “камел” шофер завіз мене до найстаршої віком колгоспної доярки — тітки Килини, яку я пам’ятав ще з дитинства. (Про своїх братів і сестер, які могли бути ще в Галузинцях, чи пак колгоспі “Ми всіх перегнали”, я дипломатично змовчав. Хто його знає — як вони там з погляду “власть імущих”?)

Тітка Килина мене впізнала. А коли я вигорнув перед нею деякі “презенти”, то навіть зраділа і розбалакалась. Від неї я довідався, що нікого з братів і сестер моїх у кoliшніх Галузинцях нема. Чула, що десь на Уралі чи в Сибіру, але достоменно не знає, а брехать не хоче. При цьому вона якось многозначно поглянула на свою внучку — 10-літню школярку Улю.

Було вже пізно, і я встав, щоб іти в контору колгоспу, де — як я довідався ще від шофера — була “кімната для приїжджих”.

Тітка Килина замахала руками:

— Куди вже там поночі блукати! Переноочуєте в мене, я спатиму разом з Улею.

“КОМАН, БОЙ!”

Устав я досить пізно. І ледве закінчив сніданок (ще з своїх, американських запасів), як у хату ввійшло двоє строгих мужчин в уніформах і попросили показати документи. Я дав. Не роздивляючись їх, вони досить чемно запропонували поїхати з ними “в район міліції для оформлення”. В хаті не було ні господині, ні внучки, і я по-пробував універсального засобу — отих самих “камел”. Візитери цигарки забрали, забувши подякувати, але на пропозиції “оформитися в районі” настоювали.

Ми пішли пішки, бо до поліційної станиці, чи пак “району міліції” було близько. По дорозі я зміркував, що дотепер чинив дурницю, розмовляючи по-українськи, навіть без домішки американських слів. “Так вони ще

справді приймуть мене за шпигуна, і то за найдурнішого, якому місце тільки в буцигарні!" — докоряв я собі мало не вголос. "Треба показать цим йолопам, що я таки справжній американець! Ну, розумію й розмовляю по-українськи — так що ж таке? Тепер в Америці навіть голови міст знають українську мову — так і вони, виходило б, для "раю" неблагонадійні?.. А що я в Нью-Йорку разів два гукнув "Геть Хрущова!" — так звідки ж це їм знати? Не я ж один гукав. У мене навіть голос тихий, нікудишній.

** **

— Ес, ссер! — Но, ссер! — недбало відповідав я, сидячи на стільці і витягнувши закладені одна на одну ноги мало не під сам начміла*.

Скінчивши перегляд моїх документів, начміл підняв голову.

— Вел... — протягнув він, здивувавши мене англійщиною. — А в армії Петлюри служили?

— Та звідки?! Таж я ще з 1916 року закордоном, відколи попав у німецький полон...

(Тут я збрехав, бо я таки навесні 1918 року в рядах Сирої дивізії повернувся був в Україну і емігрував знову закордон наприкінці 1919 року).

— Тейк іт ізі! — смалив по-американськи начміл. — Ми теж бували в бувальцях і знаємо дещо про таких емігрантів, як ви.

Я похолос. "Чи не прогресист це якийсь з ньюйоркського "Громадського Голосу" забрів сюди на посаду начміла?" — блиминуло мені в голові: "Звідки він так знає по-американськи?.."

— Пробачте, чи пак ескюз мі, — звернувся я до нього: — ви, як видно, читаєте пресу Америки. Але майте на увазі, що інформації деяких прогресивних і всяких там синьоокеанських...

Начміл не дав мені закінчити.

* Начміл — начальник міліції.

— Не розпалюймо холодної війни! — остеріг він. — Ви тут же сідайте за стіл, ось вам папір і олівець — і пишіть до американських газет репортаж про щасливе й радісне життя в Советському Союзі. Це вам ударне завдання.

— Та я ще майже нічого не бачив, — намагався викрутитись я від такого “ударного завдання”. Нехай трохи роздивлюся ще...

— Нема чого роздивлятись. Ай віл гелп ю.

Начміл встав і розгонисто ляснув мене по плечі:

— Коман, бой!

Від удару я здригнувся і звалився з крісла.

В цій хвилині почув дзвінкий голос моєї дружини:

— Тю на тебе! Мало тобі ліжка, що ти підлоги шукаєш?! Ти що — впився ще й Нового Року не стрічавши?..

— Та, розумієш, у сні гидке щось приверзлося... — мимрив я, наче справді п'яній.

— Вставай та швиденько збирайся! — підганяла “половина”. — Хіба забув, що ми маємо йти до “Орлика” на Новорічну Забаву? Сусіди он вже пішли.

— Ну ѿ сон... Подай, будь ласка, напитися води! — попрохав я дружину, відганяючи від себе важкі брили пережитого “туристичного” сна.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЕКТИЧНОМУ ПЕРЕКРОЇ

(“Директивна проробка” Леоніда Мельнікова в центрі і на місцях. Матеріал для сценарія).

I.

1. Москва, Кремль. Засідання Президії ЦК компартії СССР. Викликаний для звіту генсек України Мельніков кінчає свою звітну доповідь словами стандартного прикінцевого заокруглення:

“Під мудрим керівництвом Президії ЦК Компартії СССР українська парторганізація росте і міцніє, переборюючи всі труднощі і небезпеки, створювані ворогами партії і нашої політики миру. Хай же живе і веде нас до дальших перемог мудрий колегіяльний геній Президії!”

Маленков. — Що ж, товариші, звіт тов. Мельнікова, я думаю, ми обговоримо ширше, спиняючись головно на недоліках, на тінях, бо тов. Мельніков сам у себе тіней не бачить. Хто має слово?

Хрущов. — Прошу мені. Тов. Мельніков не тільки не згадав про тіні в українській парторганізації. Він не згадав ні словом про величезні перегини й викривлення нашої національної політики, допущені ним у західноукраїнських областях. На цім ґрунті там шириться невдоволення і неспокій поміж людністю.

Мельніков. — Прошу слова. Неспокій ширяє агенти Волстріту, акули та палії війни. Ми їх пильно виловлюємо й ліквідуємо.

Берія. — Не задавайся, Леоніде. Ти ж знаєш, що це спеціальність моїх ребят. Вони це роблять навіть без тво-го відома. А ось у нацпитанні ти справді перебрав міру: якою мовою в тебе викладають львівські професори? Російською? А що сказав Володимир Ільїч Ленін? “Дайте їм дві мови, а коли треба, то й три або п’ять!” Забюрокра-тився тов. Мельніков: як видно, творів Леніна не читає.

Молотов. — Величезною провиною тов. Мельнікова є те, що своїм русотяпським курсом у Західній Україні він підривав довір’я Заходу до наших миролюбних, демократичних гасел, до всієї нашої політики у відношенні за-кордону. Вже одна згадка про акул і паліїв війни з Вол-стріту, наведена щойно тов. Мельніковим на своє виправ-дання, свідчить про його цілковите нерозуміння нашої зовнішньої політики сьогодні. Поки ми не дістали до своїх рук полонених для репатріації, нам акул не дроши-ти, а присипляти лагідненько мирними мелодіями.

Мікоян. — Безперечно. Тоді й закордонна торгівля наша краще йтиме.

Булганін. — Взагалі, по-моєму, треба тов. Мельні-кову перебудуватися. Армії, скажімо, справа воювати. Але ж вона вміла повернутися як слід і в нацпитанні: в часі вітчизняної війни ми аж два фронти — середній і південний — назвали українськими!

Хрушцов. — Я гадаю, товариші, вже можна зробити оргвистовки. Доведеться тов. Мельнікову на даному етапі спочити. Як ти на це, тов. Мельніков?

Мельніков. — Я, товариші, тепер цілком ясно бачу свою помилки. Ці помилки вже переросли в злочин. Я каюсь і виконаю все для партії і Батьківщини.

Берія. — Так би й давно. Винен — катай відразу. Нічо-го все на Волстріт звалювати. Це не твоя спеціальність.

Хрушцов. — Пошлемо тебе, тов. Мельніков, на низову роботу. Там матимеш час підзубрити нацпитання в пере-крої сучасності. Пізніш буде видно — як будеш потріб-ний, витягнемо знову на руководящу.

не доглянув бувший генсек тов. Мельніков. На цю специфіку, діялектично-воз'єднавчий перекрій, виразно вказують хоронителі заповітів Леніна-Сталіна, колегіальні проводжувачі їх великого діла товариші Маленков, Берія і Хрущов. Хай живе Президія ЦК і світовий мир народних демократій!"

(Бурхливі довготривалі оплески).

Головуючий. — Хто хоче висловитись?

Писаренко. — Я, як редактор обласної газети "Стовідсоткова правда", признаюсь до помилок, що виявилися в недоцінці моменту президіяльності нашого керівництва. У мене вийшло декілька чисел газети, що згадують Президію лише 2-3 рази, замість потрібних 10-15 разів. Крім цього, я вмістив був статтю, де засуджено Черчіла, тим часом як він перестав бути акулою. Нарешті я не зауважив і не сигналізував національних перекручень тов. Мельнікова. Визнаючи себе винним, обіцяю виправитися і в майбутньому помилок не допускати.

Неосвічений. — Прошу слова. Як завідувач обласного відділу народної освіти, я зобов'язуюсь негайно перевірити учительський персонал шкіл області і вдвічі збільшити відсоток учителів з українськими прізвищами. Я вже спустив директиву до всіх шкіл, що директор, завпед і секретар педради творять президію і вирішують шкільні справи президіяльно, а не сам директор, як було досі. А взагалі каюсь і зобов'язуюсь не допускати далі помилок.

Головуючий. — Товариші, які щойно промовляли, правильно, по-президіяльному зрозуміли зміст доповіді. Хто ще?

Попсуйтекст. — Прошу слова! У дорученій мені ділянці Обліту я досі багато чого переочив і допустився ряду грубих помилок. Зокрема недостатньо зважав на президіяльну большевицьку боротьбу за мир. Відсьогодні я пильно стежитиму, щоб у підлеглій мені установі, перед дозволом друкувати те чи інше видання, слово **війна** було скрізь замінено словом **мир**. Так само і з перекрученнями в нацпитанні.

Баланда-Бузанов. — Правильно, товаришу! Мир і нацпитання діялектично тісно пов'язані.

Мельніков. — Я, товариші, керую облторгом і серед моєї продукції книжок та газет нема. Але не було на крамі досить наличок-ярличків з мирним і президіяльним текстом, в чому я, безперечно, винен і каюсь. Крім того, я маю нагадати присутнім, що я ніякий родич з Леонідом Мельніковим і нічого спільногого з ним не маю. Взагалі мое прізвище в Загсі перекрутили — мій батько був Мельниченко, і я маю на це незаперечні документи.

Головуючий. — Це момент дрібний. Хто ще хоче висловитися? Нема. Заключне слово має доповідач тов. Баланда-Бузанов.

Баланда-Бузанов. — Говорити вже нема чого. Пропоную резолюцію.

Перепелиця. — Я прошу слова, щоб засудити свої помилки.

Головуючий. — Що саме? Тільки коротко, в двох словах.

Перепелиця. — Під час останньої паспортизації мое прізвище записали “Перепеліцин” і я не заперечив.

Головуючий. — Заперечиш, як буде наступна паспортизація. Товариш Баланда, читай резолюцію!

(Тов. Баланда-Бузанов читає приготовану резолюцію, яку збори одноголосно схвалюють).

ТРОЄ ХОЧУТЬ ОДРУЖИТИСЯ

Остап Ниточка, бухгалтер промартілі “Дайош темпи”, хотів одружитися — і не міг. Не те, щоб дуже вередував, — а якось не щастило.

І був у нього приятель, літератор (власне, викладач літератури в “десятилітці”) Перещепа, що мав такий самий замір і з таким самим успіхом. А що “Бог трійцю любить”, то ці два на матримоніяльні наради ходили до третього старого кавалера — викладача фізики Давимухи.

Жаден з них, за їх словами, не шукав чогось надзвичайного — якоїсь особливої краси чи розуму від “кандидатки”: отак, мовляв, “щоб дзеркало не лякалось” і в голові якийсь “мінімум клею”. А проте “проблема” до розв’язки не посувалась.

Власне, Ниточка, як найбільш щодо цього наполегливий, вже пару разів “об’єкт” знаходив, і його “женячка” вже ніби мала стати фактом. Аж ось останньої миті все летіло шкереберть: або заскочать службові неприємності (а так же обережно виповнював раз-у-раз анкети!), або хтось спритніший вихоплював “об’єкт” з-перед носа; або, врешті, омріяна кандидатка розради і втіхи виявлялася раптом не янголом в спідниці, а “засадничу худобою”.

Одного разу приятелі, зібравшись у квартирі (власне, кімнаті) Давимухи, розмовляли довше ніж звичайно. Тема була все та сама — одруження. Перещепа, як “хлоп з дригом”, запропонував цього разу не розмовляти “насухо”, а впоряддити “маленький випивон”. По цих словах він витяг з кишени пляшку горілки і поставив на стіл. Очевидно, заперечень не було, хоч на закуску була лише славнозвісна “камса”.*

* Малесенька, завбільшки з палець, морська рибка.

— Друзі триєдині! — мовив по кількох чарках Перещепа. — Маю ідею: усуспільнити наші жіночі знайомства. Не будьмо скнарами, що “сам не гам, і другому не дам”. Адже об’єкт, який мені не до вподоби, може якраз сподобатись і “підійти” тобі, Ниточко, чи тобі, Давимуха. І навпаки: що вам не смакує, може бути мені “всамраз”.

— Зрозуміло, не поширюйся — викладай нам свої жіночі знайомства! — мовив на це бухгалтер.

— Еге ж, сповідь почни з себе, — докинув з свого боку Давимуха.

— Принципово не заперечую, — озвався Перещепа. — Хоч мої об’єкти можуть здатися вам химерними, бо химерні мої, сказати б так, вимоги. Я, наприклад, не люблю ні чорнявок, ні білявок, а виключно рудих. Знову ж — у пляні психічному: для мене найголовніше, щоб жінка цінила свободу.

— Розшифруй, будь ласка, — попросив Давимуха: — свобода — річ досить темна.

— Тільки не запускайся в нетрі красномовства і тримайся теми! — (Це бухгалтер).

— На мій погляд, — почав Перещепа, — людство й досі не натрапило на секрет щасливого подружжя. Оця обов’язковість фізичної вірності чи, точніше кажучи, ті “драми”, що постають через її порушення, — це, безумовно, злочин супроти принципу свободи, нестерпний фальш. А де ж “триб за ситуаціями” — говорячи словами героїв повістей Кобилянської? Може, не всі цей триб мають, — ну, для тих приписова моногамія добра. Та, будьмо щирі, таких — явна меншість. І це так само серед жінок, як і серед мужчин.

— Точка. Ясно! — втрутівся бухгалтер. — Виходить, ти за “стрибання в гречку” обох членів подружжя. Адже так?

— Звісно, в літераторів завжди “легкість в мислях”, — зіронізував Давимуха. — У них сексуальні ухили — це щось вроді поетичних нахилів.

— Абсурдіссімо! Я лише проти “законного” фальшу сучасного подружжя з отими шлюбними приписами. Я — за “відкриті шляхи вдосконалення шлюбної спілки”. Вона не повинна мати характеру якоїсь дожиттєвої покути,

добровільно-примусової пастки, вихід з якої мусить іти через драму.

Тут знову Давимуха: — Не так квітчасто, популярніше, щоб бухгалтер зрозумів.

— Будь ласка! — погодився Перещепа. — З чого постають сімейні драми (я маю на увазі справжні, не виссані з пальця)? Через наявність дітей. Отож, насамперед, протягом двох або й трьох років шлюбного життя — заборонити подружжю мати дітей. Бо цих два-три роки мали б бути підготовчою стадією, щось на взір шлюбно-кандидатського стажу. І лише по трьох (чи, може, двох) роках...

— Все це дуже повчальне, — перебив Ниточка, — але разом з тим нудне. Я щось подібне навіть десь читав. Але й тоді воно до моєї бухгалтерської голови не дійшло.

Давимуха хотів був також щось сказати, але в цю мить біля дверей почувся дзвоник. Фізик пішов одчинити і повернувся в товаристві огрядної дами.

— Знайомтесь: Марія Іванівна! — по черзі підводив він даму до приятелів. — Найприємніша дама з-поміж усіх приємних дам!

І до гості: — Будьте як у дома і включайтесь у нашу проблемну розмову!

Господар вже стягав з гості пальто, капелюх і ніс до вішака.

— А чи ж я потраплю отак зразу в тон, коли вас тут аж троє? — грайливо посміхнулась Марія Іванівна, сідаючи в підсунуте їй єдине крісло. Її очі з помітною цікавістю перебігали по обличчях Давимушиних приятелів.

— О, потрапите напевно! — вихопився жваво Перещепа. — Тема остільки ж чоловіча, оскільки й жіноча.

— Ці-ка-во, — протягла манірно гостя. — А все ж таки — що за розмова була? Кажете, проблемна?

— І навіть дуже. Ці парубки в соку, — показав на своїх товаришів Давимуха, — дуже хочуть женитися. Щоб, значиться, “всерйоз і надовго”.

— Ах так... — розчаровано промовила дама. — Ніяк не можу вам помогти: не в курсі такої “проблеми”. І взагалі — не мій стиль — проблематизувати чоловічо-жіночі взаємини. По-моєму, найкраще одруження таке, як у

романсі співається: "Я тебе не шукав — ти сама десь взялася, у повітрі струміло кохання. Що ж, цілуй, гарячіше милуй, — хай навіть пізніше і будуть ридання..."

— Це чудесно! Шедевр! — вигукнув Перещепа. — Вперше зустрічаю таку ентузіастичну й дотепну жінку. Але признайтесь: проказані слова ви склали тут же, експромтом?

— І зовсім ні. Цей романсь я знаю давно, і його любить співати мій чоловік.

— То ви одружена?! — видивився на гостю господар.

— Пасаж-несподіванка! — підморгнув до Ниточки Перещепа.

— І давно? Хто ж ваш чоловік — допитувався Давимуха.

— Десять років. Чоловік мій — "інженер душ". Я ж працюю на доставі йому матеріялу.

— Популярно, прошу вас, — звернувся бухгалтер: — я не зовсім второпав.

— А решта?.. Зрозуміла? — водила очима по приятелях "найприємніша дама". — Чоловік мій і я... — (тут гостя зробила маленьку павзу) — працюємо в НКВД.

Фізіономії трьох друзів одразу видовжились. Господар кашлянув і поліз у кишенню за хусточкою. Цей рух гостя не збагнула, чи радше збагнула зло: в руці у неї заблісла цівка бравнінга; другою рукою вона поклала на стіл три папірці.

— Ось тут три ордерочки. Прокатаємось на вулицю 25 Жовтня, Ч. 11. Будинок НКВД напевно знаєте?..

Помітивши непевний рух літератора в напрямі дверей, "найприємніша дама" додала:

— Я, знаєте, не люблю до приміщенъ моїх знайомих увіходити з вартовим. Вистачить, коли він під дверима... Бува, щоправда, деколи потреба ще в одному — з тильної сторони будинка. Тож ходімо — нас чекає авто з симпатичним шофером. А проблемну розмову докінчите з моїм чоловіком. Пішли!

Обличчя приятелів — як у фінальній сцені "Ревізора".

У КОЛГОСПІ "СМЕРТЬ АКУЛАМ"

(Сатирично-трагічний образок)

Лука Семенович, конюх колгоспу "Смерть акулам" — був дуже м'якосердна людина. Ніяк не вмів бути байдужим, коли в його присутності хтось чогось просив, хоч би навіть зверталися не до нього. У Вишнівці (так звали рідне село Луки Семеновича до колективізації) всі пам'ятали, як — ще за доби темного й нещасного одноосібництва — кум Кирило, в присутності Луки Семеновича, просив кума Грицька позичити "якусь десятку", на купівлю коняки. Кум Грицько ще якраз хвалився своїм вдалим ярмаркуванням. Проте грошей позичити не хотів:

— Знаємо ми це позичання, пізніше кум оминатиме мене десятма дорогами і навіть чарки ні з ким буде випить! — говорив жартун Грицько у відповідь на слізni благання Кирила.

І не витримало м'яке серце Луки Семеновича.

— Та позичте вже, сусідо, ту десятку, віддасть же чоловік. Майте жалість.

— Як ти такий жалісний, то позич сам! — обернувшись до Луки Семеновича Грицько і пустився геть.

Лука Семенович зашарівся. У нього всіх грошей було 8 карбованців, з них 4 не його, а зятеві, якого він сам боявся. Та не було ради, бо як ми сказали — мав дуже м'яке серце.

І позичив. А кум Кирило таки справді виявився паскудником: попоходив до нього Лука Семенович, поки той віддав — аж через рік. І то після "інтервенції" Лукового зятя. Цей був з комнезамів і колишній будьонівець. Перестрівши, після кількох засідок, Кирила самого,

він вирячив страшно очі і показав здоровенний кулак.

— Розчавлю як жабу! Блин з тебе буде!

Затрусиився Кирило і другого чи третього дня приніс гроши. А з цим скінчилися для Луки Семеновича хатні "пастаси", що їх йому без числа справляли жінка і донька.

Але й після цього нераз траплялися з Лукою Семеновичем неприємні історії на ґрунті його м'якосердності. Аж поки не прийшов — з цієї ж таки причини — йому фініш-кінець. Не смерть (борони Боже), але й не життя, а щось таке посередині: підвал НКВД. А сталося це ось як.

Приїхало якось до колгоспу "Смерть акулам" (давніше село Вишнівка) начальство: секретар райпаркому Крутігайка, уповноважений заготівлі Водолейкін і міліціант. Приїхали, щоб "підштовхнути" виконання хлібопоставок. Ну, звісно, скликали загальні збори колгоспників. У президії — обидва районні начальники і голова колгоспу, тов. Напомпований. Він же й вів збори.

Спочатку, як водиться, доповідь: "Про міжнародний стан і хлібопоставки" — тов. Водолейкін. Доповідь була "видержана" змістом і формою. А до неї й тези (подані наприкінці, при "заокругленні"): Побудова соціалізму вже перейшла увищий стан; ССРС — перша країна в світі з усіх поглядів, людність має щасливе дитинство і безтурботну старість. Ніде не родиться стільки дітей і не живуть так довго кавказькі грузини. За все влада турбується, всього доглядає — і як населення єсть, і що п'є, коли спить і що думає. На Кавказі курорти, в Сибіру курорти; можна сказати — ввесь ССРС — один великий лікувально-відпочинковий заклад. Атомбомба в нас країца, бо наука наша вища. У нас хоч є вороги — хвашисти, але й багато друзів, а в першу чергу 600-мільйонний Китай. Обратно ж Тіbet з нами. Пойнятно, що американські акули на це наше щастя й багатство зазіхають, різних агресорів — Мек Артурів та Айзенгаверів напускають, без сорому майна нашого вимагають: кажуть заплатити собі за якісь дрантиві кораблі — "старі галоші", або за ті танки та гармати, що ними ми Америку від Гітлера врятували. Та якби ж то ними! А то ж ми їх повикидали, бо негодяші були, а били Гітлера своїми, сталінського виробниц-

тва! Тож треба дати нахабним акулам по зубах і визволити трудящих Америки й світу з усього.

Крутгайка (тихо шепче): — Закругляйтесь, тов. Водолейкін!..

— Закругляюсь. Дорогі товаришочки і всі, котрі сознатальні! Мусите виконати в строк хлібопоставки — ваш колгосп не дарма носить таке бойове ім'я! Воно зобов'язує. Я скінчив.

Голова зборів питає: — Ясно про міжнародне чи будуть вопросы?

В залі колгоспного кінотеатру тиша. Менш сознательні колгоспники добувають з кишені махорку і якісь клапті паперу — закурють. Дехто чухає потилицю.

Доповідач каже голові зборів: — Треба не спішить. Вопроси будуть обязательно. Нехай трохи розкачаються.

Голова встає і обводить зором зібраних. — Розкачуйтесь, товаришочки, розкачуйтесь. Для чого ж бойове ім'я? Воно зобов'язує...

Проте в залі мовчать. Голова щось пошепотів з райначальством і знову питає: — Ну як, ясно про міжнародне?

Збоку хтось кахикнув. Потім почулося: — Про міжнародне ясно, а ось нащот хліба — не зовсім.

Голова кидає в натовп незадоволено: — Треба встать, щоб видно було всім хто говорить.

На бічних лавах зліва помітно, як два сусіди штовхають ліктями третього, аж той нарешті встає і каже:

— Нащот хліба, кажу, не зовсім ясно...

— А що ж нащот хліба? Треба виконати і баста. Це вам не капіталістичний базар, щоб торгуватися! — не втерпів райпарком Крутгайка.

— Та звісно не базар — бачимо й знаємо... — вів той же голос. І по павзі: — Та град же який був, скільки вибив... Агроном з району приїздив, обміряв, сказав: скидка буде. Так я нащот скидки, бо товариш докладчик про це не згадували.

В президії знову шепчується. Потім встає доповідач і каже:

— Скидки не буде, бо ваш колгосп замараав себе: на сьогодні ви мали дати 50%, а дали всього 25%. Ви обма-

нули державу і світовий пролетаріят.

В залі зновутиша. Дехто з колгоспників тихцем пересувався до виходу.

— Зачиніть там двері, щоб не виходили! — сказав голова. — Не стайня ж це, а збори — треба розкачуватись, актив показувати.

Заду хтось голосно зітхнув і чути безнадійне: — Що ж актив? Нам агроном казав...

— З агрономом вопрос скінчений! — з притиском втрутився райпарком Крутигайка:

— Ви передовий колгосп і не должни обмануть со-вєтську власті. Розкачувається **треба**, але по существу! Що вас — просить, чи до ранку так сидіть будете?..

Настала довга павза. Аж нарешті на одній лаві стався рух і піднявся Лука Семенович.

— Я так думаю... воно, конешно... поддержать треба... обратно ж нада пожаліть народ. Град — наше нещастя... но держава, значиться, ще більше требує...

В президії переглянулись і встав тов. Водолейкін:

— Непойнятно, товариш Гречаний. Вопервих, товариш Сталін учити, що нещастя нема, а є наші, вірніше **ваші** ошибки і лінівство. Чому град? Не допильнували, значиться. Вовторих, держава требує не більше, — це вам якийсь хвашист нашептав — а стільки, скільки нада.

— Та я ж кажу — пожаліть державу, помогти, значиться треба... — виправдуючись, додав Лука Семенович.

— Ну, це вже прямо контрреволюція! — стукнув кулаком по столу Крутигайка. І до Напомпаного гостро: — У вас таких багато? Кого він хоче пожаліть, цей хвашистський підголосок? Да чи знаєш ти, — звернувся райпарком вже прямо до Гречаного, — що наша держава найбагатша і найщасливіша в світі!

— Та я народові... пролетаріатові, значиться, щоб легше було... — белькотав уже зовсім переляканій Лука Семенович.

— Ну, пора кінчати цю волинку! — владно кинув до супрезидників тов. Крутигайка.

— Товаришу Водолейкін, ти маєш резолюцію? Читай її. Ведіть збори, тов. Напомпований!

Коли резолюцію прочитано і одноголосно схвалено, колгоспники з полегшенням рушили до виходу. Та не всі: перед Лукою Семеновичем якстій вродився міліціянт і сказав залишитись. — З вами не скінчив дебати райпарком... — засовалися в хижій посмішці губи міліціянта.

Ще того ж вечора Луку Семеновича відвезли до “райцентр”, а звідти, по трьох днях, до “облцентр”, де за ним і слід пропав. Чутка була — Лену з Єнісеєм з’єднує. Та чи правда — хто зна?

У колгоспі “Смерть акулам” його згадували довше, як інших.

“Дурний був, мав м’яке серце...” — говорили нераз і спльовували набік — чи то від злости, чи з печалі.

З МІСТ (О Г Л А В)

1.	НЕДОСТУПНА І ВІДВАЖНИЙ	ст. 5
2.	КАМІАДЗЕ ПАДАЄ САМ (Лірична історія модерного драйвера)	15
3.	НЕЗВИЧАЙНІ ПОДІЇ В НЕЗВИЧАЙНОМУ КЛЮБІ	24
4.	РЕВАНШ ПАНІ КАТРУ	31
5.	“НАУКА ЖИТЯ”	37
6.	ТІТКА НІЛЯ, АБО ПЕРШЕ КОХАННЯ	45
7.	ЦНОТЛИВА БЕЗСОРОМНИЦЯ (Зворушлива історія молодої вдовички)	50
8.	ІДЕАЛІСТ І СНОБИ	61
9.	ШКОДА, ЩО ВИ НЕ ЗНАЄТЕ ВАЛІ...	86
10.	ТРОХИ ПРО ГАННУСЮ, А БІЛЬШЕ ПРО ГАНДЗЮ ТА ДИСКУСІЙНІ “ІЗМИ”	95
11.	ПРО ДВІ ПОДРУЖЕНЬКИ ТА ДВА ПРОМОІННІ ДНІ	99
12.	РАЯ (Любов “недорізаної буржуйки”)	105
13.	КІНЕЦЬ ПАДИШАХА (Розповідь свідка)	112
14.	ЛЮБОВ — СМЕРТЬ — ЖИТЯ	119
15.	ПРО ЩО ПЛАКАЛА СКРИПКА	127
16.	СОНATA МАЛЕНЬКОЮ КОРОЛЕВІ	135
17.	ЛЮБИЙ (Новелетка)	138
18.	ОСІННІЙ ШКІЦ	141
19.	РІЗДВЯНИЙ БРОНХІТ	142
20.	ЖАН З КОБЕЛЯК	147
21.	КНИЖКА (Оповідання Правдивого)	151

Ф Е Й Л Е Т О Н И

22.	В ЧУДОВОМУ МІСЦІ, ЧУДОВОГО ДНЯ	159
23.	МОЯ УЧАСТЬ В УКРАЇНСЬКО- МОСКОВСЬКОМУ ФЛІРТІ	162
24.	НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЕКТИЧНОМУ ПЕРЕКРОЮ	169
25.	ТРОЄ ХОЧУТЬ ОДРУЖИТИСЯ	174
26.	У КОЛГОСПІ “СМЕРТЬ АКУЛАМ” (Сатирично-трагічний образок)	178

ПОПЕРЕДУ ВИДАНІ КНИЖКИ АВТОРА:

-
1. **НА ДАЛЕКИХ ШЛЯХАХ** — п'єса на 5 дій
з життя скитальців. Детройт, 1953. Ціна \$1.00
 2. **ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР І ЙОГО АВТОР** (Збірка
літер.-критичних статей і есеїв) Буенос-Айрес, 1955.
 3. **МИСТЕЦЬКІ КОМПОНЕНТИ ЛІТЕРАТУРНОГО
ТВОРУ** Чікаго, 1964.
 4. **ЛЮДЯМ І СОБІ** (Збірка ріжнородних поезій)
Чікаго, 1965. Ц. \$2.00
 5. **ЗАСОБИ І СПОСОБИ ПОЕТИЧНОГО ВИСЛОВУ**
Новий Ульм, 1966. Ц. \$1.00
 - 6 і 7. **СПРАВЖНЯ НАРЕЧЕНА** — п'єса з життя ук-
раїнської молоді на американському континенті.
Перше видання — Новий Ульм, 1967.
Друге видання — Лос Анджелес, 1972. Ц. \$1.00

Книжки під чч. 1, 4, 5, 6 і 7 можна набути в автора:

A. Yuryniak
2229 Montana,
Los Angeles, California 90026

або: 22619 Cavalier St.
Woodland Hills, California 91364

§ 3. *ter*